

QAZILIKDƏN ŞƏHİDLİYƏ

**Şəhid Hüseyn Duxançının anası Şəhla
Münzəvinin xatirələri**

Zəhra Hüseyni Mehrabadi

Kitabın adı:.....Qazilikdən şəhidliyə
Tərtib edən:.....Zəhra Hüseyni Mehrabadi
Tərcümə edən:.....Vüsal Hüseynzadə
Çap tarixi:.....2022
Çap növbəsi:.....Birinci
Tiraj:.....1000

«Издательство Полипресс»
Тверь, Комсомольский проспект, дом 19.
Тел.: (4822) 58-19-78, 500-250,

ISBN 40-35-024519-39

Giriş

Artıq vaxtı gəlmişdi. Daha nə qədər gözləməli idim ki! Məgər on yeddi il azdır?! Bu qədər gözləmişdim, heç nə olmamışdı. Daim qulağım səsdə olmuşdu, amma heç nə baş verməmişdi. Artıq əlimi əlimin üstünə qoyub gözləmək istəmirdim. Qərarımı vermişdim: çoxdandır beynimi məşğul etmiş kişinin həyatını yazacaqdım.

2000-ci ildə hələ orta məktəbdə oxuyurdum, hər cümə səhər çağı ev-eşiyi təmizləyirdim. Bir dəfə televizor açıq idi, Qumun yerli kanalında veriliş gedirdi. Qonaq otağına girəndə gözlərim ağ-qara ekrana sataşdı. Kamera bir evin divarlarını göstərirdi. Aşağı enəndə bir qadın, sonra da bir kişi göründü. Kişi çarpayıda uzanmışdı; sakitcə gülümsəyir, utancaq halda kameraya baxırdı. Onu görəni kimi beynimdə yüzlərlə sual yan-yana düzüldü və bircəsinin də cavabını tapmadım: Adam o şəraitdə necə yaşayır? Gecə-gündüzünü necə başa vurur? Ailəsi nə edir? O vəziyyətdə necə rahat gülümsəyə, sakitcə kameraya baxa bilir?..

Nə qədər fikirləşirdimsə, başa düşmürdüm. Beynimdə, o vaxta qədər vərəqlədiyim, oxuduğum bütün kitabların arasında onun kimilərin həyatını təsvir etmiş bir yazı axtarırdım, amma heç nə tapmırdım; həyatları özəl, özləri isə daha özəl olan insanlar – hamıdan yerlə-göy qədər fərqlənən müharibə yadigarları barədə.

Mən orta məktəbi bitirəndən az sonra onun şəhid olduğunu eşitdim. Düşünürdüm ki, bugün-sabah həyatı barədə kitab yazılacaq və mən onu alıb birnəfəsə oxuyan ilk adam olacağam.

On yeddi il gözlədim, amma xəbər çıxmadı. On yeddi il ümidlə oturdum, heç bir hadisə baş vermədi, o qədər ildən sonra heç kim Hüseyn Duxançının həyatını yazmaqla maraqlanmadı. O adam, o həyat və o təbəssüm məndə hələ də sual yaradırdı. Gərək özüm bir iş görəydim. Bacarardımı? Çətin sual idi. Bilmirdim ki, bu məsuliyyətin öhdəsindən gələ bilərəm, yoxsa yox. Dəstəyi götürüb nömrəni yığdım, eşitdiyim sakit və mehriban səs ürəyimi sakitləşdirdi, iradəmi qat-qat artırdı. Beləliklə, həyat hekayəm başqa məcraya düşdü. Ondən sonra bir şəhid anası ilə baş-başə qaldım, fərqli və gözlənilməz macərələrin axtarışına çıxıb bir həyatın dərinliyinə dalmağa başladım.

Birinci, ikinci, üçüncü... onuncu görüş başə çatdı, uşaqlıq illəri və inqilabdan qabaqki dövr bitəndən sonra yavaş-yavaş qərribə çağlara, maraqlı hadisələrə çatdıq. Ağlıma sığmayan sözlər eşidirdim. O qədər ağrı və əzaba inanmaq mənə çətin gəlirdi. Bəzən hadisələr o qədər dəhşətli olurdu ki, axşam saat 9-da Bacək xiyabanından Xəkfərəcə qədər piyada qayıdır, evə

çatana qədər yolda eşitdiklərimi həzm eləməyə çalışırdım. Sakit və qaranlıq axşamda gəzişəndə beynimdə yalnız bir sual dolaşırdı: Bu qədər məzlumluq nə üçündür?! Bu qədər qürbət nə üçündür?! Niyə bu günədək heç kim bu ağrılardan danışmayıb? Niyə bu günədək heç kim bu əzabları yazmayıb? Məgər bunlar Xomeyninin fədailəri deyillərmi və qələm əhlinin missiyası onlar barədə yazmaq deyilmi?!

Düz bir il gedib-gəldim, şəhid anası ilə səksən saat söhbət etdim, uzun-qısa bütün suallarımı verdim, o da misilsiz səbir-hövsələ ilə cavablandırırdı. Yazmaq növbəsi gəldi. Gərək mövzunun haqqını verəydim. Gərək bütün o məzlumluğu təsvir edəydim. Yük ağır idi, onu təyinat yerinə çətdirməliydim. İki il vaxt qoydum, dəfələrlə yazıb-pozdum, dəfələrlə mövzuların yerini dəyişdirdim, nəhayət, istədiyim nəticəni əldə etdim. İşin bitdiyi anın şirinliyi vəsfəgəlməz idi. Özüm də inana bilmirdim. Ömrümün heç bir saatında fikirləşməmişdim ki, bir anda bütün beynimi məşğul etmiş Hüseyn Duxançı barədə yazmaq püşkü bir gün mənim adıma çıxı bilər.

Zəhra Hüseyni Mehrabadi
May 2021

1

Başımı yorğanın altına salıb ayaqlarımı kürsü mañqalının yanına uzatdım. Yuxumun qaçacağından, sabah Turana danışmağa bir sözüm olmayacağından qorxub kirpiklərimi bir-birinə sıxdım və gözlədiyimdən çox tez bir zamanda məktəbin yanındakı küçəyə çatdım. Ağa Firdovsun dükanı, həmişəki kimi, dərslər bitəndən sonra qızların oylağına çevrilmişdi. Kişi tez-tez buzları yonur, faludə əriştələrini içinə tökür, daimi müştərilərini gecikdirməməyə çalışırdı. Turanla birlikdə əlimizdə fincan dükanın önündə dayanmışdıq. Buzları dişlərimin altında əzib udanda ürəyimin də sərinləşdiyini hiss edirdim.

– Fərəhmənd xanımın sinifdə düzəltdiyi şokolad qabı yadıdadır? – deyə soruşdum, amma Turan o qədər məşğul idi ki, yalnız başını yelləyərək təsdiqləyə bildi. Faludə əriştələrini udub sözümə davam etdim: – Dünən mən də düzəltdim. O qədər qəşəng oldu ki, gəl görəsən! Üstünə mavi atlaz çəkdim, aşağı və yuxarisına büzmə

yığdım. Qapısı üçün də büzmələri ortada toplayıb üzünə mavi tül tikdim.

“Şəhla, qızım, məni eşidirsən? Fikir ver, gör nə deyirəm. Bibin oğlu Hacı Abdullah...”

Turan cibində nə isə axtarırdı. Soruşmadan niyyətini bildim, əlini geri qaytarıb dedim:

– Yox, bu gün mənim növbəmdir.

Çantamın hər tərəfini axtardım, amma bir şey tapmadım və birdən dünənki hadisə yadıma düşdü.

– Ax, Turan, bir şeyi söyləməyi unutdum. Dünən Minanın ardınca getmək yadımdan çıxdı, evə çatanda anam məni tək görüb üzünə vurdu, dedi ki, Mina hanı? Onda bildim ki, onu unutmuşam. Yazıq uşaq məktəbin önündə nə qədər gözləmişdi, ağlamaqdan gözləri qan qoymuşdu. Anam da məni cəzalandırdı. Odur ki, bir həftə xərclik pulum olmayacaq. Hələlik gərək...

Cümləm bitməmiş sanki başımdan elektrik vurdu.

– Vay! Kül başıma! Mina!..

Tələsik Minanın ibtidai məktəbinə doğru gedə-gedə Turana söz verdim ki, bir də cərimə olunmasam, növbəti həftənin faludələri mənim boynuma.

“...gəlib, sənəin ağa Mürtəza ilə izdivacın barədə danışmaq istəyir”.

Qızların çoxu getmişdi, tək-tük qalanlar da məktəbin ətrafında gəzə-gəzə turşu lavaşı və quru ərik yeyir, mənle Turandan da betər dayanmadan danışdırlar. Mina yaşıl mantoda kənardə tək dayanmışdı, ikiəlli çantasından yapışib ətrafa göz qoyurdu. Özüni soyuqqanlı göstərməyə çalışsa da, çox qorxduğu bilinirdi.

Ona yaxınlaşdım. Məni görən kimi gözləri yaşardı.

– Şəhla, niyə bu qədər gecikdin? Elə bildim ki, yenə məni yaddan çıxarmısan, – kövrək səslə dedi.

– Bacı can, bir dəfə yaddan çıxarmışam deyə, iki dəqiqə gecikən kimi belə düşünməməlisən, – dedim, narahat halda əlindən tutub ardımca çəkdim. – Qaç, gərək tez gedək. Geciksək, avtobus tapa bilmərik.

"İndi otaqda oturub atanla danışır. Fikrin nədir? Razısan, yoxsa yox?"

Mina iri addımlarıma çatmaq üçün qaçdığı yerdə məndən şikayət edəcəyinə dair söz verirdi:

– Qoy evə çataq, anama deyəcəm ki, yenə...

Sanki üçfazlı elektrikle yuxu tamamilə başımdan çıxdı və Minanın sözləri yarımçıq qaldı. Yorğanın altında qaranlıqda yaxşı görmək üçün gözlərimi bərəltdim. Nəfəsimi almalı, yoxsa verməli olduğumu düşündüyüm halda ciyərimdəki havanı buraxdım. Ürəyimin sürətli döyüntüsünün qarşısını almaq üçün əlimi sinəmin üstünə qoydum. Qulaqlarıma inanmaq istəmirdim. Özümü əmin etdim ki, səhv başa düşmüşəm. Daha da arxayınlaşmaqdan ötrü babamın məni oyadanda dediyi sözləri yan-yana düzdüm: "Şəhla, qızım, məni eşidirsən? Fikir ver, gör nə deyirəm. Bibin oğlu Hacı Abdullah gəlib, sənənin ağa Mürtəza ilə izdivacın barədə danışmaq istəyir. İndi otaqda oturub atanla danışır. Fikrin nədir? Razısan, yoxsa yox?"

Babama soyuqqanlılıqla hansı cavabı verdiyimi xatırlayanda az qala başımı sobaya vuracaqdım. Yuxulu-yuxulu ona baxıb demişdim: "Mənim yuxum gəlir, nə istəyirsiniz, edin. Sizin fikriniz mənim fikrimdir". Sonra da kəlləsi üstə yorğanın altına girmişdim ki,

birdən yuxum qaçar və sabah Turanla danışmağa mövzu olmaz.

İstədim yorğanın altından başımı çıxarıb deyim ki, sözümlü ciddiyyə almayın, bir sözdür, yuxulu halda demişəm. Yuxudan təzə diksinmiş bir adamın sözünə kim etibar edir ki, siz də edəsiniz?! İstədim, deyim ki, özünüz fikirləşin, mən səhərdən axşama qədər Məhəmməd və Mina ilə dalaşırım - mənim ərə gedən vaxtımdır?! Hələ də axşamüstü məktəbdən gələndə anam şam yeməyimi yatağımın yanına gətirir - mənim ərə gedən vaxtımdır?! Bunların hamısı bir tərəfə, bəs dərsim?! Onu nə edir? Onu yarımçıq qoyub bibimin evinə gedə və Mürtəzanın arvadı ola bilmərəm!

Yorğanın altındakı qaranlıqda başımda böyük bir sual işarəsi cücərdi: "Mürtəza? Mürtəza kimdir? Hansı bibimin oğludur?" Adını beynimə yazıb qarşısına qabaqkı sual işarəsindən də böyük bir neçə sual işarəsi qoydum. Gözlərimi qıyıb hamıdan qabaq Qəmər bibimi yadıma saldım. Yüz faiz, onun oğlu deyildi. Arvad bütün uşaqlarını "bəxt evi"ne göndərmişdi. Evi o qədər sakit olurdu ki, anam hər dəfə, "gedək, ona baş çəkək" – deyəndə deyirdim: "Mən ora ayağımı qoymaram. Adam dəli olur. O qədər sakit, səs-səmirsiz evdir ki, adam başını itirir!"

Qəmər bibimin oğlu olmadığını deyəcəyim qətiyyətlə bilirdim ki, Rükəyyə bibimin də oğlu deyil. Onun nəvələri mənimlə yaşlı idilər. Qəmər bibimdən fərqli olaraq, anam Rükəyyə bibimlə getmək istəyəndə tez çadramı başıma salır, hamıdan qabaq qapıda dayanırdım. Bilirdim ki, xəbərsiz getsək, omlet olacaq. Bibim 10-12 yumurtanı çoxlu soğan və pomidorla

qarışdırıb zəif hərərdə bişirirdi; qalın, bişmiş və dadlı bir omlet əmələ gəlirdi. Ağzım sulandı. Heyif! Əgər bu bibimin gəlini olsaydım, həmişə ərimin əlindən tutub xəbərsiz şəkildə anasıgilə gedərdim.

Cəmi üç bibim vardı. İkisinin üzərindən elə qətiyyətlə xətt çəkəndən sonra qaldı Kübra bibim. Heç şübhəsiz, onun oğullarından biri idi. Bu bibimin evinə də çox getmək istəyirdim, amma hamısı ticarətlə məşğul olan, bazarda düyü satan və heç biri mənimlə yaşlı olmayan oğullarına görə yox, Allahın altı oğuldan sonra bibimə verdiyi və məndən üç yaş kiçik olan qızına görə. Yay fəsillərində yalnız Faticana görə Tehrandan oraya gedirdim. Ayağım Quma dəyər-dəyməz anamın çadrasını dartıb birinci onlara getməyə məcbur edirdim.

İkimiz səhərdən günortaya qədər bibimin iç-içə otaqlarında qaçıb-oyunayırıq. Günorta yorğunluqdan bizi yuxu tuturdu. Gözümüzü açar-açmaz yenə qaçış yarışını keçirirdik, qışqırtılarımız başlayırdı. Yadımızdan çıxırdı ki, oğlanlar işdən gəlib evvanda cərgə ilə yatıblar. Onlar deyilməyə başlayanda özümüzü yığışdırırdıq ki, etirazlar bu həddə qalsın və kobud sözlərə çevrilməsin.

Kürsünün altında özümü haraya bacardım, vurdum, beynimə gələn, aid olan-olmayan hər şeyə əl atdım ki, Mürtəzanın bibimin hansı oğlu olduğunu bilim, axırda tapa bilmədim. Qulaqlarımı şəkələdim ki, ətrafdan gələn səslərdən bir şey öyrənəm. Deyəsən, atam mənə daha yaxın idi, səsi digərlərindən yaxşı eşidilirdi:

- Yaxşı olmasına yaxşı oğlandır; ticarətlə məşğul olur, məktəbi bitirib, əsgərliyə gedib...

Bunu eşidəndən sonra jeton düşdü və söhbətin kimdən getdiyini bildim. Bibim oğlanlarından yalnız birinin attestatı vardı və yalnız o, hərbi xidmətə getmişdi. Bibim bütün oğullarının hərbi biletini pulla almışdı, Mürtəza isə demişdi ki, əminəm, getsəm, yararsız çıxacağam. Səbəbini bilmirəm. Hər halda, getmişdi, yararsız çıxarmamışdılar. Bunun da niyəsini bilmirəm. Attestatı olduğuna görə ona rütbə də vermişdilər. Bəzən cümə axşamı günləri Quma gəlmək yerinə Tehranda qalıb Həsən əmigilə gedirdi. Biz həmin illərdə əminin evində, daha doğrusu, sarayında yaşayırdıq. Qızlarla gözləyirdik ki, Mürtəza dərin yuxuya getsin, sonra yavaşca otağa girib papağını götürür, bayıra qaçırırdıq. Pərvanə ilə Pərvinduxt papağı başıma qoymaq üçün bütün həyəti arxamca qaçırdılar, mən də qaçıb qışqırırdım: "Bu papaq mənə böyükdür, öz başınıza qoyun, siz məndən böyüksünüz". Yerimdə donub qaldım, inanılası deyildi: həmin papaq, həqiqətən də, başıma keçirdi, durduğum yerdə Mürtəzanın arvadı olurdu.

Kədərləndim. Axı onunla hansı xüsusiyyətim oxşardır ki, bir tavan altında yaşayaq?! Sakit, azdanışan Mürtəzanın harası çoxdanışan və nadinc olan mənə uyğundur?! Dərhal qəti qərara gəldim ki, ona müsbət cavab verməyəcəyəm. Qərarımın qətilyinə əmin olandan sonra yuxumun davamını görmək üçün gözlərimi yumdum.

Mina ilə birlikdə yolun kənarında dayanmışdıq. Kilometrlərlə uzaqda hələ avtobus görünmürdü...

Ertəsi gün, hərgünkü kimi, evdən küçənin başına qədər ev yoldaşımız xanım Səfəvi ilə birlikdə gedirdik.

O, klinikaya gedirdi, Minayla mən də məktəbə. Yolda birdən soruşdu:

– Şəhla can, axşam sənə elçi gəlmişdi?

Özümü toparlayıb boğazımda qalmış suyu çətinliklə aşağı ötürdüm:

– Yox. Kim dedi? Mən evlənmək istəmirəm.

– Nə eybi var ki?! Hər bir qız, nəhayət, bəxt evinə getməlidir. Allaha şükür, ailən də razıdır, - deyə bütün həkim xanımlar kimi güldü.

– Boşuna! Əsas mənəm, mən də razı deyiləm.

Həmin gün məktəbə gedəndə bu izdivacın baş tutacağını düşünənlərə, qarınlarına mənim toy plovumu yeyəcəklərini söz verənlərə xeyli güldüm. Mürtəza ilə məni bir tavan altında düşünənlərin çox sadələvh olduqlarını düşünürdüm. Hətta məktəbdə Turanla elçim barədə danışmadım! Yox, məgər ona heç nə deməyə bilərdim?! Dedim və ikimiz də bəzilərinin sadələvhlüyünə güldük.

Həmin həftənin sonunda Quma Mürtəzanın kiçik qardaşı Fəzlullahın nişanına getdik. Qohum qızlar orada mənimlə çox zarafatlaşıb, "Şəhla can, inşallah, sənəni nişanında" desələr də, qaşlarımı düyləyib yalnız belə cavab verdim: "Boşuna!"

Əslində, sadələvh özüm idim, elə bilirdim ki, dünyada hər şey mənim qaşqabağıma və "boşuna" deməyimə bağlıdır. Bunu çox yox, cəmi bir neçə gündən sonra Mina və Məhəmmədlə birlikdə oynayib evi alt-üst edəndə anamın dediyi sözlərdən bildim:

– Nəyi töküb dağıtmısınızsa, yığışdırın, axşama qonağımız var.

Üçümüz də gözləri bərəlmiş halda anamıza baxıb soruşduq:

– Kim?

– Kübra bibi.

Güzgüyə baxmadan da qaşqabağımın yer süpürdüyünü bilirdim. Özümü soyuqqanlı göstərib hər şeydən xəbərsiz kimi soruşdum:

– Nə üçün gəlirlər?

– Sənin nişanından ötrü, – anam birbaşa üzümə söylədi.

Mat-məəttəl anama baxırdım, bir də gördüm ki, əlim atamın əlindədir və onun yanında oturmuşam. Atamdan həmişə utanırdım, onda isə daha çox. Bizim qırx il yaş fərqimiz vardı. Mən birinci uşaq idim, bu fərq məndən üç və altı yaş kiçik olan Məhəmmədlə Minada daha böyük idi. Atamdan o qədər utanırdım ki, ayaqqabı və ya paltar istəyəndə həmişə anamı irəli verirdim. O, çox israr edirdi ki, atandır, özün söylə, mən sə razılaşmırdım; cırıq ayaqqabılarla məktəb qızları arasında barmaqla göstərilməyə razıydım, amma atamdan pul istəməyə yox.

Divarın kənarındakı döşəyin üstündə oturdum. Qulağım atamdaydı, gözüm də guya kitab-dəftəri ilə məşğul olan, əslində isə bizim sözlərimizi eşitmək üçün qulaqlarını şəkllənmiş Məhəmməddə.

– Bax, qızım, Mürtəza yaxşı cavandır, mömindir, quranoxuyandır, savadlıdır, işi var; həm də özgə deyil ki, tanımağa.

Atamın gözlərinə baxmağa cürət etməirdim. Baxışımı xalçanın güllərinə yapışdırıb yalnız başımı yelləyirdim. Ona demək istəyirdim ki, Mürtəzanı tanıyıram, ona

qarşı heç bir şey hiss etmirəm, bu tezliyə böyüyüb ailə qurmaq istəmirəm, hələ uşaqlıq etmək istəyirəm... Amma mümkün olmadı. Bu sözlərin heç birini deyə bilmədim. Hamısı qəhər olub boğazımdan aşağı keçdi.

Axşam bibimgil gəldilər, kişi və qadınlar ayrı-ayrı oturub xörək yedilər. Axırda nə mən Mürtəzanı gördüm, nə də o məni. Böyüklər şərtlərini kəsdilər və qərara alındı ki, Həsən əmigdə nişan keçirilsin.

Həsən əmi atamın böyük qardaşı idi, Sipəhsalardakı 900 metrlik gözəl evi bizim Mövləvidəki 60 metrlik evimizlə müqayisə olunması deyildi. Biz orada bir neçə il yaşamışdıq, Pərvanə və Pərvinduxtla xoş xatirələrim həmin illərə qayıdırdı. Həyətlərinin bütün kənarlarında otaqlar vardı, ortasında böyük bir hovuz, onun ətrafında da müxtəlif rəngli qızılgül bağçaları yerləşirdi. Dəmir millərdən tutub pilləkəndən yuxarı qalxanda eyvanın tavanı və onun qabarıq rəngli gülləri elə göz oxşayırdı ki, saatlarla dayanıb tamaşa etmək istəyirdin. İkinci mərtəbədə iki otaq, habelə əminin mühüm qonaqlıqlarına məxsus böyük zal vardı.

Sərbəst olaq deyə kişiləri birinci mərtəbəyə göndərdik, mən, anam, bibim, Fatican, Pərvanə, Pərvinduxt, əminin gəlinləri və dayım yoldaşı ikinci mərtəbəyə qalxdıq, bir neçə il yaşadığımız, biz gedəndən sonra səkkiz ədəd on iki metrlik əldə toxunma saya xalça ilə döşənmiş otağa girdik.

Başımız məclisə qarışmışdı. Birdən hamının yadına düşdü ki, deyəsən, mənim əynimə nəsə geyindirmək lazımdır. Əminin gəlini paltar şafını açdı, nəyi vardısı, bayıra tökdü: "Bu var, bu var... bu da yaxşıdır..." Anam baxıb hərəsindən bir eyib tapırdı:

"Bunun rəngi tündür; sarı rəng yaxşı deyil; bu, böyükdür; bu, çox sadədir..." Anam mənim paltarımın ötrü çox narahat idi, bibim də alış-verişdən ötrü. Pərvanə ilə Pərvinduxt mənə paltar tapacaqlarına söz verib anamı bibimlə bazara göndərdilər.

Tayfanın yeni gəlini olan dayım yoldaşı Adilə məni əmin etdi ki, paltarı işimə yarayacaq. Bu məqsədlə əmim qızları ilə birlikdə maşına minib Xacə Nizama getdi və bir dəst ağ dekolte paltarla qayıtdı. Paltar çox çətinliklə əynimə keçdi, lakin o qədər adam nə qədər çalışdısa, bir qarışıq zəncirbəndi ilə bacara bilmədi. Pərvanə ilə Pərvinduxt tez arxasından iki büzməni açdılar, məni paltarın içinə salıb zəncirbəndi qaldırdılar.

Nişan süfrəsi hazırlanana qədər günorta saat üç oldu, anamla bibim ayna-şamdan və bir qucaq başqa şeylə gəldilər. Xırda qırmızı ulduzları olan iki çadralıq ağ neylon parça, üstü qara sapla işlənmiş qalın yun parça, üzərindəki xırda yarpaqları ipəklə tikilmiş sarımtıl parça, qara ayaqqabı və çanta. Bunlar mənə aid olan alış-verişlərin bir qismi idi, bundan əlavə, Mürtəzaya aid alış-verişlər də vardı.

Günbatana yaxın Pərvanə ilə Pərvinduxtun bəzədiyi nişan süfrəsində oturdum, gələcək həyat yoldaşım da boz kostyum və ağ köynəklə yanımda əyləşdi. Başıma qalın bir çadra salıb əlimə Quran verdilər. Mürtəzanı istəmədiyimə dair o qədər sızlamışdım, ətrafdakılar da o qədər, "narahat olma, "hə" deyən kimi məhəbbəti qəlbinə oturacaq" demişdilər ki, gözləyirdim, kəbin kəsildəndə birdən-birə Quranın arasından məhəbbət çıxıb ürəyimə dolacaq. Ancaq düşünmürdüm ki, "hə" deyəndən sonra daha iş bitəcək; istər məhəbbət dolsun,

istərsə də dolmasın. Nikah əqdi oxundu, amma məhəbbətdən xəbər çıxmadı; yalnız fit və əl çalma səsi eşitdim, sonra bibim çadranı başımdan götürüb üzümdən öpdü. Qarşımdakı aynadan ilk dəfə Mürtəzaya həyat yoldaşım kimi baxdım. Onu nə üçün sevmədiyimi bilmirdim. Sıx saçı və uca boyu ilə bütün qardaşlarından yaraşılıq idi. Fit səsləri dayandı, qoluma altı ədəd qolbağı keçdi, sonra bir-birinin ağzına bal qoymaq zamanı çatdı. Əvvəlcə mən ballı barmağımı Mürtəzanın ağzına qoydum. Mənim bal yemək növbəm çatanda isə bütün hirsimi boşaltdım: var gücümlə barmağını dişlədim. O qədər adamın içində qışqırıb divarları çatlatmasın deyə, yazıq özünü zorla saxladı.

Böyüklər Mürtəza ilə məni bir otağa danışmağa, onların sözüylə desəm, daha yaxından tanış olmağa göndərdilər. Hələ biz oturmadan süfrə başındakı yumurtadan qayğanaq bişirib gətirdilər, ısrarla dedilər ki, bu yumurta ömrünüz boyu yediyiniz bütün yumurtalardan fərqlidir, "yemirəm, ürəyim istəmir" də olmamalıdır.

İkimiz də çarpayının kənarında oturub gizlicə bir-birimizə göz qoyur, baxışlarımız toqquşanda başımızı aşağı salırdıq. Bir-birimizdən o qədər utanırdıq ki, nə bir kəlmə danışdıq, nə də bir şey yedik. Bibim dəqiqəbaşı meyvə və şirniyyat gətirmək və qabları aparmaq bəhanəsi ilə içəri girib etiraz edirdi:

- Niyə heç nə yeməmisiz?! Bunlar qalsa, aparmayacam ha!

Axırda Mürtəza təslim olub bir neçə tikə yedi, mənə nə qədər etdimsə, ağzıma qoya bilmədim. Qorxurdum

ki, həyəcanım məni ələ verər, yumurtalar boğazımdan keçməmiş onun yanında hamısını qaytararam.

Bir-birimizdən çox utandığımıza və danışmağa sözümləşmədiyimizə görə görüşün tez bitməsi üçün dua edirdim. Nəhayət, atamın qısqançlığı məni xilas etdi, otaqda çox qalib əzab çəkməyimə qoymadı, ultimatum verdi ki, gərək evə gedək. Həm də ələ dedi ki, yəni kürəkən gələ bilməz. Ancaq heç kim atamın əmrinə məhəl qoymadı: həm kürəkən gəldi, həm də ailəsi.

Gecə yorğanı başıma çəkəndə Mürtəza ilə yaş fərqi barədə o qədər fikirləşdim ki, az qala hönkürə-hönkürə ağlayacaqdım. On üç yaş az deyildi. Özümə təskinlik verdim ki, hər halda, atamla anamın yaş fərqi qədər deyil. Onların arasındakı iyirmi üç illik yaş fərqi bütün qohumlar arasında məşhur idi. Hamı deyirdi ki, ərə baxmağı Əzəm-sadatdan öyrənmək lazımdır. Anam atama çox yaxşı baxırdı. Evin ən isti, ən yumşaq yeri atama məxsus idi. Anam onun altına, ən azı, iki döşək qoyardı. Biz uşaqların döşəkləri nazik olurdu, atamızınkı isə böyük, qalın və pambıqdan. İşdən yorğun gələndə yerində otururdu, anam da lazım olanları əlinin altına düzürdü: külqabı, paxlava qutusu, pambıq şəkər. Çay süfrəsi də həmişə hazır idi. Yayda çaydan səhərdən axşama qədər mətbəxdə samovarın üstündə dəm alırdı, qışda da otaqda Ələddin lampasının üstündə.

Atamın corabları hər səhər yuyulmuş və səliqəli halda yatağının yanında olurdu, paltarları ütülənib şkafdan asılırdı. Anam atamın pencəyini havada saxlayırdı, o da qollarını geyinirdi. Qapının ağzında cütələnmiş ayaqqabıları təmizlikdən parlayırdı. Anam

evinin kişisini qapıya qədər ötürürdü, Allaha tapşırandan sonra geri dönüb günorta yeməyini asırdı.

Özümlə Mürtəzanı düşündüm; yəni mən də ərim üçün bu işləri görə bilərdim?! Ayağım isti bir şeyə dəydi, iliyimə qədər yandım, çiyinlərim ixtiyarsız halda yuxarı qalxdı və kürsü sobasına tökə bilmədiyim hirsimi Mürtəzanın üstünə tökdüm: "Mənə nə?! Şil deyil ki! Pencəyini də özü geyinsin, ayaqqabılarını da özü təmizləsin!"

2

Qapının çərçivəsindən sallandığım yerdə Məhəmməd otağa atıldı.

– Şəhla! Şəhla! Mürtəza gəlir.

Özümə gəlincə əllərim çərçivədən buraxıldı və üzüm üstə yerə yıxıldım. Başımın gicəlləndiyi, qulaqlarımın dibində bir neçə sərçənin cikkildədiyi halda mənə doğru qaçan anamın səsinə də eşidirdim:

– Allah məni öldürsün! Nə oldu, qız?

Başımı qaldırıb çətinliklə udqundum.

– Ana, Mürtəza gəlir.

Anam dodağını dişlədi.

– Gəlibsə gəlsin, məgər Əzrail gəlir?!

Mənə bir cüt mirvari sırğa almışdı, deyirdi ki, gərək taxasan, görüm necə görünürsən. Birincisi qulağıma rahat keçdi, ikincisi isə yox. Həmin qulağımı pis deşmişdilər. Mənə dedi:

– Bir kəlbətin, qəndqıran, ya da başqa bir şey gətirin, arxasından vurum, yerinə keçsin.

Sərt baxışımla anama bildirdim ki, al, bu da sənə Əzrail! Sırğanın ucundakı yumru hissəni qəndqıranla o qədər döydü ki, axırda qulağıma keçdi. Qulağım qaşınır, gizildəyirdi. Bütün iki günü Allahdan istəyirdim ki, nişanlım tez getsin, sırğaları çıxarım.

Cümə axşamı və cümə günlərini birlikdə olduq. Anam bir an da oturmur, gedib-gəlib kürəkəninə qulluq edirdi. Suhan halvası, pambıq şəkər, çay, paxlava, meyvə, ən önəmlisi, iskəncəbi-kahı salatı özəl qonaqlarına məxsus idi. Dayılarım anamın bu salatını çox sevirdilər, Amerikadan yola düşməmiş sifariş verirdilər ki, bacı, biz yoldayıq, özəl kahı yadından çıxmasın. Anam da kahının yarpaqlarını ayırır, qabığını soyub onlara verirdi. Mən hirsələnirdim ki, nə üçün yarpaqlarını biz yeməliyik, gövdəsi dayılarımın olmalıdır. Anam isə dodağını dişləyib deyirdi: "Qızım, qonaqdırlar, gözlə, sənə də verəcəyəm".

Bu dəfə qonaqları biz idik: nişanlımla mən. Anamın gözlərindən uzaq gövdələri özüm yeyir, yarpaqlarını Mürtəzaya verirdim. Həmin iki gündə həmişə evdə və birlikdə olduq. Tez-tez bir bəhanə ilə qalxıb mətbəxə gedirdim. Anam onun gəlişindən ötrü bütün deyinmələrimə, şikayətlənmələrimə dözən yeganə səbirli insan idi. Ona deyirdim: "Vay! Yoruldum. Niyə getmir? Nə vaxtacan qalacaq? Daha səbrim çatmır". Anam isə dodağını dişləməklə yanaşı, bu dəfə həm də qaşlarını çatırdı: "Əvvəla, adam əri barədə belə danışmaz; ikincisi, yazıq üç həftədən sonra gəlib ki, bir-iki gün xanımının yanında qalsın". Düzünü anam deyirdi, amma mən qulaq asmırdım, fikirləşirdim ki, yalnız yoldaşım gedəndən sonra rahatlaşa bilərəm. Bu

şirin və unudulmaz rahatlıq, nəhayət, şənbə günü səhər
çağı mənə qismət oldu.

Mürtəza ilə nişanlanmam bir neçə problem yaratmışdı; bəzisi tez özünü göstərdi, bəzisi isə gec. Nişanın ertəsi günü günorta çağı Mina ilə qaça-qaça evə gedəndə ilk problem ortaya çıxdı. Biz hər gün səhər Mövləvi xiyabanından Edama qədər avtobusla gedirdik. Mina ilə məktəblərimiz təxminən üz-üzə idi, dərslər saat 12-də bitirdi. Dərs ilinin ilk bir-iki həftəsində evə qayıdanda görürdük ki, hələ çatmamış yenidən getməliyik. Buna görə qərara gəlmişdik ki, günortalar evləri Edam meydanında yerləşən nənəmgilə gedək. Nənəm anamın doğma anası olmasa da, həm onu, həm də bizi öz uşaqları və nəvələri kimi sevirdi. Günorta yeməyini orada yeyib saat 2-də məktəbə qayıdır, 4-ə qədər dərstdə olurduq. Nişandan sonra isə oraya getməyə utanırdım, Minanın əlindən tutub Mövləviyə qədər qaçaraq tövşüyə-tövşüyə evə, oradan da məktəbə gedəndə ürəyimdə bütün bu problemlərin səbəbkarına söylənirdim.

İkinci problemdə Mina ilə tək deyildim, Məhəmməd də bizə ortağ idi. Bu problem ilk dəfə Mürtəza məni görməyə gələndə ortaya çıxdı. Cümə günləri bizə gəldiyinə görə həftəsonlarındakı həmişəki gəzintilərimizdən məhrum olurduq.

Atam şənbədən cümə axşamına qədər işdə olurdu. Övvəllər Tehran bazarında əmim oğlunun mağazasında mühasib işləyirdi. Bir dəfə evə gəlib dedi ki, daha oraya getməyəcəyəm. Qardaşı oğlu demişdi ki, mağazası işçilərini saxlayacaq qədər qazana bilmir. Atam da elə bilmişdi ki, qardaşı oğlu onu işdən çıxarmaq istəyir,

amma açıq deyə bilmir. Anam çox dedi ki, o mağazanın başqa işçiləri də var, məqsədi sən deyilsən, o isə razılaşmadı. Sürücülük vəsiqəsi olduğuna görə yük maşınının sürücüsü oldu. Hər gün karxanaya gedir, daş yükləyib Tehrana aparırdı.

Həftəsonu biz məktəbə getmirdik, atamız da işə. Cümə səhərlərinin dəyişməz proqramı kinoteatr idi. Hansı filmə baxacağımız üstə təxminən həmişə dalaşırdıq. Məhəmməd müharibə və döyüş filmlərini sevirdi, Mina ilə mənə hind filmlərini heç nə ilə dəyişmirdik. Mübahisə zamanı bəzən biz uduzurduq, bəzən Məhəmməd. Biz uşaqlara qalsaydı, Diana, Niaqara və Əlburz kinoteatrlarından başqasıyla razı olmazdıq, ancaq anam deyirdi ki, atanız yorğundur, ondan gözləntiniz çox olmamalıdır; onu incitsəniz, bu, axırıncı dəfəniz olacaq... O qədər danışıb başımıza yağ yaxırdı ki, Mövləvi xiyabanındakı Təməddün kinoteatrı ilə razılaşırdıq.

Günorta kinoteatrdan qayıdırdıq, günortadan sonraya qədər artıq hövsələmiz daralırdı və anamıza yaxınlaşırdıq. Çox çalışırdı bizi qane eləsin ki, atanızın yaşını nəzərə alın, bizzə vecimizə almırdıq. Atam, "yorğunam, bu gün bir həftənin yuxusuzluğunun əvəzini çıxmalıyam" deyən kimi üçümüz də anamızın arxasından çıxıb sızlayırdıq: "Ata caaan!" Atam da bizə görə razılaşırdı, əmilərin, bibi qızlarının evlərinə, bəzən də Şemirana gedirdik. Təcriş körpüsünün yanında bir əyləncə mərkəzi vardı. Atam oradan bizə qoz, qarğıdalı, dondurma və pambıq şəkər alırdı. Biz yaxşı əylənəndə atam da sevinirdi.

İkinci problem, yəni həftəsonu proqramlarının tətillik olması bütün nişanlılıq dövründə çox da qarşıya çıxmadı. Çünki Mürtəza üçaylıq bu müddətdə cəmi üç dəfə bizə gəldi. Həmişə əlidolu gəlir, qəlbimdə özünə yer açdı. Artıq bir-birimizə öyrəşmişdik, oturub nədən gəldi danışırıdım. Hərçənd, çox vaxt mən danışırıdım, o dinləyirdi. Mənim üçün Turanın yerini dolduran yaxşı dinləyici olmuşdu. Utanmağım azalsa da, ikinci dəfə mənə sığalarla eyni modeldən olan mirvari boyunbağı gətirəndə çox çalışdım ki, onları birlikdə alıb-almadığını soruşum, amma üzüm gəlmədi. Üçüncü dəfə qızıl üzük gətirəndə son sözünü dedi: xanımını tez aparmaq və yerbəyer olmaq istəyirdi. Mənə qalsaydı, dərşim bitməmiş gəlin köçməzdim, amma mənlik deyildi. Bilirdim ki, öncəki kimi, bu dəfə də nə özüm bir iş görə biləcəyəm, nə də qaşqabaqlarım.

Qərara alındı ki, anam Quma gedib oradan cehiz alsın, o qədər əşyanı bir də Tehrandan yükləyib aparmayaq. Yalnız onda deyil, həmişə alış-verişimi anam edirdi. Mən hətta çanta və paltar alanda da onunla getmirdim. Çox deyirdi ki, bilmirəm, hansı yaraşar, hansı modeli bəyənersən. Mənsə deyirdim ki, nə alsan, bəyəncəyəm, amma ayağımı bazara qoymaram. Bazara getməkdən acığım gəlirdi. Yalnız bayram alış-verişi üçün Firdovsi univermağına onunla gedirdim. Üçmərtəbəli univermaq idi, hər mərtəbəsi bir şəhərçiyə bənzəyirdi, eskalatoru olan azsaylı yerlərdən idi. Mən eskalatora çıxmaqdan qorxur, aşağıda dayanıb deyirdim: "Bu pillə getsin, o birində çıxacam..." Axırda da dönüb pilləkənlə qalxırdım.

Bir həftədən sonra anam qayıtdı və bu dəfə hamımız birlikdə Quma yola düşdük. Həmişəki kimi, zövqlə və səxavətlə alış-veriş etmişdi. Ən vacib sifarişimi yerinə yetirmişdi: cehizimin heç bir parçasında qırmızı rəng yox idi. Yataq otağının pərdəsi, taxt örtüyü və yumru yastıqlar açıq yaşıl idi. Qonaq otağının pərdəsi də iri qızılı gülləri olan tünd çuğundur rəngli pərdəydi.

Həm biz cehizin xırda-xuruşunu alana, həm də bibimgil toy tədarükü görəndə qədər bir həftə çəkdi. Toy günü evin damına çadır çəktilər ki, naməhrəm tərəfindən görünməsin. Ocaqların üstünə böyük qazanlar qoyulmuş arxa həyət axşam aşpazların ixtiyarına verildi. Düyü ətri bütün məhəlləni başına aldı, su və pomidor suyu içində üzən ət və ləpələr toya qiymə hazırlayırdı. Qadınlar gedib-gəlir, əl çalır, şənlik səsi çıxarır, meyvə və şirniyyat yeyirdilər. Mən də enli sıx qaşlarımı aldırdığıma, dodaqlarıma pomada çəkdiyimə və gəlin paltarını geyindiyimə görə sevinirdim. Stula söykənib oturmuşdum, fikirləşirdim ki, nə vaxt darıxsam, haçan ürəyim istəsə, təzə bəyi Allaha tapşırıb ata-anamın yanına gedə biləcəyəm.

3

Anam yayda günortalar yatırdı. Biz uşaqların yuxusu gəlsəydi də, gəlməsəydi də, gərək cərgəylə yanında uzanaydıq. Arabir birimiz yavaşca başını qaldırıb o birilərə göz qoyurdu, baxışlarımız toqquşan kimi üçümüz də gülüşməyə başlayırdıq. Ağzımızı əlimizlə bərk tuturduq, amma anam yenə eşidir, yun çubuğunu yanından götürüb hər birimizin payını verirdi. Bədənimiz qaşınırdı, hələ çubuğun ağrısı keçməmiş o biri başını qaldırırdı və yenə pıqqıldamağa başlayırdıq.

Gözlərim yaşla doldu. O günlərə, o anlara darıxırdım. Qalxıb pəncərənin yanında dayandım. Həyətdəki nar ağacı çiçək açmışdı. Hacı ağa, yəni qayınatam deyirdi ki, şahpəsənd narıdır, toxumları iri olduğuna görə yeməyə yaxşı deyil. Ancaq gərək gözləyəsən, böyüyəndən sonra nazik uzun boğazına baxasan. Bir qədər aralıda tut ağacı yavaş-yavaş meyvəsini töküdü. Fikirləşirdim ki, Məhəmməd olsaydı, ona qədər saymamış ağaca qalxar, budaqlarını soyundurardı. Onun

dəcəlliklərindən ötrü çox darıxırdım. Minayla mənim qız oyunlarımızı sevmirdi. Biz başımıza çadra atıb otağın o başından bu başına bir-birimizə qonaq gedəndə oyun yoldaşı olmadığına görə hirsələnirdi, üst-üstə yığıb üzərinə çadra çəkdiyimiz və guya evimiz olan balışları təpiklə uçurur, biz qışqırıb anamıza xəbər verincə tez gözdən itirdi.

Şükuh-sadat alma ağacının yanından mənə əl yelləyirdi. Nə onun, nə Mürtəzanın, nə də başqa birinin görməsini istədiyim göz yaşları içində gülümsəyib ona əl yellədim. Şükuh-sadat kiçik qayınxatınım idi, məndən bir həftə qabaq nişanlanmışdı, qohum qızlar onun nişanında məni ələ salmışdılar. Toyda isə əksinə oldu, mən ondan bir-iki ay öncə bəxt evinə köçdüm.

Bibim oğlanlarının hamısı eyni idi: Toyun əvvəllərində ata-anaları ilə yaşayırdılar, dörd divar almağa imkanları yetən kimi uşaqlıq evindən ayrılır, onu sonrakılara buraxırdılar. Mənim yoldaşım Şükuh-sadatın yoldaşı da qardaşlarının ənənəsini qorumuş, onların getdiyi yolla getmişdilər.

Bibimgilin iki həyəti vardı, koridorla bir-birinə birləşirdi. Birinci həyət 90 kv metr idi. İki otağın yerləşdiyi ağac dolu bu həyətdə Şükuh-sadatgil qalırdı. İkinci həyət 120 kv metr idi, ortasında böyük bir hovuz vardı, kənarlardakı üç otağın ikisi bibimlə hacı ağanın idi, biri də Mürtəza ilə mənim.

Çox çəkmədən Faticanla mən Şükuh-sadatlə dostlaşıb üçnəfərlik bir qrup yaratdıq. Qrupun ən böyüyü olan mənim on üç yaşım vardı, Fatican da on yaşla Ən balaca ləqəbini daşıyırdı. Yoldaşımın kostyumunu ütüləmək, ayaqqabılarını mazlamaq yerinə

səhərdən axşama qədər oynamaqla məşğul olurdu. İşimiz bir həyətdən o birinə qaçmaq, bir otaqdan o birinə girmək olmuşdu. Əlbəttə, bəzən təkcə qaçmaq olmurdu, evi alt-üst eləməklə nəticələnirdi.

Mənim gəlin köçdüyüm il novruz bayramına yaxın bibimlə hacı ağa Məşhədə getmək qərarına gəldilər. Bibim bütün mələfələri yudu, qovurğa buğdasını, bayram çəyirdəyini qovurdu, kəsməsini¹ bişirdi, metal qabları ağzınacan doldurub arxayın oldu ki, qayıdandan sonraya işi qalmayıb.

Hər səhər kişilər bazara gedirdilər, biz qızlar sanki gizlənpaç üçün tikilmiş geniş evdə tək qalırdıq. Cibli paltar geyinir, ciblərimizi qovurğa ilə doldurub yeyə-yeyə yataqların arasında gizlənidik. Evi o qədər tökübdə dağıtdıq ki, bibim gələndə bizi cəzalandırdı: düz iki gün qaçıb-oynamaq yerinə silib-süpürməklə məşğul olduq.

Xəzan fəslə gələndə hacı ağa zirzəmini tavana qədər narla doldururdu. Biz üçümüz meyvələrin başının üstünü alır, narları sıxıb şirəsini sorurduq. Ara-sıra nar həvəsinə düşürdük. Şüküh-sadat turş narı çox sevirdi. Eyvanın önündə oturub dənələrə o qədər duz vururdu ki, rəngi qaçırdı. Yeyəndə də elə marçılı qoparırdı ki, gəl görəsən. Faticanla ona baxanda ətimiz ürpəşirdi. Biz də geri qalmayaq deyə dənələri dişlərimizin altında əzəndə gözlərimiz yaşarırdı.

Uşaq davranışlarımız az deyildi. Bir qədər püxtələşək deyə bibi çərşənbə səhərləri bizi məclisə aparırdı. Mən on yaşımдан – milli məktəbə gedəndən Quran

¹ Qəzvin, Qum və Ərakda bişirilən kəsmə şirniyyatı bərbəri çörəyinə bənzəyir, nazik və uzun olur, buğda unu, şəkər, yağ, yumurta, süd və ya qatıqla bişirilib küncüdlə bəzənir.

dərslərində iştirak etmişdim. Mən doqquzuncu sinfə qədər dövlət məktəbində oxumuşdum. Məktəbimizin geyimi dama-dama manto idi. Direktorun göstərişi ilə kəmərlərini bərk bağlamalıydıq ki, cüssəmiz bilinsin. Girişdə də çadraları çantamıza qoyurduq. Anam məktəbin qadağalarına fikir vermirdi, mantolarımın yuxarı hissəsini qısa tikir və kəmərimi boş bağlamağı tapşıırırdı. Direktorla müavinləri məndən çox nöqsan tapırdılar. Buna görə də, doqquzuncu sinifdən direktoru və müəllimləri dindar olan özəl məktəbə getdim. Direktor ramazan ayında məni və uşaqların bir qismini Quran dərslərinə aparırdı. Quranın 30-cu cüzünü öyrənməyim həmin dərslərin nəticəsidir. Həmişə arzulayırdım ki, Quranın hər yerini səhvsiz oxuya bilim. İnanmazdım ki, o arzu illər sonra Mənsurə xanımın dərslərində həyata keçəcək.

Mənsurə xanım dərslərində keçən dərslərin hədisini əzbərdən soruşur, sonra yeni hədis oxuyub izah edirdi. Sonra isə növbə Qurana çatırdı. Öncəki həftə öyrətdiyi iki səhifəni oxuyub təhvil verir, yeni iki səhifə öyrənirdik. Yeni dərslərimizi üçümüz evdə birlikdə oxuyub öyrəndiyimizə görə tez bir zamanda irəlilədik, ən yaxşı və ən fəal şagirdlərdən olduq. Mənsurə xanım hər dəfə bizi çoxlu "əhsən", "afərin" və "bərəkəllah" ilə yola salırdı.

Bibi arabir bizə aşpazlıq öyrədirdi. Şükuh-sadat Qumun məşhur taciri Hacı Fəxrə Lacivərdinin qızı idi, evlərində xidmətçi və aşpaz olduğuna görə belə təcrübəsi yox idi. Bizim qulluqçu-qarabaşımız olmasa da, mən də evdə əlimi ağdan-qaraya vurmamışdım. Axşamüstü məktəbdən gələndə özüm bir tərəfə

düşürdüm, çantam bir tərəfə. Anam təkbaşına bütün işləri görürdü. Həm yaxşı dərs oxuyaq deyə, həm də bizə bir söz deyincə özü dəfələrlə artığını yerinə yetirdiyinə görə bir iş tapşırırdı. Bunlardan əlavə, heç kim anamın xörəyindən keçib mənim kimi naşı birinin xörəyini yəməzdi. Anamın bütün xörəkləri adamın ağzını sulandırırdı; albuxara-ispanaq, fisincan və qiymə xuruşundan tutmuş şorbaya, bozbaşa qədər mükəmməl bişirmədiyi xörək yox idi.

Bibimin bişir-düşürü də anamdan geri qalmırdı. Küftəbozbaşın tərəfdarı bir-iki nəfər deyildi. Rüqəyye bibimin qızları Quma çatmamış xəbər göndərirdilər ki, xala, biz yoldayıq, küftəbozbaşı as. Bibimin göstərişi ilə bir nəfər əti həvəngdəstədə döyürdü ki, düyü və ləpə ilə yaxşı qarışsın. Bu zaman ona şüyüd, duz və sarıkök əlavə edirdi. “Əla” düyüsünün və kərə yağının ətri ətrafa yayılıb adamın aqlını başından alanda bir nəfər soğan qızardır, o birisi qazana su doldururdu. Su qaynayanda, əlavələri qazana tökmək vaxtı gələndə hamımız kənara çəkilirdik. Bundan sonrası nə mənim ixtisasıma daxil idi, nə Şükuh-sadatın, nə də Fatıcanın. İş bibinin sənətkar əllərindən öpürdü! Küftəsi boş və böyük olurdu, qazana girməmiş açılacağına and içə bilərdim, amma açılmırdı, hamısı iri-iri süfrəyə gəlirdi. Mən nə qədər edirdimsə, bibi kimi bişirə bilmirdim, hər dəfə açılırdı. Bunun qorxusundan əlavələrlə o qədər bərkidirdim ki, Mürtəza deyirdi: "Xanım, küftəni divara vursam, divarı yarar".

Bibim Tehrana qardaşı qızının toyuna gedəndə Şükuh-sadətla mən ilk dəfə yemək bişirməyə məcbur olduq. Qərara gəldik ki, ilk xörəyimiz plov olsun.

Qazanı ocağın üstünə qoyduq, su qaynayandan sonra düyünü töküb bişməsinə gözləməyə başladıq. Şükuhsadat kəfgiri qazana vurub dedi: "Məncə, vaxtıdır. Götürümmü?" Hər tərəfi qaynayan qazana baxdım. Bibi plovu süzmək istəyəndə kəfgiri qazanın dibinə vurub qaldırır, deyirdi: "Baxın, düyü belə uzanmalıdır ki, buludda tərpedəndə titrəsin". Mən də öz aqlımca düşündüm ki, hələ bibinin düyüləri qədər olmayıb. Dedim ki, yox, tezdır. Şükuhsadat çox dedi ki, götürək, mənsə qoymadım. Bir də gördük ki, düyü xəşilə dönür. Süzüb dəmə qoyduq və bir saat ona əl vurmadıq. Bunu bibidən yox, nənəmdən öyrənmişdim. Düyünü dəmə qoyanda heç kimin qazana yaxınlaşmağa haqqı yox idi. Nə qədər ac olsaq da, acından qarnımızı tutub yalvarsaq da, qazanın qapağını açmağa qoymurdu. Kim qapağı qaldırsaydı, ikiəlli başına vurub deyirdi: "Düyümün dəmi getdi! Xörəyimi zay elədin!"

Nəhayət, bir saatdan sonra günorta yeməyi hazır oldu. Buludda titrəməməsi heç, o qədər yapışıbmışdı ki, daha çox küftəyə bənzəyirdi. Həmişə bibinin dən-dən düyülərini görmüş, ömründə belə plov yeməmiş Mürtəza qaşığını doldurub ağızına qoyanda plovun yarısı boğazına getdi, yarısı qaşığa yapışıb qaldı.

– Hacı ağa, gör nə oyun çıxarıblar?! Axı adam “Əla” düyüsünü belə bişirər?! – deyə qışqırdı.

Qayınatam gülümsədi, alicənablıq edib dedi: "Eybi yox, birinci dəfələridir, bir-iki dəfə xəmir edəndən sonra əlləri öyrəşəcək".

Növbəti yemək üçün bozbaş asdıq. Bir qazanı ağızınacan su ilə doldurub fitilli lampanın üstünə qoyduq. İçinə bir neçə ət parçası, bir qədər noxud

tökdük, rəngi qızarsın deyə bir az da pomidor əlavə etdik. Günortaya qədər qazana nə vaxt yaxınlaşdıqsa, gördük ki, suyu tərپənmir. Fitilli lampa bir həftə də cızıldasaydı, o qədər suyu qaynada bilməzdi. Bir də gördük ki, kişilər gəldilər. Hələ içəri girməmiş qışqırırdılar: "Süfrəni sərin, acından öldük".

Bilmirdik ki, başımıza haranın külünü tökək. Mən Şükuh-sadata baxdım, o mənə, sonra da hər ikimiz o qədər suyun içində üzən ətlərə. Ağıllarımızı toplayıb qazanın suyunun yarısını boşaltdıq, qalanını süfrəyə apardıq. Qazanın qapağını açmağa cürət etmədik, başısağı dayanıb kişilərin bizim şah əsərimizin açılışını etmələrini gözlədik. Qaynım Fəzlullah qazanın qapağını açıb rəngsiz suyu görəndə yerində quruyub qaldı. Mürtəza qardaşının təəccübünü görüb başını yaxınlaşdırdı. Yazıq az qalmışdı, başı üstə qazana girsin. İki qardaş yavan çörəyi bizim dadsız-tamsız supumuzdan üstün tutdu. Bozbaşımızın yalnız bir müştərisi vardı; hacı ağa gülə-gülə çörəkləri kasaya doğrayıb deyirdi: "Rəngi mühüm deyil, əsas dadıdır ki, o da yaxşı olacaq". Onun birinci tikəni ağzına qoyanda rənginin qaçması və ağzındakını çox çətinliklə udması barədə isə bir söz deməsəm, yaxşıdır.

Yalnız o günlərdə deyil, hacı ağa həmişə biz gəlinlərin qeydinə qalırdı. Bazarda tanınmış və etibarlı adam idi. Hövzəyə getmədən ticarətin bütün hökmlərini əzbər bilirdi. Yalnız bibinin tikə bildiyi üçdüymə yaxasız köynəyinin və krem rəngli kostyumunun üstündən çiyinə atdığı qəhvəyi əbasıyla heybəti ikiqat artırırdı. Küçənin qoçuları günortalar onun gəldiyini eşidəndə dağılışıb evlərinə girirdilər. Hacı ağa nəinki

onlarla dalaşmamış, onlara tərs baxmamış, hətta güldən əskik bir söz də deməmişdi, ancaq Hacı Hüseyn Duxançının adı gələnin kimi küçəni həmişəki yoldaşı Əbülqasimlə onun üçün boşaldırdılar.

Əbülqasim bibimin axırncı oğlu idi, əqli inkişafdan bir qədər geri qalmışdı. Hacı ağa hər səhər bazara gedəndə onu özüylə aparırdı. Bu rejim qar-boranda da dəyişmirdi. Əbülqasim çox mızıldanırdı ki, qarda yeriye bilmirəm, sürüşürəm, amma hacı ağa razılaşmayıb deyirdi: "Əsanı götür, mən də yanındayam". Əlindən tuturdu, birlikdə gedirdilər. Dünyada Əbülqasimi məsxərə edəcək, lağa qoyacaq qədər heç bir şey hacı ağanı narahat etmirdi. Bundan əmin olsun deyə həmişə arxasınca yeriyirdi. O deyirdi: "İrəlində olsam, kimsə onu işarə ilə ələ salsa, bilmərəm. Belə arxayınam ki, heç kim onu narahat etmir". O, Əbülqasimi məhəllədə elə aparıb-gətirirdi ki, illər ərzində bir nəfər də oğluna çəp baxmağa cürət etməmişdi.

Əbülqasimi hirsəndirməsəydik, bizimlə işi olmur, heç kimi incitmirdi. Uzaqbaşı, yavaşca arxadan birinə yaxınlaşıb "pıxx" səsi çıxarır, qorxudurdu. Qışqırmasın deyə istədiyini tez verirdik. Yayda ayrılan həvəsinə düşəndə tez kasa, qatıq və soğanı podnosa qoyub ona aparırdıq. Özü səbirlə ayrılan düzəldirdi, iştahla yeyirdi, kasanın axırını başına çəkəndə isə səsi evin o başına gedirdi.

Əbülqasimi saymasaq, bibinin digər beş oğlunun hərəsinin bir cür xarakteri vardı. Hacı Əbülfəz Quran və təfsir aşiqi idi. Hacı Abdullahın hər şeydən xəbəri vardı, hər yerə gedib-gəlmək və ünsiyyət qurmaq həvəskarı idi. Hacı Mahmud qardaşların güləyənini idi - gülməli bir

söz eşidən kimi qəşş edib hamını güldürən tiplərdən. Son iki qardaş, yəni Şükuh-sadatla mənim yoldaşım da bir-birinə əks xarakterdə idilər: Fəzlullah nə qədər sakit, soyuqqanlı və yolagedən idisə, Mürtəza bir o qədər tələbkər və təəssübkeş idi; daim tapşırıq verirdi ki, xanım, buraya gəlmə, xanım, oraya getmə.

4

Şükuh-sadat tezliklə hamilə oldu, qrupumuz bir nəfər azaldığına görə dəəcəlliklərimizi də bir qədər azaltmağa məcbur olduq. Faticanla oturub hələ dünyaya gəlməmiş körpəyə paltar tikirdik. Kəsilmiş xırda parçaları o qədər kökləyir, aşağı-yuxarı edirdik ki, yarım qarışlıq şalvar və köynək şəklinə düşsün. Dərziliklə aram yaxşıydı, toydan qabaq əyləncələrimdən biri anamın tikişlərinə tamaşa etmək olmuşdu. Anam köynək, şalvar, manto, pijama – hamısını özü tikirdi. Artıq parçaları da mənə verib deyirdi ki, gəlinciyinə paltar tik. Mən də özümdən müxtəlif modellər çıxarırdım, qırmızı məxmərlə ona dekolte köynək və klyoş əmək tikirdim, qonaq gedəndə geyindirirdim. Ona məktəb mantosu da tikirdim; ciblicibsisiz, önü açıq və bağlı. Belə tikib-sökmələrlə çoxlu iş öyrənmişdim.

Şükuh-sadatın hamiləliyi rahat keçsə də, doğuşu ağır oldu. Ağrısı tutanda mamaya xəbər verdik. Baxıb dedi ki, vaxtı deyil, iki-üç günü qalıb. Fəzlullahın dözümü

yox idi; hazır dayanırdı, Şükuh-sadat ağrıdan adyalı çəngələyən kimi qaçır, yalvararaq mamani gətirirdi. O da şikayətlənirdi: "Niyə hey gəlib məni çağırır?! Bunda hələ doğuş əlaməti yoxdur".

İki gün-iki gecə nə bizim həyəcanımız dayandı, nə də Şükuh-sadatın ah-naləsi. Bilmirəm nə ağrıydısa, yazıq uzananda nəfəsi qaralırdı, oturanda qışqırırdı, ayağa duranda özündən gedirdi. Əlli saat ağrı çəkdi, ölümün biraddımlığına getməyincə Zəri dünyaya gəlmədi.

Zəridən sonra Mürtəza ata olmağa tələsdi. Kiçik qardaşı ata olmuşdu, o isə qalmışdı. Bəxtindən, iki il uşağa qalmadım, sonra da uşaq salmağa başladım. Birinci uşaq dördaylığında düşdü, ikincidə üçaylıq idim, üçüncüsü isə iki ayına çatmadı.

Hələ bunların ağrısı bitməmiş yeni xəstəliyim başladı. Bir gün səhər yeməyi yeyəndə bir şeyin boğazımı sıxdığını hiss etdim. "Bibi, nəfəs ala bilmirəm" deyib özümü saxlaya bilmədim və həyətə qaçdım. Qanadları qırılmış quş kimi həyətdə fırlanırdım. Bibim arxamca qaçıb deyirdi: "Nə oldu, qız? Sənin ki bir şeyin yox idi!" O qədər yaxama əl atdım, qızarıb-qaraldım ki, axırda nəfəsim gəldi. Bir-iki dəfə rahat nəfəs alıb arxayınlaşandan sonra yenə nəfəsim dayandı və yenə mən qaçdım, bibim qaçdı.

Rüqəyyə bibimin inkişafdan qalmış qızı Möhtərəm bizimlə yaşayırdı. Bibim bacısına kömək etsin deyə onu evinə gətirmişdi. Möhtərəm xəbər aparıb-gətirməyi çox sevirdi. Buna görə də, mənim vəziyyətimi anamgile xəbər vermək ona tapşırıldı. Atamla anam mənim toyumdan bir il sonra Quma köçüb Çehel əxtəran məhəlləsində yaşayırdılar. Bibim Möhtərəmə tapşırırdı ki,

onları qorxutmasın, yalnız bir qədər halsız olduğumu söyləsin.

Bibimlə otaqda oturduğumuz yerdə anam saçını yolub ağlaya-ağlaya gəldi. Elə gəlmişdi ki, sanki son anıma çatmaq istəyirdi. Bilmirəm, bibim o qədər tapşırmasaydı, Möhtərəm xəbəri necə çatdıracaqdı. Atam soruşmuşdu ki, Möhtərəm xanım, bu vaxtı niyə gəlmisən? O demişdi: "Bir şey olmayıb, yalnız Şəhla xanım çabalayır". Atam elə kürsü yorğanının altında özündən getmişdi. Bədəni o qədər boşalmışdı ki, axşamüstünə qədər bizə gələ bilmədi. Anam da üzünə vurub: "Vay canım! De ki, qızım ölür də!" – deyərək çadrasını başına atıb qaçmışdı.

Günortaya qədər mənə üç həkim gətirdilər. Biri getməmiş ağa Əbülfəz o birini çağırırdı. Hər həkim bir qədər iynə-dərman verirdi, ancaq halım dəyişmirdi, yalnız tənəffüsümün fasilələri çoxalırdı. Bilmirəm, günün nə vaxtıydısa, Hacı Mahmud doktor Ahuyini gətirməyə getdi.

Otaqda oturub nəfəsimin nə vaxt kəsiləcəyini gözlədiyim yerdə Hacı Mahmud, "Ya Allah! Ya Allah!" deyə-deyə ağa Ahuyi ilə gəldi. Doktor bir sobanın önündəki döşəyin üstündə oturmuş mənə, bir də oradakılara baxıb dedi: "Lütfən, otaqda kimsə qalmasın, hamınız bayıra çıxın". Hamı mat-məəttəl əvvəlcə həkimə, sonra mənə, sonra da bir-birinə baxıb bayıra çıxdılar, təkə Mürtəza qaldı. Doktor dedi: "Xahiş edirəm, siz də çıxın". Mürtəza ona çəp-çəp baxıb dedi: "Bu, həyat yoldaşımdır, onu tək qoya bilmərəm". Hacı Mahmud dedi: "Dadaş, həkimin sözünün üstünə söz demə, yəqin, lazımdır ki, belə deyir". Mürtəzanı zorla

bayıra göndərib özü həkimin yanında dayandı. Həkim dedi: "Siz də bayıra!" Hacı Mahmud özünü o yerə vurmadı, bir söz demədən arxa-arxaya bayıra çıxıb qapını bağladı.

Həkim bir neçə dəqiqə otağın qapı və divarlarına baxdı, sonra dərindən nəfəs alıb üzünü mənə tutdu:

– Xüsusi bir problemin var? Nəyə görə narahat olmuşdun, nəfəsin daralmışdı?

Qorxu bürümüş vücudumu toparlayıb udqundum, boğazımın dibindən çıxan "yox" səsimi güclə eşitdim. Həkim əlini çənəsinin altına qoyub gözlərini qıydı.

– Son bir-iki gündə nə yemisən?

Quyunun ortasından gələn bir səslə dedim:

– Axşam arpa şorbası içmişəm, səhərə də yarıbışmış yumurta yemişəm.

Nüsxələrinin birini qopardı, qələmini bir neçə dəfə aşağı-yuxarı silkələdi, səhifə qaralandan sonra hamının içəri girməsinə icazə verdi. Mürtəzanın həyat yoldaşım olduğunu bildiyinə görə hamıdan öncə ona dedi:

– Xanımınızın gəzməyə ehtiyacı var. Onu bir-iki günlüyə Qumdan çıxarın.

Dayım yoldaşı Adiləyə xəbər verdik ki, bir neçə günlüyə Tehrana sizə qonaq gəlirik. Dayım yoldaşı vəziyyətimi görüb Hikmət adlı bir doktorun ünvanını verdi. Doktor əlini qarnıma qoydu:

– Xanım, hamiləsən, ikinci ayındır, bu da hamiləlik stresidir, – dedi, sonra əlavə etdi: – Çoxlu uşaq saldığına görə bətnin uşağı saxlaya bilmir. Gərək çox ehtiyatlı olasan, hətta öskürməyə də haqqın yoxdur, asqırmaq isə əsla. Tualet üçün də yataqdan qalxmamalısən. Əgər riayət etməsən, öncəki üç uşaq kimi bu da düşəcək.

Sonra da bir qədər dərman yazıb mənə Quma göndərdi, tapşırırdı ki, hər ay onun yanına müayinəyə gedim.

Anam mənə deyirdi: "Yükün bibinin üzərində qalmamalıdır, gərək sənə özüm baxım. Bilirsən ki, Mina ilə Məhəmmədi tək qoya bilmərəm, atanın da yaşı ötüb, gərək soyuqda xəstələnməsin, ağciyəri iltihab etməsin". Bu isə o demək idi ki, onların evlərinə yerləşməliyəm. Əslində, Allahımdan idi. Anam kimi bir baxıcının yanında qalmaq hər cəhətdən arxayın olmaq demək idi. Yalnız bir problemim vardı: Mürtəza. O razılaşırdı, deyirdi ki, gərək öz evimizdə qalasan. Sözünü yerə salmaq istəmirdim, amma qaşqabağını nəzərə alsaydım, dördüncü uşaq da düşəcəkdə. Pal-paltarımı toplayıb Çehel əxtərana getdim.

Həkim mənə mərci boyda dərmanlar yazmışdı, ikiyə bölüb hər səhər birini içirdim. Dərmanlar yuxu gətirirdi, içən kimi gözlərim yumulur, otağın bir küncünə düşürdüm. Hər yemək vaxtı anam əlində xörək başımın üstünü alırdı. Günortaya güclü xörəklər olurdu: kabab, ət, ciyər; axşama da şorba. Bəzən mənə o qədər yedirdirdi ki, gözlərim yaşarırdı, qaytarmaq istəyirdim. Deyirdim ki, ana, mən yol da yerimirəm, mədəm bu qədər xörəyi necə həzm etsin? O da növbəti qaşığı boğazıma dürtüb deyirdi: "Ye, qızım, gərək bədənin güclü olsun ki, uşağın cana gəlsin".

Anam düz beş ay gecə-gündüz mənə qulluq etdi. Vaxtılı-vaxtında dərmanımı verir, ləyən gətirib-aparır, meyvə soyur, paltarımı geyindirib-çıxarır, yuyurdu və s. Nəhayət, zəhmətlər bəhrəsini verdi, səkkizinci ayda Tehrana gedəndə həkim müayinədən sonra dedi:

"Uşağın inkişafı çox yaxşıdır, başı çanağa girir. Gərək bundan sonra piyada gəzəsən". Klinikanın pilləkənindən enəndən sonra bibim bizi gətirmiş böyük qaynıma dedi: "Həkim deyib ki, gərək bundan sonra piyada gəzəsən". Bunu deyən kimi ağa Əbülfəz irəli keçdi, bibi arxasınca, mən də onların ardınca. Düz beş ay yeyib-yatmışdım, şişmiş qarınla gəzə bilmirdim. Hər addımda tənənfəs olurdu, bibim də bir neçə metr irəlindən qışqırırdı: "Qaç, qız, geri qaldın ha!"

Daha anamın yanında qalmağa bəhanəm yox idi. Son iki ayda, Mürtəzaya görə olsa da, evimizə qayıtdım. Anam da artıq azadlığa çıxdığına görə bələk-beşik aldı, Faticanın, Şükuh-sadatın və mənim başımı uşaq paltarlarıyla qarışdırdı. Hər gün paltarları şkafdan çıxarıb baxır, sonra yerinə qoyurduq.

Hamiləlik dövrüm o qədər ağır keçmişdi ki, son ayda hər axşam otuz pilləni qalxıb damda yatırdım. Səhərə qədər tualet bəhanəsi ilə və boşu-boşuna iki-üç dəfə pilləkəndən enib yenə yuxarı qalxırdım ki, bəlkə ağrım tuta. Ancaq heç bir xəbər yox idi.

Avqustun ortalarında günbatan çağı, axır ki, qarnımda və belimdə ağrı başladı. Bibinin tövsiyəsi ilə gecədən-səhərəcən Faticanla həyətdə yeridim. Mürtəza səhər açılandan çox narahat idi, arxadakı otaqda oturub tez-tez bibini göndərirdi: "Bir xəbər yoxdur? Dünyaya gəlmədi?" Səhər saat 9-da uşağın ağlamaq səsi gələndə mənə xəbər verdilər ki, sevindiyyindən uçmağa qalıb, yol yeriyə-yeriyə şeir oxuyur:

Əli əla! Əli, Əli!

Əli mövla! Əli, Əli!

Çox istəyirdi ki, oğlunun adını Əli qoysun, amma hacı ağa Hüseyn qoymaq istəyirdi. Ailənin böyüyü olan atasının hörmətini saxladıq və birinci oğlumuzun adı Hüseyn oldu.

Ertəsi gün bibimlə anamın, "yol yerimə, indi cavansan, bilmirsən" tövsiyələrinə məhəl qoymayıb ayağa qalxdım. Deyirdim ki, altı ayda bəs qədər uzanmışam, daha özümü yerə vurmuyacağam.

İlk on-on beş gündə anam uşağı heç kimə vermirdi. Heç kimin ona yaxınlaşmağa da haqqı yox idi. Hamı bir metr məsafədən baxa bilərdi. Öpmək də olmazdı. Kimsə heç cür dözə bilməsəydi, yalnız uşağın əlinin üstündən öpüb tez uzaqlaşmasına icazə verirdi.

Gücləndirici qida məsələsi südvermə dövründə də davam etdi: zəfəranla və bol kərə yağıyla xəşil, plov, ət, ciyər... Bunlar isə problem yaratdı. Südüm çoxaldı və heç kim Hüseynin qarşısını ala bilmədi. Hüseyn kökəlmiş, sevimli körpə olmuşdu. Səkkiz ayı tamam olanda hacı ağa deyirdi: "Səkkizaylıq olduğunu heç kimə deməyin; deyin ki, iki yaşı var, yoxsa göz dəyər". Biz də deyirdik: "Onda da deyəcəklər ki, iki yaşı varsa, niyə yeriyə bilmir? Səkkiz ayı iki il etmək asan deyil ki!"

5

Hüseynə hamilə olanda öz-özümə deyirdim ki, on yaşında ikinci uşağım olar. Lakin o, iki yaş bir aylıq olanda Əli dünyaya gəldi. Birincisi nə qədər sakit idisə, ikincisi onun da əvəzini çıxdı. O qədər ağlayırdı ki, axırda hıçqırmağa başlayırdı, nəfəsi dayanmağa yaxın qucağıma götürüb doktor Kürdəstinin yanına aparırdım. Həkimə çatmamış yuxuya gedirdi. Həkimə deyirdim:

– Ağa doktor, bu uşaq bir saat yarımdayr dayanmadan ağlayır, indi yuxuya gedib.

– İndi neyləyim? Onu oyadımmı? – deyə cavab verirdi.

– Yox, oyatmayım, yenə başlayacaq.

– Xanım, bəzi uşaqlar belədirlər, çox ağlayırlar.

– Yəqin nəyisə var, harasıa ağrıyır.

– Heç bir yeri ağrımır, sadəcə, tərs uşaqdır, ağlağandır, zarıyandır.

Evə çatanda artıq yuxusunu almış olurdu və yenidən ağlamağa başlayırdı.

Çıqqılıtlı oyuncağını lentlə biləyinə bağlayırdım ki, əlini tərpadəndə səsi ilə sakitləşsin, mən də işlərimi görüm. Ancaq ağlayanda oyuncağı üz-başına vururdu, qışqırtısı hər tərəfə yayılırdı. Məni o qədər incitdi ki, axırda ona yelləncək düzəltmək qərarına gəldim. Fikirləşdim ki, Şükuh-sadatın uşaqları kimi Əli də yelləncəkdə olsa, axşamüstüdən səhərə qədər yatacaq. İpin bir başını otağın bir tərəfində mıxa bağladım, bir başını o tərəfində. İki qalın enli ipi parçanın iki başına tikib mıxların başına bağladım, Əlini də içinə qoydum. Hüseyin gedib-gələndə qardaşını görmək üçün əlini yelləncəyin kənarına qoyurdu, uşaq da oradan yerə düşürdü. Çarəsiz qalıb yelləncəyi yuxarı qaldırdıq ki, Hüseynin əli çatmasın. Bir dəfə uşağı yelləyəndə gördüm ki, gözlərini tavana dikib. Yelləncək tavana yaxın olduğuna görə uşaq yalnız oranı görürdü. Yellədəndə tavan gözlərinin önündə oyan-buyana gedirdi, başı gicəllənirdi. Artıq əvvəlki yarım saatlıq yuxusundan da olmuşdu. Beləliklə, yelləncək də işimə yaramadı. Əlini öpüb həmişəlik oradan götürdüm. Dörd ay onun gecəli-gündüzlü ağlamaları ilə barışdım, sonra sakitləşdi.

Əlinin ayağı yüngül oldu, Fətican da bəxt evinə köçdü. Hacı ağa bazarda məşhur adam idi. O zaman Qumun bazarında birinci sözü deyən üç nəfər vardısı, birincisi Hacı Hüseyin Duxançı idi, ikincisi Şükuh-sadatın atası Hacı Fəxrə Lacivərdi. Hacı ağanın ad-sanına görə çox elçi gəlirdi. Fətican bircə qız idi, bibim və hacı ağa da yeganə qızlarını heç kəsə vermirdilər, qumlu olmayana isə əsla.

Əvvəllər elçi gələndə Şükuh-sadatla mən də yanlarında oturdum. Bir dəfə ağa Əbülfəz bizi kənara çəkib dedi: "Şəhla xanım, Şükuh-sadat, sizin elçilərin yanında oturmanız lazım deyil. Çay apardınız, tez bayıra çıxın".

– Biz nə biləydik ki, oturmaq olmaz?! Gərək bizə deyəydiniz" – deyə çiyinimizi çəkdik.

Ondan sonra elçi gələndə qapının arasından Faticana baxır, əda çıxarırdıq. Onu o qədər ələ salıb Turşumuş ləqəbi ilə çağırırdıq ki, on yeddi yaşında ərə getdi. Kürəkən Qum bazarının üçüncü məşhur adamı olan Hacı Həsən Hidayətinin oğlu idi.

Toya hazırlaşdığımız yerdə təzə bəy məşhur milyonçu Fəzl Məşhədinin mühasibi olub Tehrana gedəcəyini söylədi. Daha bibini heç nə sakitləşdirə bilmirdi. O qədər elçini yalnız qumlu olmadıqlarına görə rədd etmişdi ki, qocalanda qızı ona əl tutsun, indi isə kürəkən onları qoyub getmək istəyirdi. Bibinin göz yaşları, ah-nalələri və andları nəticəsiz qaldı. Hacı ağaya yalvarırdı ki, bir mağaza kirələyib ona tapşırınsın, o isə razılaşmayıb deyirdi: "Sonra deyər ki, Tehrana getsəydim, inkişaf edəcəkdim, çox pul qazanacaqdım, siz qoymadınız". Beləliklə, bibi yeganə qızını yaşlı və həsrət dolu gözlərlə bəxt evinə yola saldı.

Faticanın toyundan bir-iki ay sonra yeni evə köçdük. Bir müddət idi Şükuh-sadatın yaşadığı otaqlar yararsız hala düşmüşdü. Hacı ağanın münasib yer axtardığı günlərdə xəbər gəldi ki, yandakı qonşumuz mülkünü satır. Hacı ağa ilk müştəri kimi onunla sövdələşdi.

Yeni ev 600 kv metr idi, çox əl-ayağımızı açdı. Öndə kiçik, arxada da böyük həyəti vardı.

Koridorun sağ tərəfində bir eyvan vardı, oradakı yeganə otaqdan bir neçə pillə ilə öndəki həyəətə yol gedirdi. Koridorun solunda da iç-içə üç otağı olan bir eyvan yerləşirdi. Eyvandan sonra bir dəhliz vardı, başqa bir eyvana açılırdı. Orada da orta otaq adlandırdığımız çox böyük bir otaq vardı, pəncərələri həyəətə açılırdı, əlini uzadanda qarşdakı yaşıl ağacdən nar dərə bilirdin. Orta otağın iç-içə üç otağa da qapısı vardı. Üçüncü otaqdan sonrakı pilləkən arxa həyəətə gedirdi. Həmin həyəət nar, əncir, üzüm, ağ tut, qara tut, şam və xurma ağaclarıyla dolu idi. Həyətin ortasında çox böyük bir hovuz vardı, bütün ətrafı bağça idi. Həyətin axırında iki tərəfdə tualetlə mətbəx yerləşirdi.

Qərara gəldik ki, Şükuh-sadat öncədən bibimlə bizim yaşadığımız üçotaqlı həyətdə qalsın, biz də yeni evə köçək. Otaqların ikisi bizə düşdü, üçü də bibimlə həci ağaya. Orta otağı qonaqlığa ayırdıq, digərlərinə də artıq əşyalarımızı yığdıq.

Şükuh-sadatgilə rahat gedib-gəlmək üçün divardan bir yol açmışdıq. Bu, hamıdan çox uşaqlara faydalı oldu. Hər gün günəş çıxmamış Şükuh-sadatın qızlarıyla mənim oğlanlarım birləşib yeri-göyü bir-birinə qatırdılar. Uşaqların böyüyü Zəri idi, onlara başçılıq edirdi. Məryəmlə Hüseyn ona tabe olurdular, Əli isə yox. Zəri nə deyirdisə, Əli onun əksini edirdi; "otur" deyəndə ayağa qalxırdı, "gəl" deyəndə gedirdi, "danışma" deyəndə mahnı oxuyurdu. Eyvanımız üç pillə ilə həyəətə çıxırdı. O, pilləkənin aşağısında dayanıb Zəriyə deyirdi: "Gərək məni burdan yuxarı dartasan". Zəri ona məhəl qoymurdu, başını yelləyib gedirdi. Bir dəfə iki saat pilləkənin aşağısında dayanıb gözlədi ki,

gəlib onu yuxarı dartsın. Zərini çimdikləyir, vururdu. Bəzən o qədər incidirdi ki, rəis onu otaqdan bayıra atırdı. Sonra inadkarlığından, yalnız Əlinin qardaşı olduğuna görə Hüseyini də onun ardınca göndərirdi. Hüseyin də sakitcə, heç nə demədən başını aşağı salıb çıxırdı.

Əvvəldən Şükuh-sadatla razılaşdıq ki, heç vaxt uşaqlardan ötrü bir-birimizdən inciməyək. Deyirdik ki, uşaqlar, indi dalaşırlar, iki dəqiqədən sonra barışırlar, bizə yalnız kini qalacaq. Axıra qədər də sözü müzün üstündə durduq. Uşaqlar çox dalaşırdılar; qızlar cırmaqlayırdılar, oğlanlar da yumruq və təpik vururdular. Bu davalar bizim nəinki inciməyimizə, hətta bəzən gülüşümüzdə səbəb olurdu. Şükuh-sadat qızlara hirslənəndə bizi gülmək tuturdu. O deyirdi: "Filan-filan olmuşlar, niyə öz etiketinizi yapışdırırsınız?! Dırnağınızla cırmaqlayırsınız, yeri Hüseyinlə Əlinin üzündə qalır, sənət əsərlərinizi axşam hamı görür, amma yediyiniz yumruq-təpikləri heç kim görmür!"

Hüseyinlə Əlinin təpikləri də canlı olurdu. Atam gəncliyində güləşçi olmuşdu. Onun uşaqlara öyrətdiyi birinci şey mayallaq aşmaq idi. Uşaqlar başlarını yerə qoyurdular, atam bir əli ilə bədənlərini tutur, o biri əli ilə onları aşırırdı. Bunu öyrənəndən sonra güləşməyə başlayırdılar: ayaqdan tutmaq, badalaq vurmaq, yerə yıxmaq... İş bu yerə çatanda deyirdim: "Ata can, sən Allah, bunları öyrətmə, əgər bir yerləri sinsə, atalarına nə cavab verərəm?!"

Mürtəza uşaqlara qarşı çox həssas idi. Qollarına bir cızıq düşən kimi dalaşırdıq. Deyirdi ki, niyə belə oldu, niyə muğayat olmursan, hara baxırsan... Buna görə bir

yerləri yaralananda ataları gəlməmiş zorla yataqlarına salıb deyirdim: "Gedin, yatın, əgər atanız gəlib görsə, qiyamət qopacaq!" Yazıqlar səhərdən axşama kimi o qədər oyan-buyana qaçırdılar ki, gözlərini yuman kimi yuxuya gedirdilər. Mürtəza evə gələn kimi soruşurdu: "Xanım, uşaqlar bu gün niyə belə tez yatıblar?" Deyirdim: "Yorulmuşdular, tez yuxuları gəldi. Bəlkə onları oyatmamı istəyirsən?!" Səhər də gözlərini açınca Mürtəza bazara getmiş olurdu və məsələ dava-dalaşsız bitirdi.

Şükuh-sadatla mən heç, soyuq və isti də uşaqlarla bacara bilmirdi. Yayın istisində hərəsi bir boşqab götürüb maşın sürür, evi uçururdular. Boşqablar dönəndə maşınların sükanı dönürdü və dörd əsəbi sürücü yola düşürdü. Həyətdə dövrə vurur, sağa-sola dönür, bir-birini ötür, ağızlarıyla elə siqnal verirdilər ki, divarlar lərzəyə gəlirdi. Qaçmaqdan yorulanda ağaclara dırmaşırdılar. Əllərini gözlərinin üstünə qoyub boyunlarını uzadır, evin hər tərəfinə göz qoyurdular. Doyunca meyvə yeyəndən sonra yelləncəyi bağlayıb yellənmək həvəsinə düşürdülər. Günbatan çağı aftafa, süpürgə və xəkəndazla gəlib damdakı miçətkənlərin ətrafını süpürməyə, yerə su səpməyə başlayırdılar. Süpürgəni sağa çəkirdilər, sola çəkirdilər, miçətkənlərin içini toz-torpaqla doldururdular, damın kənarlarında gəzirdilər və görməli olmadıqları hər bir işi görüb yerə enirdilər.

Şam yeməyindən sonra dama çıxanda döşəklər soyumuş olurdu. Uşaqlar onların üzərində diyirlənib əylənirdilər. O qədər gözlərini səmaya dikib ulduzları

sayır, hansı ulduzun özlərinki olduğunu söyləyirdilər ki, axırda yuxuya gedirdilər.

Axşamlar otağın pəncərəsinin arxasında dayanıb ağ qar dənələrini görəkən gözləri işıldaşanda Şükuhsadətla bizi nəyin gözlədiyini bilirdik. Özlərinə qalsaydı, nə çəkmə geyinərdilər, nə əlcək, nə isti paltar; eləcə qarın ortasına yuvarlanardılar. Ancaq Allaha şükür ki, onlarlıq deyildi. Onları o qədər geyindirir, üst-başlarını bərkidir və havanın girəcəyi bütün yolları bağlayırdıq ki, eynilə dəmir adam olurdular.

Sakinlərin çoxunun qarı küçəyə tökülürdü, amma biz damdakı qarın həтта bir kürəyini də camaatın get-gəl etdiyi yola tökə bilməzdik; yəni hacı ağa icazə vermirdi. İki damın qarı həyəətə tökülüb bir taya əmələ gətirirdi. Uşaqlar eyvandan başlayıb mətbəxə tərəf getdikcə enən bir sürüşmə yeri düzəldirdilər, üstündə oturub vjılıyla aşağı sürüşürdülər. Sonra da qar adam düzəltmək üçün kök və düymə sifariş verirdilər. Bir-birini qartopu ilə vuranda, bir-birinin yaxasından bədəninə ovuc-ovuc qar boşaldanda Şükuhsadətla mənim səbrim də tükənirdi və boğazımızı cırmağa başlayırdıq:

- Xəstələndiniz, zəhmət çəkdiniz, bəsdir!

Nəhayət, günbatana yaxın sözüməzə baxıb donmuş üz-başla və hər yerindən su daman paltarlarla oyundan əl çəkirdilər. Oğlanların paltarlarını dəyişdirib kürsünün altına göndərirdim. Bu işə kürsü macərəsinin başlanması demək idi. Biri ayağını uzadırdı, o birinə dəyirdi, ikisi yorğanın altında təpikləşirdilər, ayaqları manqala dəyəndə qışqırıqları evi başına alırdı. Mən də qışqırıb deyirdim:

- Əgər belə tƏpikləşsƏz, gələn ildən kürsü qurmayacam, soyuqdan öləcƏksiz!

Öz alƏmimdə onları qorxutmaq istƏyirdim, ancaq kürsü yorğanının altından xırda gülüş sƏsləri gələndə bilirdim ki, sözlƏrimi veclƏrinə almırlar. Allaha şükür, o illər gözəl illƏrim idi, hələ rƏhimsiz ana olmağımaya çox qalırdı. Buna görə də, oğlanların hər birinin payı boyunlarının arxasından bir şillə olurdu, sonra da qarlı bir günün yorğunluğunu bədƏnlərindən çıxaracaq dƏrin bir yuxu.

6

Mehdi 1972-ci ildə dünyaya gəldi, Hüseynin 7, Əlinin 5 yaşı olanda. O, Hüseyndən də sakit idi, bu şərtlə ki, 24 saat yanında oturum, tərپənməyim. Özüm uşaq olanda çox əmzik əmmişdim. Başında mavi fit olan qırmızı əmziyimi 4 yaşında çox çətinliklə ağızımdan çıxarmışdılar. Şükuh-sadatın uşaqlarının hamısı əmzik əmirdi; üçüncü sormada elə dərin yuxuya gedirdilər ki, yer-göy bir-birinə dəysəydi də oyanmazdılar. Uşaqlarımın ağızında bir saniyə əmzik görmək arzusu isə mənim ürəyimdə qaldı. Mehdiyə hətta qızıl əmzik də aldım, amma ağızına qoyan kimi ürəyi bulanır, bayıra atırdı. Bu səbəbdən hara getsəydim, gərək özümlə aparaydım. Bu isə mətbəxə keçməli olduğum səhərdən günortaya qədər və günbatan çağı böyük problem yaradırdı.

Uşaqlar dünyaya gələndən özümüə ayrıca yemək bişirirdim. Hacı ağa ilə bibinin yaşı çoxalmışdı, pəhriz xörəkləri yeyirdilər. Uşaqlar isə o xörəklərə heç

baxmırdılar da. Mehdiyə bacardığım qədər paltar geyindirirdim ki, soyuqlamasın. Mətbəxin qapısını bağlayırdım. Qapının önünə pərdə də çəkmişdim. Uşağı mətbəxdəki skamyanın üstündə oturdub işə başlayırdım. Fitilli lampanı yandırıb su dolu böyük bir qazanı üstünə qoyurdum. Beləliklə, həm mətbəx qızırdı, həm qabları yumağa və xörək bişirməyə isti suyum olurdu, həm də uşaq bilirdi ki, anası yanındadır və dayanmadan ona baxa bilər.

Mehdinin bir yaşında həci ağa evə boru çəkirdi, su saygacı aldı və zirzəmidə hamam düzəltdi. O deyirdi: "Hamam evdə hər şeydən vacibdir. Hamam olsa, uşağı o qədər nəməhrəm qarşısında ümumi hamama aparmağa məcbur olmazsınız". O, heç vaxt neft balonu almadı, deyirdi ki, tüstüsü qonşuları narahat edər. Hər cümə doldurulan qaz balonu sayəsində hamı növbə ilə yuyunurdu.

Mehdi çox tezliklə hamının, xüsusən də əmisi yoldaşı Şükühün qəlbində özünə yer açdı. Şüküh deyirdi: "İşlərimi görüb yorulanda eyvanda otururam, Zəri ilə Məryəmə deyirəm ki, gedin, Mehдини gətirin". Qızlar gəlib uşağı aparırdılar. Onu bir qədər oynadandan, atıbtutandan sonra yorğunluğu çıxırdı.

Bir dəfə uşaqlarını hamama aparırdı. Dedi ki, Mehдини də ver, aparım. Bibi, Mürtəza və uşaqlar kürsü yorğanının altında oturmuşdular. Mehdinin paltarlarını boğçaya qoyub yola düşdüm. Eyvanın ağzına qədər qar yağmışdı, hava soyuq idi. Öz həyatimizdən keçib Şüküh-sadatgilin həyatınə girdim. Zirzəminin pilləkənindən endim, hamamın qapısının önündə

dayanıb, "biz gəldik" – deyə qışqırdım və boğcanı yerə qoydum.

Şükuh Rza ilə Məhəmmədi çimdirirdi. Məryəm də bu tərəfdə paltaryuyan maşından paltar çıxarırdı, başı üstə maşının içinə girmişdi. Bir qədər baxdım, başını qaldırmadığını görüb dedim: "Məryəm can, niyə gizlənpaç oynayırsan?!" Cavab verməyəndə qorxdum, dedim ki, Şükuh-sadat, Məryəm niyə tərpnəmir. Anası bir qədər baxdı və birdən qışqırdı. İkimiz Məryəmi yerə uzatdıq. Yazığı elektrik cərəyanı vurmuşdu, huşunu itirmişdi, nə qədər çağırırdıqsa, cavab vermirdi. Şükuh-sadat qarların arasıyla qaçıb ağa Fəzlullahı çağırırdı. Zavallı bir göz qırpmında özünü yetirdi. Nə qədər süni nəfəs verdisə, uşağı silkələdisə, xeyri olmadı, onu adyala büküb qaça-qaça həyətdən çıxdı.

Şükuh-sadətə çətinliklə qarın üstündən qaldırdım. Rəngi ağappaq olmuşdu, hönkürtüylə ağlayırdı, nəfəsi gəlmirdi. Hamama girib suya çəkilmək istəyirdi. Nə qədər israr etdim ki, halın yaxşı deyil, indi getmə, razılaşmadı. Mehдини qucağıma götürüb evə getdim. İki saat idi evdən çıxmışdım. Bibi narahat idi ki, niyə bu qədər vaxtı ərinə tək qoyub getmişən. Bir söz deməyib kürsünün altında oturdum. Bibi bir qədər Mehdiyə baxdı; əsla yuyunmuş uşağa oxşamırdı. Sonra gözlərini üzümə dikib soruşdu: "Bir şey olub? Niyə rəngin qaçıb?" Hadisəni danışmağa başladım. Sözümlə bitməmiş başına vurub Şükuhgilin həyətinə qaçdı. Uşaqları götürdüm, hamımız oraya getdik. Gecənin sonlarına qədər həyəcədən heç kimin gözüne yuxu getmədi. Azançı "Allahu-əkbər" deyəndə ağa Fəzlullah xoş xəbərlə gəldi, dedi ki, Məryəm yaxşıdır, günortaya

qədər buraxacaqlar. O hadisə xeyirlə bitdi, amma yaşadığım qorxudan özümə söz verdim ki, bir də heç vaxt Mehdi Şükuh-sadatla hamama göndərməyim.

Uşaqlar balaca olanda biz anaların problemləri eyni idi. Amma böyüyüb məktəbə gedəndən sonra mənim işim olduqca çoxaldı, Şükuh-sadat isə misilsiz rahatlığa qovuşdu. İki səliqəli, nizam-intizamlı qız uşağı məktəbdən gələr-gəlməz dərslərini yazır, sonra ikisi evcik-evcik oynayırdılar. Əli ilə Hüseyinə isə nə zorla, nə də xoş dillə dərslərini oxutdura bilirdik.

Oğlanlar məktəbdən gələndə çantalarını bir tərəfə atırdılar, kitab-dəftərlərini bir tərəfə. Yeddi yaşları olduğuna görə daha Şükuh-sadatın qızlarıyla oynamağa icazələri yox idi. Həyəət düşüb bir qədər velosiped sürürdülər. Hövsələləri daralanda ağaclara dırmaşır, bəxtsiz sərçələrin yuvalarını dağıdırdılar. Günbatan çağ məhəllədəki yaşlılarını toplayıb bazarın arxasındakı torpaq əraziyə gəldilər. Futbolun qızğın yerində böyüklər gəlib yerlərini alırdılar. Onlara çox yaxşılıq edəndə deyirdilər ki, uzağa düşən toplarımızı gətirin. Uşaqlar da inadkarlıqdan yaxındakı arı pətəklərini qurdalayırdılar; həm onların oyununu korlayırdılar, həm də özləri üz-başları şişmiş halda evə gəlirdilər.

Axşam yuxusuzluq başlarına vuranda yadlarına düşürdü ki, dərsləri qalıb. Dəftərin üstünə çökdülər, qələmləri tərپənməyə başlayırdı. Yuxulu halda beş sətir bu səhifədən, dörd sətir o səhifədən yazırdılar. Arabir başları yerə dəyirdi, səhifənin bu başından o başına qədər böyük bir xətt çəkirdi. Əlimdə toxuma milləri qışqırırdım: "Hüseyin! Əli! Yenə yatdınız?!" Qızarmış

gözlərlə yerlərindən hoppanırdılar, iki sətir yazmamış yenə boyunları əyilirdi.

Cümə axşamı günləri isə həftənin başqa günlərindən fərqli olurdu. Evə çatan kimi tez tapşırıqlarını yazırdılar ki, Əzəm mamagilə getməyə icazə alsınlar. Həftənin son bir-iki günündə orada dünyanın həzzini yaşayırdılar: müxtəlif yeməli şeylər, anamın qeyri-adi xörəkləri, naz-nəvaziş, atamın yumşaq döşəyi və sair. Atam yerindən qalxan kimi, hələ həyəətə çatmamış, pusquda duran uşaqlar tez döşəyinin üstünə hoppanıb diyirlənir, həzz alırdılar. Atam qayıdana qədər paxlavasından, pambıq şəkəridən, suhan halvasından da bir çimdik götürürdülər, ayaq səsi gələn kimi qaçıb sakitcə, başısağı və əlləri sinələrində otağın bir küncündə otururdular. Sanki yer üzünün ən yaxşı, ən ədəbli və intizamlı uşaqları idilər.

Atamın hövsələsi olan günlərdə yük maşınının yağına, suyuna baxırdı, yola çıxırdıq. Həqiqətən də, heç bir səfər o səfərlərə çatmaz. Anam lazım olan hər şeyi götürürdü. Şükuh-sadatla bibimə də xəbər verirdik. Anam yük maşınının arxasını döşəyirdi, üstünə adyal, kənarlarına yastıq qoyurdu. Hamımız maşının arxasında oturub özümüzü atama tapşırırdıq. Arxası açıq yük maşını idi. Yola düşməzdən öncə atam həmişəki tapşırıqlarını vermək üçün işarə barmağını qaldıran kimi uşaqlar başlayırdılar: "Heç kim yerindən qalxmır, bayıra zibil atmır, gülmək səsi gəlmir, arxadakı maşınlar üçün əda çıxarmır..." Bunları deyirdilər, amma maşın yola düşər-düşməz bütün qanunları tapdayırdılar: şeir oxuyur, əl çalır, bir-birinin başına dırmaşırdılar. Bəzən orada mayallaq aşmaq həvəsinə də düşürdülər.

Atam harada kölgəlik və su görürdüsə, maşını saxlayırdı. Ağacın altına palaz sərirdik, çayı, çərəzi, meyvəni, çəyirdəyi, qutabı – hər şeyi ortaya qoyurduq. Biz qadınlar bişir-düşürə başlayırıdıq, kişilər deyib-gülür, qəzetlərdə krossvord doldururdular, uşaqlar da Allahın çölündə qaçıb-oynamağa, dəcəllik etməyə başlayırdılar.

7

Bir neçə il idi qanı azalırdı. Həkimlər deyirdilər ki, ağ qan hüceyrələri çoxalır. Səbəbi nə idi? - Bilmirdilər. Qəhvəyi şüşədə böyük həblər vermişdilər, qaynar suda əriyib həll olurdu. Hacı ağa on il özünü onlarla ayaqda saxladı; bazara gedir, şəxsi işlərini görürdü, amma tədricən, hiss olunmayacaq şəkildə arıqlayırdı da. Sonra bronxit və tənəffüs problemi də əlavə olundu, prostat narahatlığı yarananda isə daha dözə bilmədi. Bitki dərmanları sidik məcrasını açmağa kömək etməyəndə stentlə barışmalı oldu. Zondu salıb-çıxarmaq o qədər ağrılıydı ki, hər dəfə çox məzlumcasına qışqırırdı: "Vay! Yenə stenti dəyişmək istəyirlər?!" Bu iş bəlkə üç dəfə təkrar olunmadı. Stentin yerinin iltihabı hacı ağanı düşündüyümüzdən çox tez apardı.

Uzun qış gecələrindən biri idi. Bibimin bütün oğlanları toplaşmışdı. Hamısı kövrəlib ağlamağa qalmışdı. Ataları dodağı qurumuş, rəngi qaçmış halda çarpayıya uzanmışdı, fasiləli, ağır nəfəslər alırdı. Həkim

serumu qoşandan sonra getməyə hazırlaşdı. Qapının ağzında tapşırıldı ki, tez-tez dodaqlarına yaş dəsmal qoyaq. Bir-iki saat ötmədən vəziyyəti pisləşdi. Oğlanlar doktor Təbatəbaini gətirməyə getdilər. Doktor içəri girən kimi qolunda serumu və dodaqlarında yaş dəsmalı görüb hirsləndi.

- Kim deyib ona serum qoşasınız?! Bütün ağciyəri su ilə dolub, daha yer yoxdur. Görmürsünüz ki, nəfəs ala bilmir?! – deyib serumu kənara tulladı.

Qayınatamın gözləri başının üstündəki tavana dikilmişdi. Sinəsi qaynamağa az qalan samovar kimi cızıldaırdı. Doktor deyirdi ki, ağciyərinə dolmuş suya görədir.

Otaqda çoxlu adam vardı: oğullar, gəlinlər, bacı və qardaşlar... Tez-tez gəlib-gedən, babalarının vəziyyətinə görə narahat olan uşaqlara qarşı isə heç kimdə səbir qalmamışdı. Şükuh-sadətla mənim uşaqlarım hacı ağayla bir evdə yaşadıklarına görə ona digər nəvələrindən çox bağlanmışdılar, ürəkləri dözmürdü. Hacı Abdullah qapıda dayanmışdı, uşaqları içəri girməyə qoymurdu. Hamısıyla bacarırdı, Hüseyndən başqa. O, qollarının altından qaçıb özünü çarpayının yanına yetirdi, amma ona baxan, cavabını verən, əllərini sıxan, onu qucaqlayan babası daha həyatda deyildi.

Otaqda ağlaşma başladı. Artıq özlərini saxlamağa səbəb görməyən oğullar üz-başlarına vurub zarıydılar. Uşaqlar otağa tökülüşüb hönkürə-hönkürə ağlayırdılar. İnana bilmirdim ki, otağın o başında sakit, ruhsuz uzanmış kişi atam kimi sevdiyim adamdır. Mehribanlıqları yadıma düşəndə ürəyim od tutub yanırdı. Gəlinliyimin əvvəllərində anamgil üçün çox

darıxırdım. Axşamlar mağazadan gəlib əl-üzünü yuyurdu, barmaqlarının ucundan su dama-dama bizim otağımızın önündən keçib deyirdi: "Şəhla xanım, mən qızartıotu dəmləyirəm, gəlırsən?" Dəm alana qədər gülə-gülə deyirdi: "Bılırsən bu evin neçə lay qapısı var?" Çiyinlərimi çəkəndə məni saymağa göndərirdi. Bütün evi gəzib on yeddiyə çatanda həm qızartıotu hazır olurdu, həm də içindəki nabatı əriyirdi; oturub isti-isti içirdik.

Cümə günləri həyətdə alaqları təmizləməyə və ağacları suvarmağa başlayanda uşaqlar bağbanlıq həvəsi ilə yox, torpaq və suyla oynamaqdan ötrü yanına qaçırıdılar. Əl-ayağına dolaşan uşaqlara deyirdi ki, çubuqla kiçik arxlar düzəltsinlər, suyun yolu açılısın və bütün ağaclara çatsın. İnana bilmirdim. O gözəl anların həsrəti həmişəlik ürəyimizdə qalacaqdı – suyun arxlara dolduğu, suyun və quşların səsinin, hacı ağanın və uşaqların gülüş səslərinin evi başına aldığı anların həsrəti.

Nə gecəydi! Günəş qalxana qədər hamımız hacı ağanın ruhsuz bədəni ətrafında Quran və dua oxuduq. Səhər tezdən Fətican Tehrandan gəldi və hacı ağanı həmişəlik evdən apardılar. Qonşulardan, bazar adamlarından tutmuş qohumlara, dostlara qədər çoxlu insanlar Hacı Hüseyn Duxançının tabutu altında "La ilahə illəllah" deyirdi. Bu arada nə edirdiksə, bir nəfər sakitləşmədi, hamıdan çox zarıyır, ağlayırdı. O, hacı ağanın gedişi ilə hamıdan çox yalnız qalacaq adam idi. Bütün məhəllə atasına görə ona hörmət etmişdi. İndi isə o, bütün arxa-dayağını itirmişdi – heç kimi

Əbülqasiminə güldən ağır söz deməyə qoymamış bir atanı.

Mərasimdən sonra bildik ki, hacı ağaya nə qədər alışmışıq və yeri necə də görünür! Günbatan çağı qəhvəyi əbasını çiyinə salan, azan və iqamə səsi həyəətə və otaqlara dolan adam artıq yox idi. Sanki evin dirəkləri uçmuşdu. Hər axşam oğulların ata-analarını görməyə gəlmələri ilə yaranan coşqu və həyəcan da azalmışdı. Bibidə əvvəlki həvəs yox idi, amma yenə də bu günlərdən ötrü Əbülqasimi ona verən Allaha şükür edirdi. Nəvələr uzun müddət yas saxladılar. Oğlanların səs-səmiri gəlməyəndə axtarıb görürdüm ki, arxadakı otaqların birində büzüşüb oturublar, babalarını xatırlayıb yavaşca ağlayırlar.

Hacı ağa inqilabdan qabaq, 1978-ci ilin yanvarında dünyasını dəyişsə də, İmam Xomeyninin adını dilimizə salan o olmuşdu. 1963-cü ildə təyyarələr şəhərin səs maneəsini yaranda hamının canına lərzə düşmüşdü. Hacı ağa səhər bazara getdi, günorta qayıdanda imamın aparıldığını söylədi, onun barəsində bizə məlumat verdi. Onu tanımırıdım. Qum bazarı bu səbəbdən bir həftə tətıl oldu. SAVAK məmurları tacirləri mağazalarını açmağa məcbur edirdilər. Çoxları getdi, amma hacı ağa düz bir ay evdə oturdu. İş o yerə çatdı ki, gəlib zorla apardılar. Artıq hamı imamı tanıyanda isə hacı ağanın yeri görünürdü.

Çox gərgin günlər idi. Artıq nə Hüseyn dərşini oxuyurdu, nə Əli. Onlar dərş yerinə bəyanat yazırdılar, məktəb yerinə yürüşə gedirdilər. Hətta cümə günü də evdə oturmurdular. Mən heç, Mürtəza da onlarla bacara bilmirdi. Bir dəfə yürüşə getmək üçün ikisi birlikdə

evdən çıxdı. Mürtəza onları küçənin başında yaxaladı, qollarından tutub darta-darta evə gətirdi. Yaşları az idi, qorxurdu ki, başlarına bir iş gələr. Koridorda Əliyə bir söz demək üçün dönəndə Hüseyn əlindən çıxıb qaçdı. Başı Hüseynə qarışanda Əli də o tərəfdən küçəyə hoppandı və ikisi birlikdə qaçdılar.

Tarixi xatirimdə deyil, ancaq bilirəm ki, bir gün başım ev işlərinə qarışmışdı. Hüseynlə Əlinin tez-tez gəlib-getdiklərini görürdüm. Bir dəfə çərpələng kağızı gətirdilər, bir dəfə qamış, sonra da yapışdırıcı maddə. Nə etdiklərini bilmədim. Axırda dama çıxdılar, sonra da velosipedə minib getdilər. Sən demə, çox böyük bir çərpələng düzəltdi, üstünə İmam Xomeyninin şəklini yapışdırmış, xiyabanın o tərəfində, təxminən küçəməzlə üzbəüz yerləşən polis bölməsinin başına qədər aparmışdılar. Yerini dəqiq tənzimləyəndən sonra ipin üstünə bir daş qoyub velosipedlə polisin önünə tamaşaya getmişdilər. Qayıdanda sevindiklərindən yerə-göyə sığmır, mənə deyirdilər:

- Ana, kaş görəydin! Hamı bir-birinə bizim çərpələngimizi göstərirdi. Polislər özlərini itirmişdilər, nə edəcəklərini bilmirdilər. Bölmədən çıxıb göyə baxırdılar ki, hansı evdən qalxdığını öyrənsinlər, amma yerini tapa bilmirdilər.

Əlimi əlimə vurub dodağımı dişlədim.

– Demirdiniz ki, ipi izləyib bura gələrlər?!

– Biz ordaydıq. Əgər bunu etsəydilər, tez gedib ipi qıracaqdıq, – deyə ikisi də bir-birinə baxıb gülüşdü.

– Bu sənətkarlığımızdan atanıza heç nə deməyin. Əgər bilsə, əl-ayaqlarınızı bağlayacaq.

Mürtəza uşaqları evdə saxlamaqdan ötrü qanun qoymuşdu. Bu qanuna görə, komendant saati zamanı heç kimin evdən bayıra çıxmağa haqqı yox idi. Lakin təkcə qanun kifayət etmirdi, qanunu pozanlarla nə edəcəkdilər? Əli balacaydı, onu birtəhər saxlamaq olardı, amma Hüseynlə heç kim bacarmırdı. Hər axşam saat 22:00-da komendant saati başlayanda və hər bir canlının kölgəsi güllə ilə vurulanda məhəllə uşaqlarıyla prospektin ortasında təkər yandırır, şüar deyirdi. Gecə saat 1-2-də bazarın arxasındakı dalanlarla gizlicə evə gəlirdi.

Bir dəfə komandolar onu qatmışdılar, gedib Hacı Əsgər xan ticarət mərkəzinin zirzəmisində gizlənmişdi. Onlar zirzəmiyə girmək üçün özlərinə əziyyət verməmiş, yalnız gözyaşardıcı qaz atmaqla kifayətlənmişdilər. Gecənin yarısı atasıyla mənim gözlərimiz qapıda quruyub qalmışdı. Mürtəza tez-tez saatına baxıb hirsələnirdi.

– Hüseyin gəlmədi. Öldürdülər, apardılar...

Bir də gördük, üz-başı qaralmış halda boğula-boğula gəlir. Mürtəzada daha səbir qalmamışdı. Mənə deyirdi: "Xanım, bu uşağın qarşısını al, axırda özünün də, bizim də başımızı bada verəcək". Ona deyirdim: "Mən bacarmıram. Sən bacarırsansa, Bismillah!" Axırda da həm özünü işə saldı, həm də bizi.

Mən qonşudaydım. Mehdi qaça-qaça gəlib dedi: "Ana, tez gəl, əmimin sənənlə işi var". Ağca Fəzlullah əllərini bir-birinə keçirib həyətdə o baş-bu başa gedib-gəlirdi. Məni görüb yaxınlaşdı, əvvəlcə bir az mızıldandı, axırda dedi ki, Hüseyini tutublar.

– Dostlarının dediyinə görə, məktəbdən çıxanda şüar deməyə başlayıb. SAVAK məmurları da məktəbin qarşısındakı küçədə maşınla dayanıbmışlar. Əlini qaldırıb "şaha ölüm" demək istəyəndə arxadan biləyini burub bir-iki nəfərlə birlikdə maşına atıblar, – dedi və sözünün axırında belə əlavə etdi: – Ola bilsin, gəlib evi axtardılar. Nə qədər bəyanatınız varsa, tez yığışdırın.

O şəraitdə məndən istədiyi ən ağır iş bu ola bilərdi. Fikirləşirdim ki, o boyda evdə, o qədər otaq və qarderobların harasında bəyanatları axtarım. Yenə Allaha şükür, Əli qardaşının hər bir işindən xəbərdar idi. İkimiz bəyanatları gizlətdiyi yerlərdən toplayıb su anbarına apardıq.

Hacı Mahmudun dostlarından biri demişdi: "Əgər uşaq gecəni SAVAK-da qalsa, ona pis olar". Əmilər toplaşıb onun-bunun qapısını döyür, çıxış yolu axtarırdılar. Məsləhətləşmələrin nəticəsi bu oldu ki, sözləri keçən bir neçə nəfəri vasitəçi göndərsinlər. Kimləri və neçə nəfəri göndərdiklərini bilmirəm, ancaq onu bilirəm ki, axşam saat 9-da Hüseyn evdə idi.

Əmilər otaqda oturub gözlərini ona dikmişdilər. Axırda Hacı Əbülfəz sükutu pozub soruşdu:

– Hüseyn can, de, görək nə oldu? Sənə nə etdilər?

Hüseyn başını aşağı saldı, çətinliklə udqunub cavab verdi:

– Heç nə.

– Yəni heç nə eləmədilər? Döymədilər? Dindirmədilər?

– Yox, heç nə eləmədilər.

Özü də yaxşı bilirdi ki, bu sözlər onun ağzına baxan bu qədər adamı qane edəcək cavab deyil. Danışmağa

başlamayınca nə əmilər evlərinə gedəcəkdilər, nə də biz yatmağa. O qədər oturub soruşduq ki, axırda danışıdı.

– Mən, dostum və başqa iki nəfər birlikdəydik. Dördümüzü dindirməyə apardılar. Müstəntiq deyirdi ki, uşaqlar, çox yaxşı iş görmüsünüz. Mənim də sizin yaşda bir oğlum var, o da yürüslərdə iştirak edir, "şaha ölüm" deyir. Bilirdik ki, bizdən söz almaq istəyir. Öyrənmək istəyirdi ki, bizi müəllimlər qızıdırır, yoxsa başqa bir adam. Biz də heç nə demədik.

Buraya çatanda dinmədi. Çox gərgin və stres dolu bir gün yaşadığımızı görə hamımız dilləndik: "Bəs sonra?" Yerini rahatlayıb sözünə davam etdi:

– Xoş dillə danışmadığımızı görüb bizi başqa otağa apardılar. Müstəntiq dostumun saçından tutub qaldırır, yerə çırpırdı, deyirdi ki, de: "Xomeyniyə ölüm". O isə demirdi.

Yenə dinmədi. Soruşdum ki, dostuna elə etdilər, bəs sənə? Dedi:

- Heç nə. İki-üç dəfə dəyənəklə vurdular, amma işgəncələr çoxalmadan sərbəst buraxdılar.

Üzü qızarmışdı, çox qorxduğu bilinirdi. Həm də yorğun idi. Bunu gözlərini zorla açıq saxlaması car çəkirdi. Hacı Mahmud dedi: "Bu uşaqda can qalmayıb. Bir şey verin, yeyib yatsın". O isə heç nə yemədən yatdı. Danışanda rahat otura bilmirdi, tez-tez yerini rahatlayırdı. Ana idim, hiss edirdim ki, ona nəşə olub. Dərin yuxuya gedəndən sonra yavaşca şalvarını kənara çəkdim. Dəyənəklərin yerindən bilinirdi ki, iki-üç dəfədən çox vurulub; qaralmış, göyərmişdi.

Mürtəza arxayınlaşmışdı ki, daha oğlunun gözü qorxub, bir də belə səhv eləməz. O isə ertəsi gündən

məktəbi, dərsi də buraxıb səhərdən-axşama qədər küçələrdə, gözyaşardıcı qazın tüstüləri və atəş səsləri altında "şaha ölüm" deyəcəkdi.

Hüseynin alovu yavaş-yavaş məni də qızışdırdı, mən də onun tayı oldum. Səhər çağı bir tikə ətlə bir neçə ovuc noxud-lobyanı Ələddin lampasının üstünə qoyurdum, çadramı başıma atıb bayıra çıxırdım, nümayişçilərə qoşulub İmam Həsən Əsgəri (ə) məscidindən¹ Fərəh (indiki İmam Xomeyni) meydanına qədər gedirdim. Günorta Mürtəzanın işdən gəlib yemək istəyəcəyini bilib qaça-qaça evə qayıdırdım. Evdə ya yaxşıca qaynayıb bişmiş bozbaşla rastlaşıb Allaha şükür edirdim, ya da lampanın nefti bitmiş olurdu, tez yandırıb Allahdan istəyirdim ki, ərim yemək bişmədən gəlməsin.

Axşamüstülər yürüşün marşrutu İmam Əsgəri məscidindən hərəmə qədər olurdu. Bu yol qısa olduğuna görə bəzən Mehdini də özümlə aparırdım, ağlayıb sakit qalmayanda isə bibinin yanında qoyurdum. Bəzən Mürtəza da işini buraxıb bizimlə gəlirdi. Axşamüstü yürüşünün marşrutu yalnız bir dəfə, məhz Şükuh-sadatın dikdaban ayaqqabı ilə və Zəriylə birlikdə mənə qoşulduğu gün dəyişdi.

Gecədən elan etmişdilər ki, sabah yürüşə çıxanlara atəş açacağıq. Şükuh-sadat yolda vəsiyyətlərini edirdi: "Zəri, əgər mənə güllə dəysə, şəhid olsam, mənim üçün ağlamayasan ha. Bacı-qardaşlarına yaxşı bax, çalış

¹ İmam Həsən Əsgəri (ə) məscidi Qum şəhərinin ən qədim məscidlərindən sayılır, bəzi məlumatlara görə, İmam Əsgərinin birbaşa göstərişi ilə onun vəkili Əhməd ibn İshaq Qumi tərəfindən tikilmişdir. Bu məscid Əlixani körpüsünün yaxınlığında, bazarın önündə yerləşir, əhali onu came məscidi kimi tanıyır.

onlara yaxşı ana olasan..." Zəri də çiyinlərini dartıb deyirdi: "Mənə arxayın olma, ana, uşaq saxlamağa heç hövsələm yoxdur. Odur ki, çalış, özündən muğayat ol".

Tanklar həzrət Məsumənin məqbərəsinin yolunu bağladığına görə izdihamla birlikdə Cəmkərana doğru getdik. Camaat Bəqi qəbiristanına¹ getmək qərarına gəlmişdi. Həvəsli idik, o qədər yolu necə getdiyimizi bilmədik. Yeni dəfn olunmuş bir neçə şəhidin məzarı başında Fatihə oxuduq, qayıtmaq istəyəndə yadımıza düşdü ki, biyabanlıqda qayıtmağa nə maşın var, nə də ayaq. Mənim vəziyyətim nisbətən yaxşı idi, Şükuh-sadat isə suluq bağlamış ayaqlarla bir addım ata bilmirdi. Ayaqqabılarını əlinə götürüb ayaqyalın yola düşdü. Hava qaralırdı, üç qadın o vəziyyətdə necə qayıdacağımızı düşünürdük. Zəri ilə mən birtəhər özümüzü çatdırı bilərdik, Şükuh-sadata isə çox çətin idi. Yenə vəsiyyətlər başlayanda xanımların nərdivanla arxasına qalxdıqları bir yük maşını gördük, ona minib bazar dördyoluna qədər gəldik. Həmin axşam evə kişilərdən də gec qayıtdıq. Kişilər bizim gec gəldiyimizdən yox, ac qaldıqlarından şikayətlənirdilər.

Bir dəfə Hüseyin camaatın şüar səslərini yazmaq üçün mənə bir maqnitofon verdi. Məqbərənin həyatında həmişəkindən də ucadan "şaha ölüm" deyirdim ki, səslər aydın düşsün. Komandolar heç vaxt məqbərəyə girməzdilər, amma həmin axşam qapıya qədər gəlib ultimatum verdilər: "Əgər məqbərədən çıxmasanız, içəri girib hamınızı öldürəcəyik".

¹ Bəqi qəbiristanı Qumun şərqində, müqəddəs Cəmkəran məscidinin yaxınlığında yerləşir.

Məqbərədən çıxanda bütün diqqətimi toplamışdım ki, heç kim çadramın altındakı maqnitofondan şübhələnməsin. Bu zaman kimsə arxadan mənə vurdu. Çadrasını kəmərinə bərk bağlamış bir xanım idi, tələsik dedi: "Xanım, arxadan çadrana təbaşirlə vurma əlaməti yazıblar". Yürüş iştirakçıları arasına casus göndəririldilər ki, dəstə başçılarını və şüar deyənləri nişanlasınlar, bayıra çıxanda SAVAK məmurları da onları tutsunlar. Əlinin içi ilə çiynimə və kürəyimə çırpıb təbaşirin yerini təmizlədi.

Hərəmdən çıxan kimi iki komandonun dəyənək, qalxan və silahla mənə doğru gəldiklərini hiss etdim. Əvvəlcə əhəmiyyət vermədim, fikirləşdim ki, zənnim məni aldadır. Bir neçə dəfə diqqətlə baxdım, gördüm ki, yox, səhv etmirəm. SAVAK məmurları məni bir-birlərinə göstərib yaxınlaşdırdılar. Maqnitofonu qoltuğumun altında sıxıb, "əgər məni öldürsələr, problem deyil, amma tutub maşına salsalar, həbsxanaya aparsalar, dözə bilmərəm" – deyə düşündüm. Həyəcandan nəfəsim gəlmirdi. Özümü ələ almağa çalışdım, ürəyimdə Hüseyinə deyilməyə başladım: "Oğul, gərək SAVAK-ın hərəmi mühasirəyə aldığı gün bunu mənə verəydin?!"

Maqnitofon qoltuğumun altında tərpendi. Fikirləşdim ki, o xanım çadramı nə qədər təmizləsə də, təbaşirin yeri qalıb və indicə məni tutub maşına basacaqlar. Üzümün rəngi qaçmışdı. Bunu qaranlıqda həm özüm anlaya bilirdim, həm də komandolar. Maqnitofonu düzəldib çadramı möhkəm tutdum. Anbaan bir-birimizə yaxınlaşdırdıq. Eyni zamanda yerə möhkəm çırpılan çəkmələrin səsi başıma düşürdü. Ürəyim yerindən

qopmaq üzrə idi, üzüm tərdən islanmışdı. Komandolar iki addımlığıma çatmışdılar. Əllərini uzadıb çadramı dartacaqlarını gözlədiyim anda birdən daban üstə dönüb başqa istiqamətə getdilər. Bütün o müddətdə saxladığım nəfəsimi rahatca buraxdım və özümə söz verdim ki, əlimdə maqnitofon yürüşə getməyim axırncı dəfə olsun.

Şüar və yürüşlər, nəhayət, nəticəsini verdi: şah qaçdı və xalq imamın gəlişini gözləməyə başladı. Hüseyin 1 fevralda Tehrana getdi. Mən də səhər açılmamış Əli ilə Mehdiyəni götürüb ailəmizin televizora sahib yeganə üzvü olan qardaşım ilə getdim. Evdə iynə atsaydın, yerə düşməzdi. Bütün məhəllə toplaşmışdı. Hamımız həvəslə oturub İmam Xomeyninin gəlişinə baxmaq üçün gözlərimizi ekrana dikdik. Ancaq nə qədər gözlədiksə, əvvəlcə dizi üstə, sonra da bardaş qurub oturduqsa, xəbər olmadı. Yavaş-yavaş ümidimizi üzdüyümüz yerdə imamın təyyarədən eniş görüntüsü hamının qışqırmasına səbəb oldu. İmama baxıb həzz alırdıq, lakin birdən görüntü kəsildi və şahın şəkli ekrana gəldi. Nə qədər gözlədik ki, bəlkə Mehrabaddan, imamdan və Behişt-Zəhradan bir xəbər verilər, amma olmadı və suyumuz süzülə-süzülə evə qayıtdıq.

İmam Xomeyninin Quma qayıtdığı gün¹ qərara gəldik ki, 1 fevralın əvəzini çıxmaq. Nəyin bahasına olursa-olsun, gedib imamı görməli idik. Camaat gecədən səhərə qədər hərəmə gedən küçə və xiyabanları yudu, yollara gül düzdü, ətir səpdi. Hər tərəfdə üzərlik

¹ İmam Xomeyninin Quma tarixi qayıdışı 1 mart 1979-cu ildə baş tutdu.

tüstüləyirdi. Demişdilər ki, imamı Feyziyyə mədrəsəsinə gətirəcəklər. Sübh saat 6-dan günortaya qədər Feyziyyənin önündə oturduq, amma xəbər olmadı. Dedilər ki, proqram dəyişib və imam günortadan sonra gələcək. Evə qayıdıb bir şey yedim, uşaqlara da yemək verdim, günortadan sonra yenə hamımız Feyziyyədəydik, amma yenə gələn olmadı. Hacı Əbülfəz haradansa eşitmişdi ki, imamı qaynım Hacı Mahmudla qonşu olan Hacı Dəxilinın evinə¹ aparacaqlar. Qayınxatınlarla və uşaqlarıyla birlikdə oraya getdik. Fevral ayı və hava soyuq idi. Qapının qabağına bir Ələddin lampası gətirib hamımız başına yığışdıq. Nə düz-əməlli günorta yeməyi yemişdik, nə də şam yeməyi, ancaq heç kim evə qayıdıb bir tikə çörək götürməyə cürət etmirdi. Fikirləşirdik ki, birdən getsək, həmin anda imam gəlib keçə bilər. Odur ki, zəruri olmayan hər bir işi təxirə salırdıq.

Nəhayət, gecə saat 23:30 dəqiqədə Hacı Dəxilinın evinin önündə bir maşın dayandı. Mühafizəçilər imamı maşından endirib tələsik içəri apardılar və nəticədə yenə heç birimiz onu görmədik. Onu bizdən yalnız Əli görmüşdü. O, Hacı Dəxilinın evinin pilləkəninin üstündə dayanmışdı, imam gəlib pilləkəndən qalxanda başına əlini çəkmişdi. Uşağım o səhnəni necə eşqlə danışib ağlayırdı, biz də həsrətdən yanırıdık!

¹ Qumun xalça tacirlərindən olan Hacı Dəxilinın evi Bahar xiyabanında, Ayətullah Mərəşinin hüseyniyyəsinin yaxınlığında yerləşirdi. Münasib yerinə, Feyziyyəyə yaxınlığına və ümumi görüşlər üçün əlverişli olduğuna görə imam Quma gələndən sonra bir müddət orada qaldı.

İmam səhərlər saat 10-da balkona çıxırdı. Sübh saat 6-dan ətraf küçələri doldurub dayanmadan, "Biz İmam Xomeynini gözləyirik! Heç yerə getmirik, burdayıq!" şüarı deyən camaat imamı görəndə yerə-göyə sığmırdı. Bir neçə saniyəlik bu görüş saatlarla ayaq üstə dayanmış insanları sakitləşdirirdi. Biz də asanlıqla Hacı Mahmudun evinin damına çıxırdıq. Hacı Dəxilin balkonu oradan görünürdü. İmama doyunca baxır, dayanmadan əl yelləyirdik.

Bir dəfə haradansa çəkilişə gəlmişdilər. Xatırlayıram ki, xarici bir çəkiliş qrupuydu. Biz həmişəki kimi dama çıxmışdıq. Operator hər tərəfi çəkirdi. Onda Minanın qızının iki yaşı vardı, əmzik əmirdi. Divarın yanında oturmuşduq, uşaq da qucağımızda. Bir də gördük ki, operator bizə işarə verir. Düşündük ki, İlahi, görəsən, nə olub, nə demək istəyir, niyə belə edir? Görəsən, atəş açmaq istəyir? Axı ona nə var ki, biz burada oturmuşuq?! Çoxlu əda çıxarandan, özünü yorandan sonra jetonumuz düşdü: demək istəyirmiş ki, əmziyi çıxarın, uşağı çəkim.

İmam bir neçə gün Hacı Dəxilin evində qaldı, sonra Ayətullah Yəzdigilə getdi. Ondan sonra da görüşlərini yalnız orada və Feyziyyə mədrəsəsində keçirdi.

İnqilabdan sonrakı günlər idi. Qız-oğlanlardan tutmuş gənclərə, qocalara qədər hamı etiqadi və hərbi təlimlərdə iştirak edirdi. Hüseyn atasının gözündən uzaq bütün təlimləri keçib müəllim oldu. Bəzən silahını evə gətirirdi, darağını qoyub hazır vəziyyətdə saxlayırdı. O, daraq yerinin altından bərk vuranda ürəyim yerindən qopurdu. Ona deyirdim: "Oğul, yavaş vur, belə vurarsan, birdən gülləsi açılar". Gülməkdən uğunub

deyirdi: "Ana, tətiiyi çəkməsəm, güllə açılmaz. Gəl, otur yanımda, sənə öyrədim". Mən də deyirdim: "Heç üz vurma. Mənə desən ki, səhərdən-axşama qədər yürüş get, şüar de, edərəm, amma patronlu silaha nə əl vuraram, nə də öyrənərəm!"

İnqilabdan qabaq məktəbi buraxmış Hüseyin bir müddət idi gecələr də evdə tapılmırdı. Bilmirdik ki, hara gedir, nə edir. Özündən soruşanda da dolaşmaq cavabları verirdi. Bu xəbərsizliklər davam edirdi, nəhayət, bir axşam Hacı Mahmud xəbər gətirdi ki, Hüseyini evlərinin önündəki hərbi hissədə keşik çəkərkən görüb. Bu işə nə mənim ağımla uyğun gəlirdi, nə də Mürtəzanın. Bilmirəm ona necə baxdıqsa, məsələni bütün xırdalıqlarına qədər danışmağa məcbur oldu.

– Gecə həyətdə gəzişirdim. Birdən Hüseyini gördüm. Hərbi hissənin üstündə gəzir, keşik çəkirdi. Əllərini qoltuğunun altına qoymuşdu, görünür, çox üşüyürmüş. Mən də bir jaket gətirib ona verdim.

Mürtəzanın nə gecəsi vardı, nə gündüzü. Gedib-gəlib deyirdi: "Bu uşağın başı havalıdır. Nə qədər ki, başını bada verməyib, gərək qarşısını alım". O, hacı ağadan irs qalmış mağazanı adıyla doldurub ona verdi. Hüseyin isə orada iki həftə də davam gətirmədi. O deyirdi: "Mən bu işi nə bacarıram, nə də sevirəm. Səbrim çatmır. Səhərdən axşamadək mağazada oturmalıyam; nə bir adam gəlir, nə bir adam gedir". Axırda o qədər adyal əlimizdə qaldı, hamısını evə gətirib istifadə etməyə məcbur olduq. Bəzən də hədiyyə kimi qohum-qonşulara, dost-tanışlara aparırıdıq.

8

Gözlərimi bir-birinin üstünə düşən iri təsbeh dənələrindən çəkib Məkkəyə getmədən mənim üçün hacı olmuş Mürtəzanın üzünə dikdim.

– Çayını iç, onların da Allahı böyükdür.

Hacı hirsini əllərinə töküüb təsbeh çevirməsini sürətləndirdi.

– Mustafanın tək oğluydu o. Allah camaatın başına bu oyunları açan şərəfsiz Səddamı məhv eləsin! – dedi.

Gözlərini ətrafa gəzdirdi. Kürsü sobasından, taxçanın üstündəki tranzistor radiosundan, dəftər-kitablarının yanında yuxuya getmiş Mehdidən, rotor və elektrik dəyişdirici ilə qurdalanan Əlidən başqa bir şey görmədi. Podnosdan çay götürüb dedi: "Hüseyn hardadır? Gecə evdə deyildi". Mızıldanıb boğazımın dibindən gələn səsi eşitdim: "Nişapura təlimə gedib". Stəkan havada qaldı. Bir anlığa elə bildim ki, ürəyi dayandı.

– Təlim nədir?! Bəlkə cəbhəyə getmək istəyir?

– Yox, əşi, on beş yaşlı uşağı kim cəbhəyə aparar?!
Elə-belə təlimdir, iştirak edib gələcək, – deyib ayağa qalxdım.

Hüseyn kağızı önümə qoydu.

– Ana, imzalayırsan?

Cəbhəyə ezam vərəqi idi. Hacı'nın saxta imzasını çəkmişdi. Məni gülmək tutdu.

– Sən ki atanın belə çətin imzasını çəkmisən, mənimkini də çəkəydin, burda nə vardı ki?! – deyə hələ tük çıxmamış üzünə baxanda gülüş dodaqlarımda qurudu. – Oğul, mənim sözüm yoxdur, gedirsənsə, get, amma səni bu yaşda qəbul etməzlər.

– Ondan ötrü narahat olma, ana, o barədə fikirləşmişəm, – deyə yerindən qalxdı, tez gedib kimliyini gətirdi. 5 rəqəmini ülgüclə elə məharətlə pozub üç yazmışdı ki, mən anası ola-ola elə bildim ki, onu, həqiqətən də, 1963-cü ilin 20 avqustunda dünyaya gətirmişəm.

Ezama bir neçə gün qalana qədər hamımız təbii və soyuqqanlı olmağa çalışdıq ki, hacı oğlunun cəbhə həvəsinə düşdüyünü, müharibəyə gedəcəyini bilməsin.

Günlər ötdü, 1980-ci il, dekabrın sonları gəldi. Hacı bazara gedəndən sonra Hüseyn məni, anamı, bibini və uşaqları öpdü, çantasını çiyinə atıb yola düşdü. Hərbi hissəyə gedəcək, hamı toplaşandan sonra bazarın başına gələcək, oradan dəmir yolu vağzalına yollanacaqdılar. Səkkizaylıq hamiləydim, mətbəxin en-uzununu iki dəfə gedib-gələndə tövşüyürdüm. Ağılıma qulaq assaydım, gərək getməyəydim, amma ürəyimlə bacara bilmədim. Mehdini bibiyə tapşırıb yola düşdüm.

Hərbi geyimli otuz-qırx döyüşçü bazarın başında sıraya düzülmüşdü; qısa-hündür, ağbəniz-qarabuğdayı... Biri qərara gəlmişdi ki, döyüş yerinə qədər çəkələklə getsin, o birisi Çin ketinin bağlarını bir-bir dəliklərdən keçirib möhkəm düyünləmişdi, üçüncüsü ayaqqabısının yeyilmiş dabanını iraqılılara göstərməyə və taqqıldada-taqqıldada Bağdadın özünə qədər qaçmağa hazırlaşdı. Çoxunun yaşı az idi, altıcipli şalvarlar əyinlərində ağlayırdı. Hələ müharibənin ilk ayları idi, canlı qüvvə düz-əməlli təşkil olunmamışdı.

Xiyabanın iki tərəfi qadın, kişi və uşaqlarla doluydu. Uşaqlar böyüklərin boyunlarında və qucaqlarında oturub bəsicilərin əyri-üyrü kolonundan gözlərini çəkmirdilər. Səs-küy az deyildi: ya cəbhəyə gedən balaca uşaqlar kollektiv şəkildə hərbi nəğmələr oxuyurdular, ya da camaat həyəcədən bir-birinin ardınca salavat deyirdi. Bazar adamlarının çoxu mağazalarını Allaha tapşırıb gəlmişdi. Mən dayanmadan Ayətül-kürsi oxuyur, dua edirdim ki, ərim iş yoldaşlarının çoxu kimi hövsələli olmasın, ticarətini buraxıb buraya gəlməsin. Mağazası xiyabanın kənarındaydı, Hüseyini görmək üçün başını qapıdan çıxarması kifayət idi. Onda isə bir göz qırpımında hər şey bitəcəkdi. Hüseyin o qədər qaçaqaçdan, gizli işlərdən sonra dostlarının gözü önündə çantasını çiyinə atmalı, suyu süzülə-süzülə, göz yaşları içində evə qayıtmalı idi. Bunu düşünmək belə məni qorxudurdu. Özüm bir yana, qarnımdakı uşaq məndən çox qorxmışdu, dayanmadan əl-qol atırdı. Kolon yerindən tərpənilib üzərlik tüstüləri və salavat səsləri arasında vağzala yola düşənə qədər canımda can qalmadı.

Hacı axşam bazardan gəlib hirsli və hövsələsiz halda soruşdu: "Hüseyn yenə yoxdur ki! Hara gedib?"

– Hərbi hissədən təlimə apardılar, – deyə cavab verdim və ürəyimdə dua etdim ki, Mehdi uşaqlıq edib yolalma mərasimi, Quran altından keçmə və öpüşmə barədə bir söz deməsin. Bibi sarıdan arxayın idim. O, cəbhəni və döyüşçüləri çox sevirdi, oğlunun arxasında dayanıb, "niyə Hüseynin getdiyini atasından gizlədirsən" – deməzdi.

– Bəs bir ay öncə Nişapura getməmişdi? – deyə həacı soruşdu.

– Həmin təlimin davamıdır... Yəni təkmilləşdirmə kursudur, – bir qədər düşünəndən sonra cavab verdim.

Növbəti axşam yenə onu soruşdu. Yenə təlimin davamıydı. Növbəti axşamlarda da həmçinin. Lakin bu yalan nə qədər davam edə bilərdi ki?!

Səhərdən axşama qədər otağın bu başından o başına, o başından bu başına gedə-gedə düşünürdüm ki, ona nə deyim, nə cavab verim. Bir tərəfdən, başına nə gəldiyini, aqibətinin nə olduğunu bilmədiyim uşağımdan ötrü həyəcanlanırdım, digər tərəfdən də hacını düşünürdüm, məsələni ona necə söyləyəcəyimi bilmirdim. Günorta hirsli gəlirdi, axşam dilxor olurdu, oğlunun təlimləri isə bitmək bilmirdi. Arzu edirdim ki, kaş uşaqlarına bu qədər həssas olmayaydı. Əgər yerə yıxılısaydılar, barmaqları qapının arasında qalsaydı, gərək bir həftə cavab verəydim ki, niyə belə oldu və niyə onlardan muğayət olmadım. İndi isə vəziyyət həmişəkindən də pis idi: oğlunu özbaşına və icazəsiz müharibəyə, düşmənin ikiaddımlığına, top, mərmə və

raketlər altına, hətta cəsədinin də qayıdıb-qayıtmayacağı bilinməyən bir yerə göndərmişdim.

Hacı şübhələnmişdi. Bir dəfə bazardan gələndə dedi: "Deyirlər ki, Xürrəmşəhərdə müharibə başlayıb. Oraya döyüşçü göndəriblər". Ertəsi gün isə gəlib dedi: "Bəs demirdin ki, Hüseyin təlimdədir?! Niyə hələ gəlməyib?" Tez-tez soruşurdu: "Bu necə təlimdir?! Niyə bu qədər uzandı?" Mən deyirdim: "Yəqin, ağır olub, çox çəkib". Çalışırdım ki, birtəhər məsələni gizlədim və şübhəsi çoxalandan sonra söyləyim. Bir gün gec bilməsi də bir gün az hirsələnməsi demək idi. Ancaq axırda bildi. Bazar adamları və qapı-qonşular bir həftə çəkməmiş xəbəri çatdırdılar.

Yenə təsbehinin dənələri tez-tez fırlanmağa başladı.

– Xanım, sən onu imzaladın? – deyə soruşdu, cavab vermədiyimi görüb əlavə etdi: – Öz əlinlə uşağı müharibəyə göndərdin?! Fikirləşmədin ki, iki gündən sonra qara xəbərini gətirərlər?!

Bir qədər dinmədi. Bunu düşünmək də onu dəli edirdi. Qarşısında oturub sakitləşdirməyə çalışdım. Bilirdim ki, əlində deyil, dözümlü çox azdır; bilirdim ki, sınır, əzilir və yavaş-yavaş tükənir. Dedim:

- Hacı, bir az fikirləş, axı kim on beş yaşlı uşağı düşmən qabağına aparar?! Bu uşaqları döyüşə aparmırlar. Onlar arxada, mətbəxdə-zadda işləyirlər, güllə qabağına getmirlər. Əhvaz vağzalımda onların cüssələrini görsələr, qaytaracaqlar. Gözlə, iki-üç günə peyda olacaq.

Bunları hacıya deyirdim, amma öz ürəyimdə tufan idi. Elə bilirdim ki, bugün-sabah cəsədini gətirəcəklər. Ona cəmi bir dəst paltar qoymuşdum, çantasına bir-iki

badam da atmamışdım. Düşünürdüm ki, bu gün gedib sabah cəsədi gələcəksə, yükünü niyə ağırlaşdırım?! Getdiyi günün səhəri bütün evi süpürdüm, qənd doğrayıb qənddanları doldurdum ki, məclislərə hazır olaq. Gözüm yalnız qapıda idi. Düşünürdüm ki, indicə qapını döyüb xəbəri verəcəklər. Elə bilirdim ki, çatar-çatmaz Xürrəmşəhrin girişində vurulacaq.

Hacı daha özündə deyildi. İki tikə xörək yeyərdiyeməzdi. Həmişə fikirli olurdu, gözlərini bir yere dikirdi, nə qədər çağırırdıqsa, eşitmirdi. Quruluşa müxalif olan bəzi bazar adamları da səhər-axşam qulağını doldurub deyirdilər: "Ağa Mürtəza, gənc övladını müharibəyə göndərdin?! Axı necə ürəyin gəldi?! İndi gözlə, cəsədini gətirsinlər, onda biləcəksən ki, necə böyük səhv etmişən!" Bunları deyib ürəyinə od vururdular. İstəyirdim ki, danışub ürəyini boşaltsın, amma yalnız bir küncə baxıb fikrə gedir, hirsələnir, sonra birdən dillənirdi:

- Bu uşağa nə oldu? Olmaya başına bir iş gəlib!

Mən deyirdim ki, yox, inşallah, sağ-salamat qayıdacaq. Fikrə gedir, sonra gözlərini gözlərimə dikib deyirdi: "Yəni qayıdacaq? Sənin ümidin var?" Mənim ümidim yox idi, amma onu sakitləşdirmək üçün deyirdim: "Əlbəttə ki, ümidim var; əlbəttə ki, qayıdacaq!"

Mənim o müddətdə bacarmadığım işi 7 fevral 1981-ci ildə dünyaya gələn körpə yaxşı bacardı. Mənə qalsaydı, istəyirdim ki, qız olsun. Adını da seçmişdim: Leyla. Yanında oturub saçını öz uşaqlığımdakı kimi at quyruğu modelində yığardım. Mən qız olanda anam hər

səhər qara, sıx, buruq saçımı darayırdı. Saçımın dibindən tutub möhkəm dartır, deyirdi:

– Yaxşıdır?

– Yox, hələ boşdur, – deyə cavab verirdim.

– Yaxşı oldu? – deyib bir qədər yuxarı qalxırdı.

– Yox, hələ möhkəm deyil.

Qaşlarım samuraylar kimi yuxarı dartılındanda razılıq verirdim, anam da rezinlə sıxırdı.

İstəyirdim ki, dördüncü üçün əlimdən gələni edim və onu xəstəxanada dünyaya gətirim. Lakin ən pis doğuşumu təcrübə etdim. Qışın oğlan çağında xəstəxananın bütün radiatorları soyumuşdu, divarlardan buz yağırdı. Dişlərim taqqıldayır, yarpaq kimi əsirdim. Allahı çağırırdım ki, uşaq tez dünyaya gəlsin, götürüb oradan gedim.

Xəstəxananın soyuğuna görə həm özüm xəstələndim, həm uşaq. Körpə nə qollarını açə bilirdi, nə ayaqlarını. Tez-tez bədəni qıc olurdu, qızdırması qalxırdı. Özüm də qızdırmalı olduğuma görə südümü içib qaytarırdı. Nə ağırlığı vardı, nə də ağırlaşırı. Bütün bunların yanında sarılığı da vardı. Həkim deyirdi ki, gərək qanını təmizləyək. Hacı isə razılaşmayıb deyirdi: "Məgər uşağın nə qədər qanı var ki, onu dəyişdirsinlər də?!" O biri uşaqların da sarılığı olmuşdu. Deyirdi ki, anan onlar üçün nə edibsə, bunun üçün də etsin. İnnab, qəpikotu və dovşanalmasını qaynadaraq uşaqlar arasında Hüseyinə daha çox bənzəyən bu oğlanı müalicə etdik və sağaldığına şükür əlaməti olaraq, adını Cavad qoyduq.

Cavadın biraylığında Hüseyin gəldi. Evə girəndə hamımız yerimizdə donub qaldıq: qara və tünd yaşıl palasalı, yumru yaxalı üçdüymə köynək geyinmişdi, yaş

asfalt rəngli parça şalvar. İki ay qabaqkı on beş yaşlı Hüseyn deyildi, sanki on il böyümüşdü. Hamıdan qabaq Mehdi qaçıb qollarını qardaşının ayağına doladı. Yavaş-yavaş biz də utanmağı kənara qoyub o qədər səs-küy saldıq ki, bibi evin o tərəfindən ağır qulaqlarıyla nə baş verdiyini anladı.

Anam gedib-gəlib Hüseyni əzizləyirdi. Əli səhərdən-axşama qədər oturub Xürrəmşəhr xatirələrini dinləyirdi, yenə doymurdu. Dünənə qədər Cavadın başı üstündən tərənməyən, heç bir kələklə ayağa qaldıra bilmədiyimiz Mehdi artıq Hüseynin gətirdiyi boş patronların yanından qalxmırdı. Bu arada heç kimin sevinci hacıya çatmazdı. Dünyanı ona versəydilər, elə sevinməzdi. Mağazadan gələndə Hüseynin yanında oturur, gözlərini ondan çəkmir, əlini boynuna salıb danışmağa başlayırdı. Söhbətin axırı da buna gəlirdi ki, bir dəfə getdin, daha bəsdir, sən vəzifəni yerinə yetirmisən, indi digərlərinin növbəsidir və s. Hüseyn də belə sözlərə qulaq asan deyildi; dilxor halda ayağa qalxırdı. Hacı da məyuscasına mənə yaxınlaşırdı:

–Xanım, heç olmasa, sən bir iş gör, daha getməsin.

– Əgər atası bacarsa, mən də bacararam, – deyə cavab verirdim.

Hacı nə qədər cəhd etdisə, boşa çıxdı. Qardaşlarını, məscid imamını vasitəçi etdi, nəsihət verdi, danladı... Axırda iki həftə tamam olandan sonra Hüseyn şalını və papağını götürüb getməyə hazırlaşdı. Getməzdən öncə qardaşlarına tövsiyələrini verdi: "Atadan muğayat olun, ürəyini sıxmayın. Mağazaya gedin, ona kömək edin, ətrafında olun ki, mənim yoxluğum çox da gözüne görünməsin". İkinci gedişi mənim üçün birinci qədər

həyəcanlı olmasa da, hacını heç kim sakitləşdirə bilmirdi; hətta dəmir yolu vağzalına getməyə də ürəyi gəlmədi, qapıda öpüşüb-sağollaşma ilə kifayətləndi. Sonra da evdə qalmadı, mağazaya getdi ki, başı qarışsın və fikri yayınsın.

Hüseyn atasının vəziyyətini nəzərə alır, arabir məktub yazırdı. Məktublar hacını rahatalaşdırmaqla yanaşı, Əli ilə Mehdiyə də xeyli güldürürdü. Bu, məktublara sonuyla bağlı idi. O, qardaşlarına deyirdi ki, dərslərinizi yaxşı oxuyun, atanın sözünə qulaq asın, ananı incitməyin və s. Uşaqlar da deyirdilər: "Özü cəbhəyə gedərək dərslərdən uzaqlaşmış, bizə yazır ki, dərslərinizi yaxşı oxuyun. Əgər dərsləri yaxşı oxuyursanız, özünüz qalib qalmaq və atanın sözlərinə qulaq asmaq yalnız bizə yaxşıdır?!"

Hüseyn cəbhəyə alışıbmışdı. İki-üç ay cəbhədə olurdu, zorla iki həftə məzuniyyətə göndərilirdilər. Həmin iki həftəni də evdə olmurdu, çatan kimi çantasını qoyub deyirdi: "Düşərgəyə gedirəm, mənimlə işiniz var?" Deyirdim: "Hara, oğul?! Biz indi səni görmək istəyirik". Deyirdi: "Nə qədər ürəyiniz istəyirsə, mənə baxın, çünki gedirəm". Deyirdim: "Heç olmasa, bir az qal, atan da sakitləşsin". O tərəfdən əmilər gəlib deyirdilər: "Bəs bu oğlan hardadır?" Deyirdik: "Sizdən öncə düşərgəyə getdi". Bir həftədən artıq qala bilmirdi, deyirdi: "Əlimdə deyil, burda qala bilmirəm". Məzuniyyətini yarımçıq qoyub yenə qatara minir, Tehran-Əhvaz relsinə düşürdü.

Hüseynin cəbhəyə getməsi yavaş-yavaş bizə adılşdı, atasına isə yox. Hüseyn gedəndə onun səbir-qərarı da gedirdi. Hər dəfə əməliyyat marşı çalınanda deyirdi: "Xanım, səncə, indi Hüseyn hardadır?"

Deyirdim: "Cəbhənin bir tərəfində vuruşur, əmin ol ki, sağ-salamat qayıdacaq".

Yalnız birini çıxmaq şərtilə cəbhəyə getməsinə razılıq verdiyini xatırlamıram. Onda da Hüseyn atasıyla danışmaq üçün bir dostunu göndərmişdi. Dostu dillibaşlı cavanlardan idi, gəlib dedi: "Hacı ağa, biz Hüseynlə cəbhəyə gedirik. Boşuna pis bir şey fikirləşməyin, heç nə olan deyil. Hüseyn orada DŞK üstədir, mən də yanındayam, onu qoruyuram, heç nə olmayacaq". Atasını da razılıq vermişdi. Onda Hüseyn yaralı qayıtdı; sarıqlı və pərdəsiz qulaqla. Hacı da həmin cavanı küçədə görüb demişdi: "Bəs sən demirdin ki, Hüseyn döşək üstündədir?! Bəs necə vuruldu?" Zavallı DŞK pulemyotunu döşək başa düşüb, elə bilirmiş ki, Hüseyn ancaq yeyib-yatır, döyüşə getməyəcək və heç nə olmayacaq. Ona əl çalıb deyirdim: "Deməli, oğlunun cəbhədə yorğan-döşək sırdığını düşünüb razılıq vermişdin?!"

Hüseynin cəbhəyə ən qısa səfəri Ramazan əməliyyatına gedəndə baş tutdu. Birinci Qədr gecəsində qonşumuz Ayətullah Feyzin evində keçirilən mərasimə getdi, ikinci Qədr gecəsində isə cəbhədə oldu. Gedişindən on üç gün keçirdi. Həyətdə tomat qazanını qarışdırdığım yerdə bütün həyətdə sərdiyim mələflərin altında bir cüt çəkmə göründü. Boylanıb iplərin yuxarısında Hüseynin başını gördüm.

İki yerdən yaralanmışdı. Güllənin biri baş barmağına dəymişdi, biri də qarnının altına. Deyirdi ki, yeridiyim yerdə çəkmələrimdə qan şappıldayırdı. Şlanqı kranın altına tutub paltarlarını yumaq üçün taburetkanın üstündə oturdum. Ancaq nə qədər yuyub sıxırdımsa,

təzə qan çıxırdı. Axırda xeyrindən keçib paltarların hamısını zibil qabına atdım. Uşağım evdə qaldığı iki-üç həftədə, atasına görə olsa da, rahat oturub-qalxırdı. Nə vaxt üzündə ağrı izi yaransaydı, ardınca gülümsəyirdi ki, atası narahat olmasın, oğlunun sağ-salamat olduğunu bilsin.

Müharibənin başlamasından və Hüseynin cəbhəyə getməsindən dörd il ötürdü. 1984-cü ildə o vaxt adını bilmədiyim bir əməliyyat üçün Qəzvinə üzgüçülük təliminə getdi. İki həftə orada qaldı. Qayıdıb cəbhəyə yollanandan sonra yenə televiziyadan əməliyyat marşı yayımlandı. Hacı həmişəki kimi soruşdu: "Xanım, yəni Hüseynə nə olacaq? Salamət qayıdacaq mı?" Dedim:

- Hüseynin vəziyyəti üç cür ola bilər: ya şəhid olar, ya yaralanar, ya da əsir düşər; hər halda, salamat qayıtmaz.

Niyə elə danışdığımı bilmirəm, amma düşünürdüm ki, Hüseynin daha bizimki olmadığına inanmalıdır. Düşünürdüm ki, gərək çox da uzaq olmayan günlərdən ötrü səbirli olsun, ya da, ən azı, səbirli olmağı öyrənsin.

9

– Ana, bir ağa gəlib, deyir ki, otaq kirayə verirsiniz?

Təəccüblə Mehdiyə baxıb çadramı başıma atdım. Heç bir xüsusiyyətinə görə otaq axtaran adama bənzəməyən, kostyum geyinmiş ucaboy, enlikürək və cüssəli gəncə dedim: "Bağışlayın, ağa, mənə, səhv gəlmisiniz. Biz otaq kirayə vermirik". Gənc çantanı əllərində dəyişirdi, bir qədər bu ayağının, bir qədər o ayağının üstündə dayandı, sonra başısağrı halda dedi:

- Bağışlayın, bacı, mən dünən İsfahandaydım, Ayətullah Əşrəfi İsfahani xəstəxanasında. Bədr əməliyyatının yaralılarının bir qismini oraya aparıblar. Əgər səhv etməsəm, sizin oğlunuz Hüseyn də yaralılardan arasındaydı...

Bir anlığa qəlbimin yerindən qopduğunu hiss etdim, yıxılmayım deyə qapıdan yapışdım, birtəhər udqunub olan-qalan səsimlə dedim: "Düzünü deyin, mən dözə bilərəm. Oğlum şəhid olub?" Əli ilə sıx saçının arasını açıb dedi:

– Yox, yaxşıdır, amma imkan olsa, bu gün axşamüstüyə qədər mütləq onu görməyə gedin.

Tələsirdi. Sözlərindən bildim ki, evə gəlməzdən öncə mağazaya hacıya xəbər verməyə gedib, amma hacı orada olmayıb. İndi də qayıtmaq istəyirdi ki, bazar adamları boş təxminləri ilə fikrini qarışdırmamış ona xəbər versin.

– Atası çox dözümsüzdür. Elə deyin ki, çox həyəcanlanmasın, – deyib qapını örttdüm.

Hacı çox qərarlı idi. Deyirdi ki, cəld olun, tez gedib Hüseyini gətirək. Bilirdim ki, uşağım bir-iki güllədən xəstəxanada yatan deyil. Onu yatırda biliblərsə, deməli, problem, ən azı, əl və ya ayaq kəsilməsi həddindədir. Bununla yanaşı, əmin idim ki, vəziyyəti nə qədər ağır olsa da, axşama qədər öz hesabımıza onu Quma gətirəcəyik. Dayanmadan ağlayan Mehdi ilə Cavadı bibinin qucağında qoyub söz verdim ki, əgər yaxşı uşaq olsalar, İsfahandan onlara yeməli şeylər alacağam. Sonra isə hacıyla və Əli ilə birlikdə Ahənçi körpüsünə yola düşdük. Bədbəxtlikdən, avtobus boş idi. Sərnişinlər bir-bir gəlib oturacaqları doldurana, sürücü yola düşüb yırğalana-yırğalana Qumu, Delicanı və Meyməni keçənə qədər Nisfi-cahanda¹ günəş batdı.

Qapıçı yolumuzu kəsdi: "Gec gəlmisiniz, görüş vaxtı bitib!"

Səhərdən o qədər fikir çəkmiş, həyəcanlanmışdım ki, heç özümdə deyildim.

– Biz görüşə gəlməmişik. Mənə dedilər ki, uşağın yaralanıb, burdadır, onu görməyə gəlmişik, – dedim.

¹ İsfahana verilmiş bu ləqəb "Dünyanın yarısı" deməkdir.

- Dedim ki, indi olmaz. Sabah saat 2-də!
- Ağa, mən Qumdan bu qədər yolu ona görə gəlməmişəm ki, məni qapıda saxlayasan.
- Mümkün deyil! Görüşün vaxtı var. İstədiyiniz vaxt başınızı aşağı salıb içəri girə bilməzsiz.
- Hövsələsiz halda dedim:
- Ağa, icazə ver, biz bir dəqiqəliyə içəri girək, görək oğlum burdadır, yoxsa yox. Olmasa, onsuz da gedəcəyik, heç arxamıza da baxmayacağıq.
- Başının önündəki keçəl hissəni qaşayıb dedi: "Əgər icazə verməli olsam da, yalnız atası girə bilər".
- Maşında hacının vəziyyətini görmüşdüm. Yolda nə bir kəlmə danışmışdı, nə bir şey yemişdi. Yalnız əl-ayağı əsmişdi, nə qədər çalışsa da, narahatlığını gizlədə bilməmişdi. Bilirdim ki, tək olsa, o qədər yaralının içində özünü toparlaya bilməz, halı pisləşər. Buna görə Əliyə dedim ki, onunla getsin.
- İyirmi dəqiqə səbirsizliklə gözlədim, keşikçinin əvvəldən mənimlə tərs düşmüş hirsli baxışlarına dözdüm. Gördüm ki, ikisi həyəət pilləkənindən enir. Qapıçıya və köşkün içindən gələn qışqırtılarına məhəl qoymayıb içəri girdim.
- Nə oldu, tapdınız? – deyə soruşdum.
- Bütün otaqlara baxdıq, yaralıların siyahısını da oxuduq, amma nə özü var, nə də adı, – deyə Əli yorğun səslə cavab verdi.
- Pillələrdən qalxıb hacıya dedim:
- O cavan niyə yalan desin ki?! Yəqin, bura gətiriblər.

– O demişdi ki, axşamüstüyə qədər gəlin. Bəlkə də gecikmişik, onu başqa yerə aparıblar, – deyər Əlinin sızılıtlı səsi arxamca gəldi.

Üçümüz də xəstəxananın içində bu otaqdan o otağa, bu zaldan o zala, bu mərtəbədən o mərtəbəyə qaçırdıq. Gözlərim dayanmadan qan laxtası görürdü, qulaqlarım sızılıtlı və qışqırtı qeyd edirdi. Hansı tərəfə baxırdımsa, ancaq yaralı görürdüm. Hər yeri axtardıq, rastlaşdığımız hər bir tibb bacısından soruşduq, amma bir nişan tapmadıq. Hüseyin otaqların heç birində yox idi, adı da heç bir siyahıda.

Bizə dedilər ki, əməliyyat yaralıları çox olduğuna görə bir qismini zirzəmidə yatırıdılar. Aşağı düşdük. Yorgunluqdan əldən düşmüş Əli ilə hacıya dedim ki, bir az istirahət edin, özüm isə axtarmağa davam etdim. Bir-bir bütün otaqlara, çarpayılara baxdım, hər birini əvvəldən axıra, axırdan əvvələ qədər axtardım, amma Hüseyin tapılmadı ki tapılmadı.

Üçümüz də əldən düşmüşdük, amma hacının halı daha pis idi. Diabeti vardı, tez yorulurdu. O qədər dözümsüzlüyünə rəğmən, bir batalyon ağır yaralı görmüş, rəngi qaçmışdı. Onu zirzəmidə kənara çəkdim ki, bir qədər otursun, halı yaxşılaşsın. Çiyinlərini ovduğum yerdə arxadan Əlinin səsinə eşitdim: “Ana, uşağını tanımadın?”

Geri dönüb Əlinin ağappaq üzünü görəndə çox həyəcanlandım. Əlinin işarəsi dəhlizin sağ tərəfini göstərirdi. Tərəddüd içində əvvəlcə Əliyə, sonra hacıya baxıb yola düşdüm. Ürəyim yerindən qopmaq üzrəydi. Addımlarımın səsi başımda dolaşırdı. “Mən o palataya girmiş, altı yaralının hamısına yaxşı-yaxşı baxmışdım.

Məgər Hüseyn hansı vəziyyətdə idi ki, mən anası onu tanımamışdım?!” – deyə öz-özümə düşündüm.

Qar ağacların çiyinə ağırlıq edirdi. Yandırıcı soyuq qar-pəncərələrin arasından yol tapıb otaqda dolaşdı. Uşaqların hərəsinə bir torbada ləbləbi-kişmiş verib, "gedin, oynayın" – dedim və işlərimin ardınca getdim. Şənlik və gülüş səsləri arasında birdən bir qışqırtı eşitdim. Uşaqların qar üstündə atılıb-düşmə səsi, kiminsə suda əl-ayaq çalma səsi, məsum bir uşağın boğulma səsi bir-birinə qarışıdı. Şükuh-sadatla otaqdan çıxdıq. Zəri hovuzun yanında dayanıb qışqırırdı. Qalın buzun bir hissəsi sınımış, Hüseyn başı üstə hovuzun içinə düşmüşdü. Hacı ağa və Şükuh-sadatla üçümüz birdən qaçdıq. Zəri hələ qışqırırdı. Əli ilə Məryəm kişmiş torbalarını yerə atıb yaşlı gözlərlə hovuzə baxırdılar. Qayınatam əlini atıb Hüseyni çıxardı. Başdan-ayağa islanmışdı, yarpaq kimi əsirdi. Saçını üzündən kənarlaşdırıb onu öpdüm. Torba hələ də balaca əlindəydi. Gülüb dedi: "Ana, bax, kişmişlərimə heç nə olmadı".

“Taq-tuq! Taq-tuq!..” Otağın pəncərəsindən bayıra baxdım. Zəri ilə birlikdə ağacın budağını qoparıb qılınc oynayırđılar. Rahat nəfəs alıb tikiş maşınının qarşısında oturdum. “Taq-tuq! Taq-tuq!..” Əvvəlcə ağlamaq səsi gəldi, sonra qışqırdı. Qarğalar ağacdan uçdu. Mən həyəcanlanıb bayıra qaçdım. Yarpaqlar ayaqlarımın altında xışıldayırdı. Hüseyn gözlərini əli ilə örtmüşdü, qan damlaları hər yeri qızardırdı. Onu eyvanın yanında yerə uzatdım. Budaq gözünün pərdəsini kəmişdi.

Üzünün qanını silib dedim: "Anan ölsün, amma belə ağrı çəkdiyini görməsin, Hüseyn!"

Samovarı qaldırıb uşaqlara tərəf getdim. Süfrənin bir neçə addımlığında samovarın qulpu qopdu, qaynar su xalçaya töküldü və oradan, Abdullah əmisigilə getmək üçün səhər yeməyini tez yeyib qurtarmış, bardaş qurub oturmuş Hüseynin altına axdı. Paltarını aşağı çəkdim. Arxasının dərisi paltarıyla birlikdə qopdu. Necə ağlayırdı! Zavallı uşağa ürəyim yandı. Məryəmin səsi qulaqlarımda dolaşdı: "Əmidostu, niyə həmişə bütün bəlalər Hüseynin başına gəlir?!"

Əli palatanın üçüncü yaralısını göstərdi. Dumanlı gözlərlə, ağırlaşmış başla və taqətsiz ayaqlarla özümü çarpayıya tərəf sürüdüm. Oraya çatanda oğlumu tanımadığıma görə özümə haqq verdim. Əli doğru deyirdi, Hüseyn idi, amma necə Hüseyn? - Huşsuz, qanın, torpağın və qumun içində. Saqqalının arasında böyük qan laxtaları vardı. Dodaqları dilim-dilim olmuş, gözlərinin altı şişib göyərmişdi, bədəninin sağ tərəfi başdan ayağa qədər qəlpə ilə doluydu. Çox böyük bir qəlpə böyrünə girmişdi, mələfə qandan qaralmışdı. Dodaqlarım, səsim, bütün vücudum titrədi: "Xudaya! Özün mənə cürət verdin, ezam vərəqini imzaladım. Hər dəfə gedəndə imzam vərəqində olub, indi də Özün mənə güc ver!"

Hüseynlə hacıya baxdığım yerdə birdən gözlərim Əliyə sataşdı. On yeddi yaşlı oğlum palatanın yerinə yığılmışdı; hansı ki, atasından muğayat olacaqdı; hansı ki, gecə-gündüzü Hüseynlə keçmişdi, gözlərini açandan

bəri Hüseyini yanında görmüşdü, onunla böyümüş, məktəbə getmiş, dəcəllik etmişdi... Ağlamaq yeri deyildi. Hüseyindən qabaq Əliyə yardım etdim, ona bir stəkan su gətirdim. Halı yaxşılaşandan sonra bütün hirsimi bir tibb bacısına boşaltdım.

– Bu nə vəziyyətdir?! Niyə yaralılara baxmırsınız?! Bizim yaralımız üç gündür sizin xəstəxananızdadır. Üzbəşi, paltarı bu kökdə olmalıdır?! Bu müddətdə bir dəfə təmizləməmişiniz, bütün bədəni murdar içindədir...

Tibb bacısı məndən də yorğun, səsi mənimkindən də ucaydı:

– Xanım, bəyəm görmürsən, burda nə qədər yaralı var?! Biz iki sutkadır ayaq üstəyik, bu qədər işçi ilə yaralıların hamısına baxa bilmirik. Əgər sən təkcə öz oğlunu düşünürsənsə, biz bu yaralıların hər birini düşünürük.

Səsim yavaşdı:

– Heç olmasa, bir dəsmal verin, üzünün qanını təmizləyim.

Binti palatadakı kranın altında isladib yavaşca Hüseyin üzünə çəkdim. Qan axıb bütün binti boyadı. Onu yuyub yenə çəkdim; üçüncü, dördüncü... onuncu dəfə. Qanlar o qədər qurumuşdu ki, çətinliklə ayrılırdı. Binti dəyişdirib qan və qumları yavaşca gözlərinin ətrafından təmizlədim. Dəsmalı kəsik dodaqlarına qoyanda onları tərpedib zəif səslə sızladı: "Su... su...". Dəsmaldakı bütün suyu sormağ istəyirdi. Ürəyim od tutub yandı. Uşağım üç gün idi su içmirdi. Əgər tibb bacısının təkidi, qəlpə dolu mədəsi və onu həmişəlik itirmək qorxusu olmasaydı, bütün suyu boğazına damızdırardım.

– Bacı, axır ki, gəldiniz...

Səs yavaş və cansız idi. Ətrafıma baxdım. Ağciyərindən vurulmuş arıq gəncin quru boğazının ondan artığına gücü çatmırdı. Gözlərim başının üstündəki iki boruya sataşdı. Nəfəs alanda bir borudan qan şüşəyə gedirdi, o biri borudan təmiz qan bədəninə. Taqətsiz halda mənə baxdığı yerdə: "Əlinizdən nə gəlirsə, ona kömək edin. Üç gündür burdadır, heç kim baxmır" - deyib yenə özündən getdi. Ona ürəyim yandı. Onun və palatadakı digər dörd yaralının vəziyyəti Hüseyndən yaxşı deyildi. Birinin hər iki ayağı kəsilmişdi, birinin bir ayağı, bir qolu, üçüncünün qarnı və bağırsaqları bayıra tökülmüşdü, axırının da başı və gözləri sarıqlı halda palatanın axırında uzanmışdı. Bir söz deməyə ehtiyac yox idi. Mən demədən Əli qalxıb yaralılara yaxınlaşdı. Məlum deyildi ki, Hüseyin kimi onların da bəxti gətirə və kimsə görüşlərinə gələ.

Hüseynin üz-başını təzə təmizləmişdim ki, əmiləri gəldilər. Mənə qalsaydı, uşağımı o vəziyyətdə qoyub gedə bilməzdim, amma qayınlarım israr etdilər ki, qayıdım. Xəstəxanada əlavə adama yer yox idi. Hacınin halı yaxşı deyildi, Mehdi ilə Cavad da, yəqin ki, səhərdən məni istəmiş, bibini o yaşında çox incitmişdilər. Əmilərin, "biz gecəni oteldə qalacağıq, səhər siz gəlməmiş xəstəxananın işlərini yoluna qoyacağıq" sözünə güvənib evə qayıtdım.

Səhər Mehdi ilə Cavad yenə ağlayıb mənimlə getmək istəyirdilər. Onlara dedim ki, əgər gəlsəniz, gərək xəstəxananın arxasında qalasanız, çünki ora uşaq buraxmırlar. Küçədə qalmağa razısınızsa, gəlin. Yazıqlar dolmuş halda mənə baxıb bir söz demədilər.

Dünənki dəstəməzə dadaş Məhəmmədi də əlavə edib dördümüz yola düşdük.

Hüseyni yuxarı mərtəbəyə qaldırmışdılar. Soruşmadan bilirdim ki, Hacı Abdullahın işidir. Qardaşların dilli-başlısı oydu, işlərini rahat şəkildə həll edirdi. Axşam xəstəxananın ən yaxşı həkimini də görüb Hüseynin vəziyyəti barədə danışmışdı.

Yuxarı mərtəbənin şəraiti zirzəmidən çox yaxşıydı. İki çarpayılı bir palataydı. Hüseynin çarpayısı qapının yanındaydı, ayağı kəsilmiş isfahanlı bir yaralının çarpayısı da pəncərənin yanında. Hüseynin rəngi bir qədər açılmış, halı yaxşılaşmışdı. Hacı Abdullahın sifarişləri bəhrəsini vermişdi: paltarlarını və mələfələrini dəyişdirmiş, üz-başını təmizləmişdilər. Yanında oksigen aparatı vardı, qoluna serum qoşulmuşdu. Hacı sevincindən uçmağa qalmışdı. Oğlunun halı yaxşılaşmışdı, bugün-sabah birlikdə Quma qayıda biləcəkdik.

Hüseyn o qədər yaxşılaşmışdı ki, hətta necə yaralandığını da danışa bildi. Onlar çoxlu şəhid verəndən sonra dörd-beş metrliklərinə çatmış düşmən tanklarıyla üz-üzə qalmışdılar. O deyirdi:

– Qumbaraatan çiyində idi, düşmənlərə atəş açırdım. Bu zaman yanımdakı torpaq istehkama bir tank mərmisi düşdü. Özümə gəlincə yerə yıxıldım və başdan ayağa bütün bədənimə qəlpə doldu. Bədənimin hər yerindən qan axırdı. Çətinliklə ayağa qalxdım. Büdrəyə-büdrəyə haraya getdiyimi bilmirdim. Birdən boynumda bir güllənin istiliyini hiss edib özümdən getdim. Vəziyyətimi görənlər hər kəs elə bilirdi ki, şəhid olmuşam. Məni şəhidlərlə birlikdə arxaya göndərməkdən ötrü bir

kiçik yük maşınına qoydular. Boynum maşının arxasındakı çıxıntıların üzərində qalmışdı, şəhidləri də üstümə tökmüşdülər. Maşın hər yellənəndə boynum çıxıntılara dəyirdi.

İşimiz Qumla İsfahan arasında gedib-gəlməkdən ibarət olmuşdu. Novruz bayramı və tətil günləri idi. Hər səhər Mehdi ilə Cavadı bibiyə tapşırıb gedirdim. Saat 2-dən 5-ə qədər görüş zamanı idi. Bəzən tez çatırdım, amma nə qədər israr edirdimsə, qapıçı içəri buraxmırdı. Çox hörmət edəndə icazə verirdi ki, həyətdəki skamyalarda oturaq. Bəzən tərsliyi tutanda isə görüş saatına qədər qapının arxasında soyuqdan titrəyirdik. Məni görməyə gözü yox idi. İlk gündən mənimlə tərs düşmüşdü. Əlbəttə, məndən və ailəmizdən tənqə gəlməyə haqqı vardı. Bir-iki nəfər deyildik, görüş zamanı bir batalyon adam qapıya doluşurduq: mən, hacı, əmilər, Fatıcan, Mina, Şükuh-sadat, digər qayınxatınlar və anam. Bir-bir içəri girirdik, nə qədər sayırdısa, bitmirdik. Qanunu da az pozmurduq. Hər xəstənin yanında cəmi bir nəfər ola bilərdi, bizim ailəmizdən isə dadaş Məhəmmədlə Əli həmişə ordaydılar. Biri qanuni yolla qalırdı, biri isə qaçaq yolla. Növbə ilə yerlərini dəyişdirirdilər ki, yorulmasınlar. Biri Hüseyinin çarpayısının yanındakı stulda otururdu ki, bir şey istəsə və ya halı pisləşsə, tibb bacılarına xəbər versin, o biri də gedib namazxanada yatırdı.

Xəstəxanada yatdığı yeddinci gündə anamla və Mina ilə namazxanaya günorta yeməyini yeməyə getdik. Gördüm ki, Əli tez-tez gedib-gəlir, bir küncdə oturur, qalxıb o biri tərəfdə oturur, bayıra çıxır... Gələndən hiss edirdim ki, dilxordur. Düşünürdüm ki, yəqin,

yorğundur; nə düz-əməlli istirahəti var, nə də yeməyi. Onlara bir xörək verirdilər; özü bir qaşiq yeyirdi, Məhəmməd bir qaşiq, qalanı da qalırdı. Bir qədər ona baxıb dedim:

– Əli, bir şey olub, oğul? Dayın hanı?

– Səhər Quma getdi.

– Necə?! Axı o, Hüseyini tək qoymazdı!

– Getdi də.

– Sənə nə olub?

Bir söz demədi, qalxıb getdi. Anama dedim:

– Bu uşağa nəsə olub. Nəsə demək istəyir, amma demir.

On dəqiqə keçməmiş yenə qayıdıb hər üçümüzə baxdı.

– Nə olub, Əli? Niyə belə narahatsan? – deyə soruşdum.

Bir neçə gün idi tez-tez Hüseyindən analiz götürür, daxili orqanlarının şəklini çəkir, aparıb-gətirirdilər. Soruşdum ki, həkimlər nəsə deyiblər? Bunu deyən kimi oturdu, güclə udqundu. Tikə əlimdə qalmışdı, nəfəsim gəlmirdi. Namazxana səssiz idi. Hər üçümüz gözlərimizi qırpmadan Əlinin ağzına baxırdıq. Nəhayət, kövrək səsi namazxanada dolaşdı:

– Ana, Hüseyin... həkimlər deyirlər... deyirlər ki, onurğa beyni... boynundan onurğa beyni tam zədələnib.

İkiəlli üzümə vurub dedim:

– Onurğa beyni?! Onurğa beyninin zədələnməsi nə deməkdir? Yəni mənim uşağım bundan sonra bir milçəyi də özündən uzaqlaşdıra bilməyəcək? Yəni daha başını qaşımağa əli olmayacaq? Yəni daha bir stəkan su götürə bilməyəcək? Yol yeriyə bilməyəcək daha?..

Zavallı Məhəmməd xəbəri eşidib demişdi: "Mən o qədər dözümlü deyiləm ki, bacıma uşağının onurğa beyninin sıradan çıxdığını deyim. Mən gedirəm Quma. Özün bir yolla anana deyərsən".

Hüseyn narahat idi, hər gün deyirdi ki, mən yaxşıyam, bir şeyim yoxdur, daha çarpayıda uzana bilmirəm, məni aparın Quma. Hələ bədəninin iflic olduğunu bilmirdi. Çünki zahiri baxımdan məndən də sağlam idi. Həkimlər deyirdilər ki, burada qalması məsləhət deyil, gərək tez Tehrana aparılsın, ancaq təcili yardım maşını ilə yox. Çünki o, çox yellənir, onurğa zədəsi çoxala bilər. Yalnız helikopterlə aparmaq lazımdır.

O qədər qapı döydük ki, axırda yüksək rütbəli komandirlərin birinin İsfahana gələcəyini xəbər verdilər. Qərara alındı ki, helikopter yerə oturan kimi Hüseyni mindirək. Günorta saat 1-də əşyalarını topladığımız yerdə birdən həyəcan siqnalı verildi. Yeni bir şey deyildi; İsfahanda qaldığım on gündə bir-iki dəfə hava hücumu baş tutmuşdu. Lakin bu hücumun digərlərindən fərqi bu idi ki, nəticəsi bizi də əlaqələndirirdi. Xəbər verdilər ki, qırmızı vəziyyət olduğuna görə pilot İsfahan yerinə Şiraz hava limanına oturub.

Xəstəxanada qalmaqdan bezmiş Hüseyn tez-tez deyirdi: "Niyə məni helikopterlə aparmaq istəyirsiniz? Elə təcili yardım maşını yaxşıdır. Həm də Tehrana niyə? Gedək Quma, bir neçə gündən sonra ezamdır, uşaqlarla getmək istəyirəm". Həkim təcili yardım maşını ilə göndərməyin məsuliyyətini qəbul etməyib deyirdi: "Tərpənməsi onun üçün ölüm təhlükəsinə bərabərdir". İmza atdıq ki, yerdəyişmə öz razılığımızla baş tutur və

bütün nəticələri öz boynumuzadır. Baş, boyun və bədənini kəmərlə xərəyə möhkəm bağladılar. Qolunda serum, başının üstündə oksigen kapsulu, yanında da bir tibb bacısı vardı. Sürücüyə təkidlə tapşırıdılar ki, çox ehtiyatla sürsün və zədəsi dərinləşməsin.

O vaxta qədər Hüseyinin vəziyyəti normal idi, Tehranın Pars xəstəxanasında isə günbəgün pisləşməyə başladı. Onurğa beyni zədəsinin əlamətləri yavaş-yavaş özünü göstərirdi. Ən birinci qızdırma və titrətmə başladı, özü də necə qızdırma – qırx dərəcədən yuxarı! Bütün bədəni alışıb yanır, ağrıdan çabalayırdı. Qızdırmanı çətinliklə endirəndən sonra titrətmə başlayırdı, bədəni buz parçası kimi olurdu; üstünə nə qədər adyall atırıdım, serum və iynə vururdularsa, kar eləmədi.

Növbəti əlamət qaşınma idi; qaşınmanın özü yox, qaşınma hissi. Deyirdi ki, başım qaşınır. Soruşurdu ki, harası? Deyirdi ki, ortası. Qaşıyırdım. Deyirdi ki, ora yox, o biri tərəfi. O tərəfi də qaşıyırdım. Deyirdi ki, oranı demədim, bu biri tərəfi. Sonra qaşınma ayağa keçirdi. Ayaqların heç bir hissiyyatı qalmamışdı. Deyirdi ki, barmaqlarım qaşınır: bu tərəfdəki, o tərəfdəki, bu barmaq, o barmaq... Ayaq qaşınması bitməmiş birdən böyrünün ağrısından qışqırırdı. Həyəcanla həkimi çağırırdım. Həkim deyirdi: "Mənim bacım, sizin uşağınızın heç bir hissiyyatı yoxdur. Elə bilir ki, ağrısı var; elə bilir ki, bədəni qaşınır. Bu isə daxildən pozulmuş sinirlərinə görədir".

Əvvəllərdə təcrübəm yox idi, elə bilirdim ki, bu problem həmişə qalacaq. Bəzən kövrəlib ağlayır, deyirdim: "Xudaya! Əgər həmişə "başımı qaşıyın" və ya

"qarnım ağrıyor" desə, nə edərəm?!" Həkimlərsə deyirdilər: "Bu, həmişəlik deyil. Bir müddətdən sonra bədəni bütün bunlara alışacaq. Əvvəldə bir qədər çarpışmalıdır".

Ayaq tutması bir qədər sonra əlavə olundu. Onun üstündə çox əziyyət çəkirdi. Uzandığı yerdə birdən ayaqları qalxırdı. Dəqiqəbaşı da təkrarlanırdı. İlk dəfə görəndə sevindik, elə bildik ki, ayaqlarını tərpədir. Həkimlərsə deyirdi: "Bunun səbəbi onurğanın ətrafındakı sinir köklərinin qıcıqlanmasıdır. Buna görə birdən bədəninin bir hissəsi atılır".

Hırsli və dilxor günlər idi. Bədəni qızdırmadan yanırdı. Deyirdi ki, mənə sərini verin. Otaqda kondisioner işləsə də, bizim əlimizdə həmişə yelpik olurdu, ona sərini verirdik. İstilik hissi həm də bədəndəki qəlpələrə görə idi. Bezmişdi, özü də problemin nə olduğunu bilmirdi. Vəziyyəti o qədər pis idi ki, bəzən başının üstünə üç-dörd həkim gəlirdi. Bədəndəki dəyişikliklərə görə yeməyə iştahı yox idi. Güclə ağızına bir-iki qaşığı qoyurduq, onları da qaytarırdı. Hər birimizin gözləri önündə günbəgün əriyir, ağrıyor, qışqırırdı, bizimsə əlimizdən heç nə gəlmirdi.

Hüseyn Tehrandə yatanda da get-gəl problemimiz vardı. Vəziyyəti günbəgün pisləşirdi, mütləq bir nəfər yanında qalmalıydı. Get-gəllər çoxalıb davamlı olanda hacı dözmürdü, deyirdi ki, məşinlə yoruluram. Məşinlə səfəri sevmirdi, şəkər xəstəliyini də onu incidirdi. Bədəninin vəziyyəti çox gedib-gəlməyə uyğun deyildi. Həm də hər gün mağazanı qoyub Tehrana gedə bilmirdi. Bu zaman yük Əli ilə Məhəmmədin üzərinə düşürdü.

Onlar hər gün yolda olurdular: biri minib gedirdi, o birisi minib qayıdırdı.

Mənim artıq 37 yaşım vardı, daha 13 yaşlı qız deyildim ki, ərim bir yerə getməyə icazə verməsin. Bir ayağım Qumdaydı, bir ayağım Tehranda. Hər gün getməli olurdum. Hacı yanımda olanda görüş saatından sonra qayıdırdım, olmayanda bəzən gecəni Minagildə qalırdım ki, ertəsi gün bir də gəlməyə məcbur olmayım. Səhərlər özüm yanında olmağa çalışırdım. Tibb bacıları hər səhər gəlib bütün alt-üst mələfələrini dəyişdirirdilər, dərmanları verib gedirdilər. Hüseyinin işləri bitəndən sonra pəncərənin qarşısında dayanıb prospektə baxırdım. Pəncərədən xəstəxananın qapısı da görünürdü, baxırdım ki, bəlkə bir dost-tanış gələr.

Keçmiş ziyarətçilərə Tehrandakı qohumlar da əlavə olunmuşdu və sayımız İsfahandakından bir neçə dəfə artmışdı. Ziyarətçilər çoxalanda Hüseyin həyəcanlanır, halı pisləşirdi. Kimsə ona yazığı gəlirmiş kimi baxsaydı və ya bir söz desəydi, daha pis olurdu. Xəstəxanadan etiraz edirdilər ki, bu qədər adam başına toplaşmayın, ona yaxşı deyil. Həyəcanlandığına görə ziyarətçilər gedəndən sonra vəziyyəti pisləşir, nəfəsi qaralırdı. Ona oksigen aparatı qoşur, ürəyini masaj edir, bizə deyirdilər: "İndi sinirləri pozulub. İyirmi-otuz nəfər başına toplaşır, hərəniz bir söz deyirsiniz; biri təəssüflə başını yelləyir, biri yazığı gəlirmiş kimi baxır, o biri də gözlərini ona dikib ah çəkir..."

Bir dəfə Tehran və Qumdan qohumlar gəldilər. Adamın çox olduğunu görüb dedik ki, yuxarı qalxmayaq, həyətdə qalaq, Hüseyini gətirsinlər. Məhəmməd gedib həkimə dedi ki, mümkünsə, onu

təkərli oturacaqda həyətə çıxaraq. Həkim demişdi ki, təkərli oturacaq təhlükəlidir, amma boynunu bağlasa və uzun çəkməsə, problem olmaz".

Hüseyn boynubağlı şəkildə təkərli oturacaqda gələnə qədər yarım saat gözlədik. Onu oturacağa bərk bağlamışdılar. İlk dəfə idi orada otururdu. Ona yaxınlaşmaq istəyəndə birdən boynu aşdı, gözləri yumuldu, nə qədər çağırıdığsa, cavab vermədi. Huşunu itirmişdi. Boynunda başını saxlayacaq güc yox idi. Hamımız, ən çox da Məhəmməd həyəcanlandı, onu tələsik yuxarı apardı. Hamımız narahat halda həyətə səpələndik; biri dua edirdi, birinin əlində Quran vardı, biri də mat-məəttəl baxırdı. Əsla belə bir şey gözləmərdik. Elə bildik ki, daha Hüseyn əldən çıxdı. Deyirdik ki, özümüz onu ölümə verdik. Mənim əsla yuxarı çıxmağa təqətim yox idi. Əli gedib-gəlir, xəbər gətirirdi. Həkim demişdi: "Boynunun onurğası heç bir yerə bağlanmadığına görə təzyiqdən huşunu itirib. Təkərli oturacaqda oturmaq ona çox tez imiş". Hər halda, məsələ xeyirlə bitdi, amma ondan sonra bir də belə xahiş etmədik.

Hüseyn onurğa beyninin zədələndiyini Pars xəstəxanasında dostlarından eşitdi. Yaxşı ki, mən orda deyildim, o vəziyyətini görmədim. Dostlarından bir neçəsi onu ziyarət etməyə getmişdi. Əhməd Kərimi¹ Əlidən soruşmuşdu ki, Hüseynin problemi nədir. Əli yavaşca demişdi ki, onurğa beyni tamamilə zədələnib. Ziyarətə gələnlərin birində eşitmə problemi varmış. O,

¹ Əli ibn Əbu Talib diviziyasının həzrət Məsumə batalyonunun komandiri Əhməd Kərimi 14.01.87 tarixində Kərbəla-5 əməliyyatında şəhadətə qovuşdu.

yenidən soruşanda Əhməd Hüseynin bildiyini zənn edərək ucadan demişdi: "Onurğa beyni sıradan çıxıb". Əli deyirdi: "Hüseynin üzünə baxdım. Gördüm ki, fikrə getdi. Özündə deyildi, amma heç nə demədi və heç bir şey soruşmadı. Həm mən, həm Əli, həm də Hüseyni tanıyan hər kəs bilirdi ki, o kədərlənirsə də, cəbhəyə gedə bilmədiyinə görədir.

Hüseyn Pars xəstəxanasında ağır günlər yaşadı. İki aydan sonra vəziyyəti nisbətən yaxşılaşanda onu evə gətirmək istəyirdik, amma doktor Məhəmmədi razılaşmayıb Əliyə demişdi: "Qardaşınız elə vəziyyətdə deyil ki, evə aparasınız. Gərək əlillər üçün müalicə pansionatında qalsın".

Dayanmadan ağlayırdım. Elə bilirdim ki, Hüseyni kimsəsiz qocalar evinə aparacaqlar. Deyirdim ki, uşağımı pansionata aparmanıza qoymaram, özüm evdə ona baxaram. Uşaqlar həkimə demişdilər ki, anası narahatdır, razılıq vermir. Həkim demişdi ki, gəlsin, onunla danışım. Mənimlə yarım saat danışıb dedi: "Gərək pansionata getsin. Ora getməsə, rahatlıq tapa bilməz. Gərək psixoloji baxımdan bu problemlə barışa bilsin. Orada özü kimi adamların yanında olacaq, bir qismi onun kimidir, bir qismi daha pis, bir qismi daha yaxşı. Onları görəndə rahatlaşacaq, ağırlara dözmək ona asan olacaq".

Bundan sonra bir söz demədim, onu İmam Xomeyni pansionatına aparmağa razılıq verdim.

10

Pansionata girəndə sanki cənnətə girirdin. Gözünü hansı tərəfə çevirirdinsə, yalnız gül, ağac, çəmənlik görürdün. Sanki bütün yoxuşa yaşıl rəng səpmişdilər. Ağaclar səliqəli çəmənlərin arasında boy atmış, ömrüm boyu mislini görmədiyim güllər hər yerdə qönçə açmışdı. Bağbanlar o qədər gül və yaşıllığı suvaranda hava ətirlə dolurdu; təravətli və təzə. Adam istəyirdi ki, gözlərini yumub nəfəs alsın; dərin, uzun; bütün hava ciyərində dolaşsın. Havası boş deyildi, ətirli, dadlı, rəngli idi, adama can verirdi.

İlk dəfə oraya gedəndə elə bildim ki, şah sarayına daxil olmuşam. Həqiqətən də, saraydan geri qalmırdı. Maşınqayırma zavodunun direktoru inqilabdan qabaq, İrandan qaçmazdan və əmlakı müsadirə olunmazdan öncə 10 min kv metrlik bu mülkdə özü üçün padşahlıq edirmiş. Üç mərtəbəsi üst-üstə yuxarı çıxmaq yerinə mərtəbə-mərtəbə aşağı enirdi. Birinci mərtəbənin böyük iç-içə zallarını və hər yeri aynalarla işlənmiş otaqlarını

eyni böyük çarpayılarla doldurmuşdular. İkinci mərtəbədə idman alətləri və fizioterapiya şöbəsi yerləşirdi. Çarpayıların üstündəki dəmir millər əl-ayaqlarını qoymaq, qalxıb-enmək üçün idi. İri və xırda qantellər əzələləri gücləndirirdi, elektrik döşəklərdən fizioterapiya üçün istifadə olunurdu. İkinci mərtəbənin yoxuşundan sonra növbəti mərtəbənin ortasında özünə yer etmiş böyük və dərin bir hovuzla rastlaşırıdım. Hovuz müharibə əlillərinə məxsus idi, ziyarətçi uşaqlar içinə düşməsinlər deyə cümə günləri suyunu boşaldırdılar. Pansionatın iki bağbanının otağı həmin mərtəbədə yerləşirdi. Onlardan yalnız Əhmədinin soyadı yadımda qalıb.

Bütün pansionat onurğa beyni zədələnmiş müharibə əlillərinə verilmişdi. Doxsan yaralının cəmi on-on beşi boyundan aşağı iflic olmuşdu, digərlərində isə onurğa beyninin bel nahiyəsi zədələnmişdi. Boyunla belin arası çox deyil, amma bu iki nahiyədən zədələnmənin çox fərqi var. Bədən iflic olanlar qollarını tərpedir, çoxlu işlər görə bilirlər.

Birinci mərtəbənin arxasında tualet və hamamla dolu bir ərazi vardı. Təkərli oturacaqda oraya gedib sidik kisələrini boşaldır, yuyur, dəyişdirirdilər. Onlar hətta hamama da gedə bilirdilər. Cümə günləri arxası xüsusi formada olan böyük bir maşın gəlirdi, bədən iflic olanlar təkərli oturacaqda içinə girirdilər, şəhərdə cümə namazını qılır, yenə ona minib qayıdırdılar. Onlar qayıdanda maraqlı səhnə yaranırdı. Uşaqlar qışqırırdılar: "İnkubatorlar gəldilər". Onlar bir-bir maşının arxasından aşağı sürüşür, vıjıltıyla yoxuşu dövrə vururdular. O qədər qaz verirdilər ki, itkisiz ötürmələri qeyri-mümkün idi.

Hər dəfə iki-üçü baş-ayaq olur, işçilər tez köməyə gədirdilər. Bu adi hadisəyə görə binanın girişinə qədər həm özləri gülməkdən uğunurdular, həm də yoldaşları.

Özlərinə görə bir dünyaları vardı. Bir də göürdün ki, hamısı birlikdə bayıra çıxır. Biri bu tərəfdən gəlirdi, biri o tərəfdən; sonra ikisi taqqılıyla bir-birinə dəyirdi. Üçüncüsü də Allah bilir, haradan peyda olub özünü onlara çırpırdı. Beləliklə, arabaları taqqılıyla bir-birinə dəyib elə səs-küy qoparırdı ki, gəl görəsən. Kiminsə başında papaq olsaydı, götürüb bir-birlərinə atırdılar. Axşamlar isə növbə yastıq festivalına çatırdı. Bütün bunlar beldən iflic olanlara aid idi, Hüseyin kimi boyundan aşağısı iflic olanlar isə 24 saat çarpayıda qalırdılar, bir saat zorla təkərli oturaqda oturanda da bir neçə gün altını çəkirdilər.

Əlillər bir ailə üzvləri kimi bir-birindən muğayat olur, birlikdə xörək yeyir, dərslər oxuyur, idman edir, yatıb-dururdular. Futbol yarışı gedəndə hamı zaldakı televizorun qarşısına toplaşır. Beldən iflic olanlar təkərli oturaqla gəlirdilər, boyundan iflic olanları isə işçilər gətirirdilər. O qədər dəcəllik edir, qışqırıq qoparırdılar ki, səsləri pansionatın o başına gədirdi. Sanki heç əlil deyildilər, fiziki qüsurları yoxdu, əlləri, ayaqları, belləri yerindəydi. Nə qaşqabaqları olurdu, nə də etirazları. İnsanların çoxu kimi adi şəkildə yaşayırdılar. Bunları görəndə yavaş-yavaş Hüseyinin əhvalı da dəyişdi. O deyirdi: "Heç kim mənə görə narahat olmasın. Mən burda rahatam, yerim də çox-çox yaxşıdır".

Əlbəttə, bunu sonralar deyirdi. Əvvəllərdə orada qalmaq istəmirdi, deyirdi ki, mənə Quma aparın. Lakin

çarə yox idi, qalib dözməli idi. İkinci oğlum Əli də məktəbi, dərsi, işi kənara qoymuşdu. Hər gün səhər tezdən maşın tutub Tehrana gedir, günbatan çağы Quma qayıdırdı. Hər dəfə də pis bir xəbər gətirirdi. Bir dəfə deyirdi ki, qızdırması vardı; bir dəfə zorla dilindən çəkirdim ki, titrədirmiş; üçüncü və dördüncü dəfə də soruşmadan bilirdim ki, spazma və ürəkbulanması olub.

Nə məndə qərar qalmışdı, nə də hacıda. Axşama qədər oturub Əlidən xəbər gözləyirdik. Hacı dəqiqəbaşı deyirdi: "Xanım, qalx, zəng vur, gör Hüseynin vəziyyəti necədir". Onda telefonumuz yox idi. Başıma çadra atıb xiyabanın o tərəfinə keçirdim. Poçt idarəsi küçəməzlə üzbəüz yerləşirdi. Özümlə bir torba xırda pul aparır, imamların adına telefona salır, Allahı çağırırdım ki, kimsə dəstəyi götürsün. Bəzən on iki imamın adı bitirdi, mən yalnız "düd-düd" səsi eşidirdim. Çoxlu nəzir-niyazdan sonra telefona cavab verirdilər, Əli ilə, sonra da Hüseynlə danışırıdım. Səsini eşidəndə sakitləşirdim. Telefon əlaqəsinin kəsiləcəyindən qorxduğuma görə bir dəqiqə bitməmiş, xəbərdarlıq signalı gəlməmiş tez-tez pulları salırdım. Buna görə də, sözlərim bitmədən pullar qurtarırdı, deyilməmiş min sözlə evə qayıdırdım.

Hər şey Əlinin gündəlik gedib-gəlməsi və mənim vaxtlı-vaxtsız telefon zənglərimlə qurtarmırdı. Bazar ertəsi və cümə günləri pansionatı qərargaha çevirirdik. Hacı ala-toranlıqdan başımız üstə oturur, əl çəkmirdi.

– Bəs Tehrana getmirsiz?! İsti olsa, mən gəlməyəcəm ha. Avtobus isti olsa, minməyəcəm ha. Xanım, gec oldu, günəş çıxdı, günorta oldu...

Nə qədər çalışırıdım, bir-birinə yapışmış kirpiklərimlə bacara bilmirdim. Çünki Tehrana

gedəcəyimiz günlərdə gecənin yarısına qədər oyaq olurdu. Bilirdim ki, pansionatda ya kababplov verilir, ya toyuqplov, ya da cücə kababıyla plov. Hüseynə sevdiyi, amma pansionatda verilməyən cürbəcür xörəklər bişirirdim: küftəbozbaş, toyuqlu qazmaq, kotlet və s. Bunları bişirib uşaqlara bir neçə dəst paltar qoyunca, dərslərini hazırlamalarına fikir verincə – çünki axşam qayıdan kimi yatır, ertəsi gün də məktəbə gedirdilər – gecə saat 2-ni keçirdi. O qədər yorulurdum ki, səhər çağı xumar gözlərimlə bacarmırdım. Oyanınca, uşaqlar ağızlarına bir şey qoyunca, çay termosunu hazırlayıb geyinincə və evdən çıxınca səhər saat 8-9 olurdu.

Avtomobilimiz yox idi, əllərimizdə çanta Tehran avtobuslarına qalxır, bir-bir yer tapıb otururduq. Tehran avtovağzalından taksi ilə Təcrişə gedirdik, çatanda günəş başımızın üstündən keçmiş olurdu. Namazımızı İmamzadə Saleh məqbərəsində qılıb oranın bər-bəzəkli bazarına burulurduq, Hüseynə bir neçə kilo təzə mövsüm meyvəsi alırdıq. İri bidon və vedrələri ağzınacan dolu olan korpusun önündən turşu və şor alır, qiymətləri ərşə qalxmış, hacının dediyi kimi, bazar yox, sanki dağ yoxuşu olan bazarın digər məhsullarına baxmırdıq. Bazarın önündə Niyavəran taksilərinə minib pansionatın küçəsinin başında enir, on beş dəqiqə üzüaşağı gedəndən sonra çatırdıq.

Hüseynin otağı koridorun ortasında yerləşirdi, beş otaq yoldaşından yalnız üçü yadımda qalıb: Qəhrəman, İsmaili və İrani. Qəhrəman azəri idi, deyilənə görə, doktor Çəmranın dəstəsindən olmuşdu, Hüseyndən dörd il qabaq boynundan aşağı iflic olmuşdu. Səksən-doxsan

yaşlı məzəli bir anası vardı. Arvad qapıdan içəri girən kimi beli bükülmüş halda çətinliklə çarpayılara qalxıb birincidən axırıncıya qədər hamısını öpür, əzizləyirdi: "Allah, buna qurban! Sənin başına dönüm! Sizin hamınız mənim uşaqlarım kimisiz, fərqiniz yoxdur..." Onların heç biri arvadla bacara bilmirdilər. Məcburi öpüş verəndən sonra mələfəni başlarına çəkib gülməkdən uğunurdular.

Beldən iflic olmuş 17 yaşlı yeniyetmə İsmaili barədə yadımda qalan odur ki, hər dəfə oraya gedəndə əlində kitab olurdu. Axırda də eşitdik ki, fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi alıb. İrani xüsusi əlillərdən idi, yerindən tərپənə bilməyənlərdən. Səhv etməsəm, binanın xarici mühitini bir dəfə də görməmişdi. Arxasında pis yarası vardı, həmişə üzü üstə uzanırdı; hətta xörəyi də ona elə verirdilər. Ailəsi gəlib ona bir neçə dəqiqə ayaq üstə baxıb qayıtmağa alışmışdı.

Biz oraya çatan kimi işçilər cəld bir neçə stul gətirirdilər. Ancaq biz otaqda çox da qalmırdıq, yalnız salamlaşmaqla kifayətlənirdik. Biz istəyirdik, amma Hüseyn sevmirdi. Onda hələ müharibə illərindəydik, çoxlarının görüşünə gələn olmurdu. Səbəbi bir-iki deyildi; bəziləri ucqar rayon və kəndlərdən idilər, bəzilərinin valideynləri çox qocalmış, ya da dünyadan köçmüşdülər, çoxunun həyat yoldaşı boşanmışdı. Yazıqların gözləri qapıda ağarırdı, heç kim ziyarətlərinə gəlmirdi. Hüseyn onların narahat olmalarını istəmirdi. Buna görə də, tez bayıra çıxırdıq, Hüseyni də təkərli oturacaqda həyəətə gətirirdilər.

İkinci mərtəbənin çəmənliyində ağacların altına iki döşənəcək səirdik. Biz oturur, Hüseyni də uzadırdıq.

Günorta yeməyinə yaxın yavaş-yavaş Fatican, Mina, anam və əmilər gəlirdilər. İşçilər Hüseynin xörəyini əlavə bir xörəklə gətirirdilər. Biz hər ikisini geri qaytarırdıq. Özümüz çoxlu yemək aparmışdıq, artıq qalanını da orada qoya bilməzdik. Fatican hər dəfə gələndə böyük bir qazanda balıqla səbziplov gətirirdi. Öncədən xəbər verməyə telefon yox idi. İkimiz də xörək gətirir və hamısını bitirməli olurduq.

Hüseyin küftəbozbaşı çox sevirdi; xüsusən də xırda düyüləri ayrılıb əziləndə. Ona xörək çəkəndə deyirdi: "Ana, əzilmişlərinə çək". Qabın dibindəki əzilmişlərini soğandağ ətri və ərik dadı verən suyu ilə qarışdırıb ağzına qoyurdum. Ona meyvə soyur, püstə və çəyirdək verir, günəşin altında dırnaqlarını tutur, oradan-buradan danışır həm öz başını qarışdırırdım, həm də onun.

Pansionatın əlilləri ilə dostlaşmış Əli ilə Mehdi yeməkdən sonra onların yanına gedirdilər. Faticanla əkiləri olmayanda Cavad yerindən tərənəmirdi, ancaq onlar olanda nahar yeyər-yeməz üçü qalxıb bütün pansionatı alt-üst edirdi: təkərli oturmaqları bir tərəfdən o biri tərəfə aparırdılar, hər şeyə əl vururdular, ayaq qoymağın qadağan olunduğu yerlərə girirdilər. Biz də qaça-qaça uşaqların ardınca düşürdük. Lakin yalnız qaçaqaçla bitmirdi, hər dəfə yeni bir şey kəşf edirdik.

Bir dəfə uşaqlar ikinci mərtəbədə bir otaq tapdılar. Dayanmadan israr edirdilər ki, gedək, görək orada kim var. Nə qədər etdiksə, uşaqlarla bacara bilmədik. Qapının arxasında dayandıq, bir neçə dəfə döyüb gözlədik ki, görək kim açacaq. Hamımız ümidimizi üzüb qayıtmaq istəyəndə birdən üzümüzə isti hava

dəydi. Qarşımızda ortayaşlı arıq bir kişi dayanmışdı, başında gecəpapağı vardı, ayaqları həddən artıq şişmişdi. Uşaqlar bizi biabır etmək üçün əllərindən gələni əsirgəmədilər: sanki qorxulu bir şey görübmüşlər kimi geri çəkilib bizdən yapışdılar. Kişiyə dedik ki, uşaqlar içəridə kiminsə olub-olmadığıyla maraqlanırdılar, artıq cavablarını aldılar, icazə versəniz, biz gedək. Kişi uşaqların üz-başına əlini çəkdi, sanki təklidən səbri tükənmiş kimi bir neçə dəqiqə onunla oturmamızı istədi. Biz istədik ki, təşəkkür edib gəldiyimiz yolla da geri qayıdaq, amma bir sığalla dəyişmiş, qorxuları çıxmış uşaqlar fürsətdən istifadə edib içəri girdilər.

Orada qaldığımız yarım saatda dayanmadan tərlədik, otağın buxarlı havasından başımız ağrıdı. Deyirdi ki, müharibənin əvvəllərində yaralanıb, bir neçə ildir burada qalır. Aldığı yaralar nəticəsində həmişə üşüyürdü. Üst-üstə üç-dörd paltar, beş-altı corab geyinirdi, otağının sobası və radiatoru dayanmadan işləyirdi, amma yenə titrəyirdi, dişləri bir-birinə dəyirdi. Yanında samovar və çaydan vardı, tez-tez isti çay içirdi ki, bədəni isinsin, amma işə yaramırdı. Uşaqlar onun adını "İsticanlı əmi" qoymuşdular. O yalnız baharda və yayda həyətdə görünürdü, payız və qışda yalnız otaqda olur, bayıra çıxma bilmirdi.

İkinci kəşfimiz daha problemlı oldu. Birinci mərtəbənin həyətinə bəldən iflic olanların əməliyyat maketlərini düzəltmələri böyük bir ərazi vardı. Torpaq yol çəkmiş, ox işarələri ilə bütün əməliyyat yollarının adlarını yazmışdılar. Yolun bir tərəfində balaca maşınlar gedib-gəlirdi, bir yerdə buldozer işləyir, torpaq istehkam

qururdu. Bir tərəfdə kiçik kisələrdən səngər düzəltmişdilər, digər tərəfdə su, qamışlıq və qayıq vardı. Hər dəfə oraya gedəndə Cavadla əkizlər maşınları görüb çox sevinirdilər, amma heç birinə əl vurmağa icazə verilmədiyini biləndə elə ağlayırdılar ki, getdiyimizə peşman olurduq.

Pansionat bütün gözəlliklərinə baxmayaraq, qürub çağı o qədər darıxdırıcı olurdu ki, həddi-hüdudu yox idi. Qarğalar ağacların başında qarıldayanda elə bilirdim ki, pansionatın hər üç mərtəbəsini ürəyimin üstünə qoyublar. "Görəsən, müharibə əlilləri otaqlarından bu qarğaların qarılısını eşidəndə hansı hissləri keçirirlər?!" – deyə öz-özümə düşünürdüm. Gələndə çox tələsən hacı qayıdanda da qərsiz olurdu. Bir gözü göydə idi, bir gözü qol saatında. Tez-tez deyirdi: "Axşam oldu. Gec oldu. Hava qaraldı. Tez qalxın, gedək".

Günbatan çağı əşyalarımızı toplayır, qabları yumadan çantalara yığıb yola düşürdük. Gələndə nə qədər sevincək olurduqsa, qayıdanda da qaşqabağımız yer süpürürdü. Yorgun-əzgin avtobusa otururduq, Mehdi ilə Cavad dayanmadan qaytarırdılar. Yaşları az idi, işçilər əllərindən gələni etsələr də, pansionatın mühiti yenə də bulaşlıq olurdu. Yazıqların bir əllərində döşəməsilən vardı, bir əllərində antibakterial maddə. Hər səhər bütün mələfələri və yastıq üzlərini dəyişdirirdilər; buranı yu, oranı yu... Amma mühit yenə mikrobla dolu olurdu. Pansionatın həkimləri deyirdilər: "Çalışın, uşaqları gətirməyin. Burada həmişə sidik kisələri boşaldılır, mikrob və infeksiya doludur".

Ancaq uşaqları tapşırmağa adamım yox idi. Cavad məndən və anamdan başqa birinin yanında qalmırdı.

1982-ci ildə atam vəfat edəndən sonra tək qalmış anam da həmişə bizimlə gedirdi, hər həftə Hüseyni görmək istəyirdi. Bibinin də uşaq saxlamağa fiziki imkanı yox idi. Şükuh-sadat da artıq çoxdan idi qonşumuz deyildi, uzağa köçmüşdü. Sonralar əlillərin binasına girməsək də, sanitariya qovşağından çox uzaqda – həyətdə adyal sərib otursaq da, vəziyyət dəyişmədi.

Axşam saat 8-9-da cəsədlərimiz evə gəlirdi. Uşaqlar o qədər yorğun olurdular ki, paltarlarını soyunmadan yatırdılar. Mən də yalnız gətirdiklərimizi yerbəyer edənə qədər davam gətirə bilirdim.

Apardığımız qabları, uşaqların çirkli və mikroblu paltarlarını yuyunca, lazımı bitkilərdən dəmləyib içincə, uşaqların vəziyyəti yaxşılaşıb bir qədər dərslərinə başlayınca iki gün ötürdü. Sonra isə eyni macərə təkrar olunurdu: almaq, bişirmək, çantalara yığmaq, bu maşından o maşına aparmaq, uşaqların xəstəliyi... Bazar ertəsi axşam yorğun-argın qayıdırdıq və iki gündən sonra, yəni cümə axşamı yenə həmin işlər təkrar olunurdu.

Yavaş-yavaş ətrafdan etirazlar başladı. Qayınlarım gördülər ki, belə getsə, həm hacı işləyə bilməyəcək, həm də uşaqlar çox geri qalacaqlar. Beləliklə, Hacı Abdullah bütün qardaşların sözünü dedi: "Şəhla xanım, hər bazar ertəsi və cümə günləri pansionata getməyiniz düzgün deyil. Hər halda, gərək siz də işlərinizlə məşğul olasınız, Mürtəza da. Uşaqları da özünüz görürsünüz, həmişə xəstədirlər. Sağalmamış yenə qalxıb gedirsiniz. Bilirəm ki, çətindir, amma pansionata həftədə bir dəfə getsəniz, hamınız üçün yaxşı olar".

Sözü həm doğru idi, həm də məntiqli. Bu get-gəllərdə özüm hamıdan çox ziyan çəkirdim: gecənin yarısına qədər xörək bişir, çanta hazırla, avtobusla get, üç maşın dəyiş, min-düş, uşaqlara fikir ver, qayıdandan sonra xəstə qulluğunda dur, bir təpə qab və paltar yu... Hüseyin üçün bütün çətinliklərə dözməyə hazır idim, amma etirazlardan sonra razılaşıb həftədə bir dəfə ilə kifayətləndim. Əlbəttə, Hüseyin sarıdan da arxayın idim, pansiyatın mühitinə alışmışdı, səmimi dostlar tapmışdı, bizdən ötrü az darıxırdı. Lakin yenə də kiminsə Tehrana getmək istədiyini eşidən kimi çadramı başıma atıb onunla gedirdim. Əlimdə deyildi, pansiyata getməyəndə bütün fikrim Hüseyində qalırdı ki, görəsən, nə etdi, necə oldu, nə yedi...

11

1986-cı ilin fevralında, Hüseynin pansionata yerləşdirilməsindən on ay sonra, yavaş-yavaş Qum-Tehran yoluna alışdığımız bir vaxtda, nəhayət, Hüseyni evə gətirməyə icazə verdilər, amma bu şərtlə ki, hər il bir neçə ayı oraya aparaq; həm fizioterapiya alsın, bədəni qurumasın, həm də dost və yoldaşları darıxmasınlar.

Evimizi alandan bir neçə il sonraya qədər mətbəximiz həyətdə idi. Qışda buzlu külək adamı iliyinə qədər yandıranda çəkmə geyinir, qar topalarının üstündən keçib mətbəxə girirdim, günorta vaxtı qazan və boşqabları böyük məcməyiyə qoyub qarı tapdaya-tapdaya həyətin o başından bu başına gəlirdim. Süfrəni yığışdırandan sonra yenə çəkməni geyinib məcməyini götürür və mətbəxə qayıdırdım. Bu problemə görə evə bənnə gətirdik, orta otaqdan sonra mətbəx adlı üçüncü bir otaq əmələ gəldi. Hüseyn gələndən sonra gözlərim önündə olsun deyə yenə bənnə çağırırdıq. Orta otaqdan

sonrakı iki otağın qapısı götürüldü və L şəkilli bir otaq əmələ gəldi. Hüseyin çarpayısını oraya qoyduq, mətbəxlə otağın arasından pərdə çəkdik ki, dost-yoldaşları gələndə mətbəx görünməsin.

Elə bilirdik ki, Hüseyin evə gəlsə, işimiz asan olacaq. Ancaq gələndən sonra bildik ki, necə böyük səhv etmişik. Ən sadə işləri görərkən də düşüncəmizin nə qədər yanlış olduğu ortaya çıxdı. Belə sadə işlərdən biri döşəkağını düzəltmək idi. Hüseyin əlil olandan sonra paltar geyinmirdi. Bir müddət bədənindəki qəlpələrə görə istilik hiss edirdi, sonralar da paltar bədənini incidirdi. Onurğa beyni kəsildəndə bədən vitamin cəzb edə bilmir və nəticədə, dəri nazikləşir, bütün damarlar görünür, paltar və mələfə qırışı belə bədən üçün sumbata daşı kimi olur. Buna görə paltar geyinmirdi, yay-qış çılpaq olurdu, üstünə yalnız bir mələfə atırdı. Lakin döşəyin üstündəki mələfəni elə sərməli idik ki, bircə qırışı da qalmasın.

Birinci dəfə mələfəni nə qədər aşağı-yuxarı çəkdiməsə, o tərəf-bu tərəfə dardımsa, bir qarış qalınlığı olan matras üzərində tarım dayanmadı. Hər halda, birqat parçaydı, Hüseyin azca oyan-buyana çevriləndə altından tərpanirdi və ortasına bir neçə böyük qırış düşürdü. Sözün əsl mənasında yorulurdum. Bir Hüseyinə baxırdım, bir mələfəyə, bir qırıqlara. Ağlamayım deyə tez-tez udqunurdum. Ürəyim od tutub yanırdı. Uşağım xəstəydi, mənə onun mələfəsini də sərməyi bacarmırdım.

Axırda özü mənə kömək etdi. Pansionat işçilərinin belə vaxtlarda nə etdiyini görmüşdü. Mənə dedi:

– Ana, mələfənin baş tərəfindəki iki ucunu düyünlə, daralanda döşəyi qaldır, sal içinə. Sonra da aşağı tərəfdəki iki kənarını düyünlə. Beləcə, mələfə dartılıb tarım qalacaq.

Fikirləşdim ki, bu üsul niyə öz beynimə gəlməyib. Nəfəsimi buraxıb sevincək dedim:

– Oğlum, bunu bayaqdan niyə demirsən?! Bilirsən, bundan ötrü nə qədər narahat idim?!

Növbəti sadə iş su və xörək vermək idi. Bunun çoxlu incəliyi vardı, mərhələ-mərhələ öyrənməli idik: boynu nə qədər qaldıraq, stəkanı nə qədər əyək, suyu qurtum-qurtum verək ki, ağciyəərə getməsin, qaşığı nə qədər dolduraq... Bütün bunların yanında, Hüseynin həssaslıqlarına qarşı da diqqətli olmalıydıq ki, mələfəyə və üz-başına azca su və xörək də tökülməsin.

Evin köhnəliyi növbəti, daha doğrusu, ən ciddi problemə səbəb oldu. Hamam ensiz bir dəhlizin sonundaydı. Təkərli oturacaq nə dəhlizin döngəsindən keçirdi, nə də hamamın qapısından. Hüseyn də uzun müddət otura bilmirdi, təkərli oturacaqda uzanmış halda olurdu. Oturacaq çətinliklə dəhlizin sonuna qədər gedirdi, hamamın qapısında isə həm o, tərslik edib dönmürdü, həm də qapı girməyə icazə vermirdi. Təbii idi. Ora adi ölçüdə, özümüzün gedib-gəlməyimiz qədərincəydi, təkərli oturacağın girib-çixacağı qədər deyil.

Bədəninə bəzən dəsmalla silmək olurdu, amma başını mümkün deyildi. Fevral ayıydı, qorxurduq ki, həyəətə çıxarsaq, soyuq dəyər.

Hüseynin boynu əvvəlki kimi zəif deyildi. Əvvəllərdə də başını sağa-sola çevirə bilmirdi, biz

çevirirdik, lakin son bir ildə o qədər tibbi boyunluq bağlamışdılar ki, boynu bizimkindən möhkəm olmuşdu. Başını çarpayıdan sallayırdı və biz işə başlayırdıq.

Mən tez-tez su gətirirdim, Əli başını yuyurdu. Hüseyini nə böyrü üstə uzatmaq olurdu, nə də ağzı üstə; gərək üzüyuxarı uzandığı yerdə üz-başını yuyaydıq. Uşaqlıqdan astması vardı, kimyəvi qazlar ağciyər problemini daha da ağırlaşdırmışdı. Gərək ehtiyatlı olaydıq ki, birdən nəfəsi tutulmasın. Su tökülsün deyərək ağağıya ləyən qoymuşduq. Mehдинin vəzifəsi onu tez-tez həyətə aparıb suyunu boşaltmaq idi.

Hüseyinin saçları sıx idi; çox tərləyir, başı yağlı olurdu. Bəzən "başım qaşınır" deyəndə kədərlənirdim ki, niyə onu rahat şəkildə hamama aparmağa bir şeyimiz yoxdur. Öncəki problemlərə görə onu bir neçə dəfə adıyla hamama aparmışdıq. Əli ilə Mehdi onu adıyla içinə qoyurdular, hərəsi adıyla bir tərəfdən tutub hamama aparırdılar. Yuyundurub qurulayandan sonra təmiz bir adıyla arasına qoyub qaça-qaça otağa gətirirdilər. Hüseyin cüssəli idi, bədənində su dəyəndə bir az da ağırlaşdı. Gedib adıyla başından tuturdum. Uşaqlar çox deyirdilər ki, sənə işin olmasın, amma ürəyim dözmürdü. Əli arıq idi, Mehдинin də on üç yaşı vardı. Bir tərəfdən, Hüseyinə görə narahat idim ki, birdən əllərindən düşər, başı bir yerə dəyər, bir tərəfdən də, o iki uşağın belində problem yaranacağından qorxurdum. Bütün yolları sınaqdan keçirib yaxşı nəticə almayanda yenə bənnaya müraciət etdik ki, hamamın qapısını böyütsün və dalanı enləndirsin.

"Hamam arabası" sözünü Əli ilk dəfə bir-iki əlilin dilindən eşitmişdi. Demişdilər ki, bu, işinizi

asanlaşdırar. Doğru deyirdilər. Əgər tez bilsəydik, o qədər əziyyət çəkməzdik. Hamam arabasının iki tutacağı vardı, onları dartanda çarpayı kimi uzanırdı. Arxası adi əlil arabasından iki dəfə böyük idi, altında döşək əvəzinə vedrə vardı. Bu, bağırsağın işlədiyi vaxtlar üçün idi. Baş və bədənini yuyanda su ortasındakı dəlikdən aşağı tökülürdü.

Ondan sonra uşaqlar Hüseyni təkərli oturacağında hamama aparır, sonra hamam arabasında oturdurdular. Hərçənd, qaldırıb-qoymağın özü də yetərincə yorucu olurdu. Bütün bədənini sabunlayır, baş, boyun və qulaqlarını şampunla yuyurdular. Ayaqlarını bacardıqları qədər qaldırıb altını yuyurdular, belini əyib kisələyirdilər, sonra da əl duşunu köpüklərin üstünə tuturdular.

Hüseyn çox həssas idi, onu hamama aparmağın qayda-qanunları vardı. Xüsusi sabundan istifadə edirdik ki, bədəni qabıq verməsin. Üzüylə bədəninin lifləri, habelə baş və bədən dəsmalları ayrı idi. O deyirdi: "Bədənimə dəymiş lif və dəsmalın ağzıma dəyməsini sevmirəm". Bəzən onu ələ salıb deyirdik: "Hüseyn, heç bizim bu qədər hamam qayda-qanunumuz yoxdur".

Get-gedə hamama aparmaq işi Əli ilə Mehдинin vəzifəsi oldu, digər işlər mənə qaldı. Onlar gedən kimi tələsik işlərimə başlayırdım. Tozsoranın səsi Hüseyinin sinirlərinə pis təsir edirdi. Onun hamamda olduğu bir saatda həm otağı tozsoranla təmizləməli, həm də döşək və mələfələri dəyişməli idim.

Tez taxtın üstünü, altını, otağın hər tərəfini təmizləyirdim. Döşəyi çarpayıdan götürüb mütləq həyətə aparmalıydım, sonra aparmaq üçün eyvana

qoymurdum. Bəzən o qədər tələsirdim ki, çəkələk də geyinmirdim, ayaqyalın gedib-gəlirdim. Arxadakı otaqdan təmiz bir döşək götürüb çarpayuya qoyurdum, mələfələri öz qayda-qanunuma uyğun şəkildə səirdim. Əvvəlcə döşəyin üstünə təmiz bir mələfə səirdim, sonra uzunluğu çarpayıdan böyük olan dördqat ağ qalın sellofanlı parçaya növbə çatırdı. Dördqatın üstünə bir parça qoyurdum, axırda da dörd-beş cərgə pambıq.

Hüseyn çarpayıda elə uzanmalıydı ki, düz pambıqların üstündə qalsın. Əli çarpayuya çıxıb Hüseynin qoltuqlarından tuturdu, onu o qədər qaldırıb-qoyurdu ki, üzü qızarıb, qaralırdı. Bununla da hamam əməliyyatı başa çatırdı və biz ətrafımıza baxıb həzz alırdıq; həm çarpayı və otaq tərtemiz olurdu, həm də Hüseyn ağamız. Gedib dörd stəkan təzədem çay süzürdüm, hamımız toplaşdıq içir, danışırıdık ki, utanmaq Hüseynin yadından çıxsın; bizə deməsin ki, mənə bağışlayın, üçünüzü də səhərdən günortaya qədər məşğul etmişəm; ürəyini sıxmasın, düşünməsin ki, bizə əziyyət verir, əl-ayağa dolaşır və iş artırır.

Hamam proqramı həftədə bir dəfə olurdu; əlbəttə, bu şərtlə ki, Hüseynin tualet işində problem yaranmayaydı. Bəzən yaranan belə problemlərin səbəbi barədə həkimlər yekdil fikirdə deyildilər. Bəziləri deyirdilər: "Bir ildir daim uzandığına görə bağırsaqları yığılmaq yerinə uzanıb. Buna görə də, yedikləri bağırsaqlardan keçincə çox çəkir". İkinci qrup deyirdi ki, bağırsağın içində artıq hissə var, qaza səbəb olur və bayıra çıxmağa qoymur. "Mədəsinə girmiş qəlpələrin təsiridir" deyənlər isə mənə İsfahana getdiyimiz birinci axşamı xatırladırdılar. O zaman tibb bacısı demişdi ki, yaralıya

su verməyin, qarnı qəlpə ilə doludur. Səbəbi nə idisə, nəticəsi bir idi: on-on iki gündən bir bayıra çıxırdı, onda da çox çətinliklə. Qarnı həmişə şişmiş olurdu. Müxtəlif orqanların ağrısı toplaşib başına vururdu, baş çatlamağa qalırdı, dəhşətli qızma və titrətmələr başlayırdı.

Titrətmələri adi deyildi, yalnız dişləri bir-birinə dəyib taqqıldamırdı, bəzən güclü titrətmədən çarpayı da yellənirdi. İlk bir-iki dəfəsində o qədər qorxduq ki, həkim çağırırdıq. Hüseyinsə deyirdi: "Nə həkim lazımdır, nə də iynə-dərman. Özüm bilirəm, problemim nədir. İndi bağırsağım ilişib, yolu açılanda düzələcək".

Əvvəllərdə üstünə adyal atırdıq, getdikcə bildik ki, hissiyyatı ölmüş bir bədəni qızdırmağın mənası yoxdur. Əsas baş və çiyinlər idi. Dəsmalı qızdırıb üzünə qoyurdum, isinsin deyə Əli ilə birlikdə iki tərəfdən möhkəm aşağı çəkirdik.

Titrətmə sakitləşəndə qızdırırdı, baş və boynundan tər axırdı, bütün yastıq islanırdı. Dəsmalı buz kimi su ilə yuyub üzünə qoyurduq, bir dəqiqə keçmədən qızıb qurumuş halda götürürdük. Qızdırması olanda çox narahat olurdu. Əgər əl-qolunu tərpedə bilsəydi, bəlkə dözməsi daha asan olardı. Əlindən gələn yeganə iş buydu ki, başını yastığın bu tərəfindən o tərəfinə, o tərəfindən bu tərəfinə çəkir və ağrıdan qışqırırdı.

Qızdırma və titrətmə dayanmadan bir-birini əvəz etmirdi. Titrətmə bir qədər azalandan sonra qızdırırdı. Gündüz yaxşı olurdu, gecə qızdırmadan qabaq yenə titrədirdi. İki-üç gün vəziyyət belə davam edirdi, böyük bayıra çıxandan sonra isə düzəlirdi. Onda da ayaqlarına, mələfəyə, dördqata, bəzən də döşəyə qədər hər yer murdar olurdu. Əli olanda o, olmyanda özüm işlərini

görürdüm. Biz onu təmizləmək istəyəndə nə qədər narahat olduğunu bir Allah bilir; yəni hönkürə-hönkürə ağlamağa qalırdı. Uşağım utancaq idi, kiminsə onu belə görməsini sevmirdi. Düşünmürdü ki, xəstəyəm, yaralıyam, görsələr də, eybi yoxdur. Əlcək taxıb yanıma iki-üç qutu pambıq qoyurdum. Çarpayının yanında oturub Hüseyini özümə tərəf çevirirdim. Həm özüm fikir verirdim ki, baxmayım, həm də Hüseyin ehtiyatlı olurdu ki, mələfə üstündən kənara çəkilməsin. O qədər zarafat edib yerdən-göydən danışırıdım ki, diqqəti yayınırıdı, anasının onu təmizlədiyini unudurdu.

Evdə heç kim olmayanda, yaxud hamı yatmış olanda həyəət çıxırıdım. Uşaqların, hətta hacının da Hüseyinin çirkli mələfələrini görməsini istəmirdim. Hamısını soyuq su ilə yuyub xlorlu suya qoyurdum, ancaq yenə ürəyim soyumurdu, düşünürdüm ki, bu mələfələr onun altında qalacaq, birdən mikrobly olmasın. İki-üç dəfə yuyucu tozla sürtürdüm. Buna görə Hüseyinin mələfələri bizimkindən də təmiz və ağ olurdu.

Aminə adlı bir xanım vardı, iki-üç gündən bir mənə kömək etməyə gəlirdi. Mələfələri ona yudurtmağa ürəyim gəlmirdi. Öz-özümə düşünürdüm ki, yuyanda qaşlarını düyünləsə, acığı gəlsə və üz-gözünü turşutsa... Bilirdim ki, belə etməz; əxlaqı belə deyildi. O, Hüseyini öz uşaqları kimi sevirdi, amma yenə ürəyim gəlmirdi. Murdar mələfələri ərimin və uşaqlarımın görməsini istəmirdimsə, Aminə xanımın görməsini heç istəmirdim.

12

Ucaboy, güləruz və mehriban idi – baxanda həzz aldığı tiplərdən. Evləri küçənin sonundaydı. İnfarkt olanda cəmi əlli yaşı vardı. Bibi onun xəstə yatdığı qırx günün qırxında da gedib başı üstə Ədilə duasını oxumuşdu. Dualar qırx birə çatmadan xəbər verdilər ki, Hacı Mərziyə tapşırıb.

Yeddisində bütün məhəlləni məclisə və ehsana çağırmışdılar. Bibinin zirzəmidə iki çox böyük sandığı vardı, paltarlarını və əşyalarını qoyurdu. Səhər çağı mənə dedi:

– Şəhla xanım, mən düşüm aşağı, bir az paltarlarıma əl gəzdirim. Sabah-birigün öləcəyəm, deyəcəklər ki, bu arvad nə qədər tamahkar imiş, nə qədər parça və paltar toplayıb.

– Allah eləməsin, bibi, bu nə sözdür?! – deyə cavab verdim.

Bibi zirzəmiyə düşdü, mən də ev işləri ilə məşğul olmağa başladım. Bir-iki saatdan sonra gəldi, pilləkəndə oturub dedi:

– Sanki dizlərimin taqəti tükənib, pilləkəndən qalxmağa gücü çatmır.

– Aşağıda çox işləmişən, yorulmusan. Bir az istirahət eləsən, düzələr, - dedim.

– Bütün əşyalarımı sandığa qoydum. Mən öləndə sandıqla birlikdə verərsiz, gedər.

Günortaya yaxın dedi:

– Gedək Hacı Mərziyəgilə.

– Mən yemək bişirirəm. İndi hacı işdən gələcək, uşaqlar da məktəbdən, - deyə cavab verdim.

– Onlar gələnə qədər ehsandan yeyib qayıdarsan.

Namazını orada qılsın deyə dəstəmaz alıb getdi. Uşaqlar hələ məktəbdən gəlməmişdilər, mən də işlərimlə məşğul idim. Gördüm ki, bir nəfərdən xəbər göndərüb: "Bəs niyə gəlmirsən?! İndi nahar verəcəklər". Xəbər yolladım ki, hələ uşaqlar gəlməyiblər. Dedi ki, tez gəl, qayıdarsan.

Mən oraya çatanda yeməyə başlamışdılar. Bibi otağın başında uzanmışdı. Mən oturan kimi qonşuların biri dedi: "Qayınanan bir qədər xörək yedi, yatdı. Halı yaxşı deyildi". Mənim fikrim evdə qalmışdı, uşaqlar gəlsəydilər, bayırda qalacaqdılar. İki-üç qaşiq yeyib qalxdım.

Qəbir üstünə gedəndə bibi yenə ardımca gəldi. Rəngi qaçmışdı. Ehtimal etdim ki, yediyi plov şəkərini qaldırıb. Dedim:

– Bibi can, deyəsən, halın yaxşı deyil. Gəl, bir az istirahət elə, bir azdan özümüz maşın tutub gedərik.

– Yox, gərək öz maşınlarıyla gedək, – deyə cavab verdi.

Adət-ənənələrə çox bağlı idi. İkimiz birlikdə yola düşdük. Küçənin ortasına çatanda gördüm ki, sanki ürəyi boğazından çıxacaq. Rəngi ağappaq olmuşdu, ləhləyirdi, tez maşına çatmaq istəyirdi. Divarın yanında onu saxlayıb dedim: "Bibi can, bir qədər nəfəs al, gecikmirik".

– Yox, gərək maşınlarına çataq, – deyib sürətini artırdı və məni keçdi.

Maşın böyük bir SUV avtomobili idi, tam dolmuşdu. Sərnişinlərin biri düşüb yerini bibiyə verdi. Həyəcanlı idim, qorxurdum ki, ona nəsə olar. Məsumə və Tahirə xanımlarla taksi tutmaq istəyəndə qonşuların biri maşınını yanımızda saxladı.

Cənnət bağına¹ yaxınlaşanda gördüm ki, camaat qapının önünə toplaşmış. Çantamı Məsumə xanımın qucağına atıb, "əminəm ki, bibiyə nəsə olub" dedim və cavab gözləmədən maşından yerə atıldım.

Bibini qapının yanında yerə uzatmışdılar. Xırıldayır, çətinliklə nəfəs alırdı. Onu xəstəxanaya aparmaq lazım idi. SUV avtomobilinin sürücüsü dedi: "Bu xanım mənim maşınımda gəlib, onu xəstəxanaya aparmayınca mərasimə qatılmaram". O, huşunu itirmiş bibini qaldıraraq maşının ön oturacağına qoydu. Mən, Məsumə və Tahirə də arxada oturdum. Yolboyu arxadan bibinin çiyinlərini masaj edir, ona deyirdim ki, nəfəs alsın.

¹ Qumun Cənnət bağı məzarlığı Çaharmərdan xiyabanının sonunda, Şəhidlər gülzarı məzarlığının qarşısında yerləşir.

Sürücü maşını sürətlə sürüb düşündüyümdən də tez Nekuyi xəstəxanasının önündə əyləcə basdı. Qapının yanında, hələ içəri girib xərək gətirməzdən öncə gözlərim bibiyə sataşdı. Dili dişlərinin arasında qalmış, rəngi göyərmişdi. Məlum idi ki, son nəfəslərini alır. Barmaqların sayına da çatmayan bu nəfəslər mən xərəklə gəlməzdən öncə bitdi. Bibini oradan morqa apardılar, ertəsi gün qüsl verdilər, ətri adamı məst edən xalis türbətədən alınına, əllərinin içinə sürtdülər və hacı ağanın yanında dəfn etdilər.

Şükuh-sadatla mən bibiyə o qədər alışmışıdıq ki, vəfatından sonra onsuz bir yerə getməyə utanırıdım. Qohum-qonşular deyirdilər ki, niyə bizim rövzə məclisimizə gəlmirsiniz? Niyə bizə baş çəkmirsiniz? Görürdük ki, bibisiz olmur. Əvvəldən hər yerə onunla getmişdik, onsuz getməyə alışmamışdıq. Ürəklənib bibisiz getməyi təcrübə edənə qədər çox çəkdi.

Bibinin qırxına yaxın qərara alındı ki, Hüseyn əməliyyat bölgələrinə getsin. Çox öncədən bunu yazılı şəkildə bildirmişdi, amma Əlillər fondu razılaşmırdı. Deyirdilər ki, oranın istisi onu xəstələndirər, bədəninin iltihabını artırar. Hüseyn də fikrindən dönmürdü. O qədər dedi ki, axırda Əli ilə getməsinə razılıq verdilər.

Uzun səfər deyildi, üç-dörd gün həddindəydi. Lakin qayıdanda halı çox pis idi: gün vurmuşdu, o müddətdə bir tikə də xərək yeməmişdi. Gözləri çökəyə düşmüşdü, bağırsaqları tamam pozulmuşdu. Bir tərəfdən, halsız idi, heç kimin onu o vəziyyətdə görməsini istəmirdi, digər tərəfdən, bibinin qırxı idi və ev adamları doluydu. Bir nəfərin onun orada olduğunu bilməsi hamının otağa tökülüşməsinə kifayət edərdi. Fikirləşdik və aqlımıza

gələn yeganə yer bibinin köhnə otağı oldu. Hüseyini oraya apardıq ki, həmin gecəni bibinin nəvazişlərini, sevgi və mehribanlıqlarını, Hüseyinlə qürur duyduğu vaxtları xatırlamaqla keçirsin. O vaxtlarda bütün məhəllədə başını dik tutub deyirdi: "Bizim Hüseyinimiz də şəhiddir – canlı şəhid!"

13

– Qum! Qum! Bombasız Qum!

Pansionatdan qayıdanda avtobus sürücülərindən bu cümləni çox eşidirdik, səslərini boğazlarına salıb sərnəşin ovlayırdılar. O günlərdə Səddam gecə-gündüz Tehranı vururdu, düzənlikdəki Qum yolu sırayla düzölmüş maşınlarla, ölüm və soyuq qorxusundan maşınların içində büzüşmüş qadın və kişilərlə dolu olurdu.

"Bombasız Qum! Bombasız Qum!" sözləri axırda öz işini gördü, 86-87-ci illərdə Qumun vəziyyəti Tehrandan da pisləşdi. Əvvəllərdə həyəcan siqnalı veriləndə çox qorxurdum; əlbəttə, hacının reaksiyası da qorxuma az təsir etmirdi. Qırmızı vəziyyət elan olunandan və elektrik enerjisi kəsiləndən sonra dərhal fənəri və ya lampanı yandırıb həyəətə düşürdü. Mən qışqırırdım: "Deyirlər ki, siqaret işartısı da təyyarədən görünür, sənə lampa götürürsən?!" Cavab verirdi: "Bu

qaranlıqda lampanı görənlər kimdir?!" Hirsimi udub deyirdim: "Lampanı yox, işığı görmürlər".

Qonşuların birinin bir sözünü eşidənə qədər hacının bu işinə hirsələnirdim. Qonşu deyirdi:

– Həyəcan siqnalı verilən kimi qaçıb dama çıxıram. Həyətdə əl-ayaqlarım əsə-əsə oturub gözləyə bilmərəm ki, bəlkə dəydi, bəlkə dəymədi. Mən gərək raketin hansı tərəfdən gəldiyini və haraya getdiyi bilim. Əgər dəyəcəksə də, yuxarıdan görməliyəm ki, düz başıma enir.

Özümə təəccüb edirdim. Mən inqilab zamanı SAVAK tanklarının önündən keçirdim, şüar deyirdim, qorxmurdum, bombardman zamanı həyəcan siqnalı veriləndə isə qorxudan bağrım yarılırdı, bütün bədənım əsirdi. Çox qorxur və hacının qulağını doldururdum ki, gecələr Hacı Abhullahgilə gedək. Çünki bombardman çox vaxt gecə olurdu, onların evləri bizə yaxın idi. Hacı isə razılaşmayıb deyirdi: "Əgər bizə nəse olacaqsa, qoy elə evimizdə olsun. Üstəlik, öz zirzəminimiz hər yerdən yaxşıdır; həm qədimdir, həm möhkəmdir, həm də sakit və təhlükəsizdir".

Elə də etdik. Xalça, soba və digər əşyaları götürüb aşağı düşdük, düşündük ki, qırmızı vəziyyət elan olunanda tələsik pilləkəndən düşüb nəfəsimizi kəsməyək. Bombardmanın müəyyən bir saati yox idi, biz də həmişə soyuqda otura bilməzdik. Bəzən həyəcan siqnalı veriləndə mətbəxdə olurdum. Belə vaxtlarda yerimdən tərpənməyə dəyməzdi, çünki pilləkənə çatana qədər vəziyyət düzəlirdi, ağ vəziyyət elan olunurdu. Lakin həyəti yuyanda şlanqı hara gəldi tullayıb bir göz qırpmında özümü evin təhlükəsiz yerinə yetirirdim.

Hüseyni pansionatdan gətirəndən sonra yenə yuxarıya yerləşdik. Çünki nə Hüseyn aşağı düşən idi, nə də onu aparmaq mümkün idi. O deyirdi: "Aşağı ilə yuxarının heç bir fərqi yoxdur. Əgər aşağıda da olsanız, vurulandan sonra hər şey bitəcək, üstəlik, daha pis olacaq, bütün uçuqun başınıza töküləcək. Amma yuxarıda olsanız, heç olmasa, az əzilərsiniz".

1987-ci ilin ilk aylarında Səddam Qumu gündə iki dəfə vururdu: çox vaxt günorta saat 1-də və gecə saat 12-də. Onda televiziyadan "Sərbedaran" serialı gedirdi, ailəlikcə televizorun önündə oturub tamaşa edirdik. Uşaqlar kürsünün yanında yavaş-yavaş yuxuya gedirdilər, mən də qulaqlarına pambıq tıxayıb yorğanı başlarına çəkirdim ki, səs-küyü eşitməsinlər. Serial qurtaran kimi həyəcan signalı evi başına alırdı. Mən Hüseynin çarpayısından yapışır, əlindən bərk tutub gözlərimi yumur, dayanmadan soruşurdum: "Bitdimi? Vurdular? Getdilər?" O da gülməkdən uğunurdu. Səs-küyün axırında da, "hə, ana, bitdi" deyib gülüşünü udurdu, gözlərini bir nöqtəyə dikib əlavə edirdi: "Allah buaxşamkı bombalara tuş gələnlərə kömək olsun!"

Səddam demişdi ki, fevralın 11-də, inqilabın ildönümündə bombaları yürüşə çıxanların başlarına boşaldacağam. Hüseyn deyirdi: "Birdən deyərsiniz ki, biz daha vəzifəmizi yerinə yetirmişik, uşağımız əlil olub, yürüşə getmək lazım deyil. Deməyin ki, hər il getmişik, bu il bombaya görə getmərik. Bu, vəzifədir, gərək gedəsiniz". Onda hələ təkərli oturacaqda uzun müddət otura bilmirdi. Buna görə gəlmədi, amma ondan başqa hamımız gedib yerini doldurduq. Allahdan həmin il yürüş həmişəkindən izdihamlı keçdi, adamın

çoxlugundan addım atmaq olmurdu. Səddamın təyyarələri gəlib başlarımızın üstündən keçdi, amma bombardman olmadı, hamımız sağ-salamat evə qayıtdıq.

Dəqiq tarixi yadımda deyil, amma bilirəm ki, bir həftə idi ya iraqlıların yadından çıxmışdıq, ya da bombaları azaldığına görə gözə dəymirdilər. Xatırlayıram ki, çərşənbə günü idi, vəziyyətin yenə yaxşı olacağına ümidlə Mehdi hamama göndərdim. Yazıq getmək istəmirdi, deyirdi ki, indi hamama girəcəyəm, Səddam da təyyarələrini göndərəcək. Dedim ki, qorxma, heç nə olmayacaq; mən rövzə məclisinə gedirəm, sən də hamamdan çıxan kimi bazara atanın yanına gedərsən.

Ayağım Məsuməgilin həyətinə dəyməmiş sanki yerlə-göy bir oldu. Əvvəlcə iti bir səs gəldi, onun ardınca da qorxulu gurultu, sonra da bir şeyin yerə batması kimi bir guppultu. Qorxub qışqıran Cavadı qucağıma götürüb evə qayıtdım, hamamın qapısını döyüb dedim: "Mehdi! Mehdi! Çıx bayıra, təyyarələr gəlib". Uşaq sabunlu idi. Dedi: "Gəldilər, vurdular, mənim də burda bağrım yarıldı. İndi ki zorla girmişəm, heç olmasa, qoy axıracan yuyunum".

Cavadla dama çıxdıq. Bazarın qübbəsindən qara tüstü qalxırdı. Cavad ağlayır, atılıb-düşüb deyirdi: "Atamın mağazasını vurublar, atamı öldürüblər!" Mən həyəcanlandım. Uşaq doğru deyirdi, tüstü qalxan hissə Höccət passajı və hacının mağazasının yanı idi. Aşağı endik. Əli həmin gün atasının yanında idi. Ata ilə oğulun başına nə gəldiyini bilmirdim. Əlim bir yerə çatmırdı, nə qədər evdə qalırdımsa, beynimə daha pis

fikirlər gəlirdi. Hazırlaşib getmək istəyəndə Əli gəldi; üst-başı toz-torpağın içindəydi, dodaqları qurumuşdu, rəngi ağappaq olmuşdu. Dedi: "Bazarı vurdular.¹ Mən yaxşıyam, atam da yaxşıdır, narahat olmayın. Mən uçaqunun altında qalana köməyə gedirəm, siz də evdən bayıra çıxmayın".

Əli gedəndən sonra küçənin başına çıxdım. Bazarla iki küçə məsafəmiz vardı. Adamlar qanın və toz-torpağın içində bazardan gəlirdilər. Özlərində deyildilər; yıxıla-dura gəlir, hansı səmtə getdiklərini bilmirdilər. Biri bu tərəfdən qaçırdı, biri o tərəfdən; biri ağlayırdı, biri üz-başına vururdu. Hamının gözündən qorxu yağırdı. Sanki qiyamət günü gəlmişdi, ananın öz övladını atıb qaçdığı an idi.

Yalnız bircə gün dözə bildim. Cümə axşamı səhər çağı gedib hər şeyi yaxından gördüm. Raket bazarın sonuna düşmüşdü, ətraf küçələrə çatmış böyük və dərin çuxurdan hələ də qara tüstü qalxırdı. İki ekskavator sürücüsü beli uçaqunun altına salıb taxta, torpaq, beton, kərpic və bükülmüş qapıları qaldırır, yük maşınlarının arxasına tökürdü. Daneşpur qardaşlarının parça mağazası yerlə bir olmuş, iki qardaş uçaqunun altına gömülmüşdü. Rza Filfilinin çayxanasından yalnız bir tablo qalmışdı; özü və bütün müştəriləri parça-parça olmuşdular. Bir qonşumuzun kürəkəni hadisə günü oradaymış. Qayınanası bizə deyirdi: "Nə qədər

¹ Çərşənbə günü, 21 yanvar 1987-ci ildə saat 16:00-da Qum şəhərinin bazar üçyolu düşməni MiQ-lərinin hava hücumuna məruz qaldı, çoxlu günahsız insan, o cümlədən Qütb Ravəndi adına orta məktəbin Tərbiyə kinoteatrındakı tədbirdən gələn nəğmə qrupundan ibarət bir mikroavtobus şagird şahadətə qovuşdu.

axtardılarsa, kürəkənimdən heç nə tapmadılar. Bizə yalnız alt paltarının elektrik kabellərindən asılı qalmış tikələrini gətirdilər". Yalnız o deyil, çoxları o vəziyyətdə ölmüşdü. Birinci gün gələnlər deyirdilər ki, oradan-buradan ətlər sallanır. Sonralar xəbər yayıldı ki, ətraf evlərin damlarından çoxlu ət və bədən parçaları tapılmışdır.

Bombardmanlar çoxalmışdı, qorxu və təşviş insanları yatmağa qoymurdu. Çoxları evlərini qoyub ətraf kəndlərə getmişdilər. Qonşulardan yalnız bir-iki ailə qalmışdı. Şəhərdə quş da uçmurdu, sanki ölümlər şəhəriydi. Yalnız arabir həyəcan siqnalı verilirdi. Əsəblərim korlanmışdı. Hacıya nə qədər deyirdim ki, bir qədər sakit yerə gedək, bu qədər vahimə içində yaşamayaq, amma razılaşmır, deyirdi: "Mən mağazaya getməliyəm. Əgər sizinlə getsəm, işim necə olar, ailəmi necə dolandıraram?!"

Bir gün günorta məsciddəydim. Namazda yenə partlayış səsi qopdu. Yaxından deyildi, sanki çox uzaq bir yerdən gəlirdi. Evə çatanda uşaqlar dedilər: "Ana, qorxmədin ki?"

– Yox, nədənsə bu gün bombardmanın səsi zəif idi. Hər dəfə vuranda ayağımızın altında yer titrəyirdi. Deyəsən, bu dəfə səhvən Qumun ətrafındakı çöllükləri vurublar, – deyə cavab verdim.

Əli Dövrşəhr xiyabanının¹ vurulduğunu deyəndə isə birdən yadıma Hacı Mahmudla ailə-uşaqları düşdü. Evləri Dövrşəhrdə yerləşirdi. Dedim: "Uşaqlar, qalxın,

¹ Dövrşəhr kimi məşhur olan Şəhid Fatimilər xiyabanı Qumun əsas xiyabanlarından biridir. Bu xiyaban 07.04.88 tarixində düşmənin hava hücumuna məruz qaldı.

əmiyə zəng vurun, görün vəziyyətləri necədir". Əli telefona yaxınlaşıb əmisigilin nömrəsini yığdı; bir dəfə, iki dəfə, üç dəfə... Yalnız uzun "düüd" səsi gəlirdi. Ürəyimizə qorxu düşdü. Mehdi mağazada atasının yanında idi. Əli paltarını geyinib Dövrşəhrə getdi. Mən Hüseyin və Cavadla qaldım.

Hüseyin çox həyəcanlı idi, mənə deyirdi: "Ana, otaqdan çıxma, yanımda otur, tez-tez zəng vur". Oturub bir-birinin ardınca zəng vurmağa başladım, amma uzun "düüd" səmindən başqa bir şey eşitmirdim. Hüseyinin əsəbləri korlanmış, spazması başlamışdı. Tez-tez deyirdi: "Niyə cavab vermirlər? Əli niyə gəlmədi? Nə oldu? Necə oldu?" Mənim də əlimdən bir iş gəlmirdi, kiminsə telefona cavab verəcəyinə ümidlə zəng vururdum.

Hüseyinlə əmisi bir-birini çox sevirdilər. Hacı Mahmudun bazarda mağazası vardı. Çox vaxt axşam mağazasını bağlayandan sonra Hüseyini görməyə gəlirdi. Bəzən Hüseyinin ağzına müştük qoyurdu. Bibi görəndə hirslənib deyirdi: "Hacı Mahmud, belə eləmə, uşaq boğular". Hacı Mahmud gülməkdən uğunub deyirdi: "Ana, bu məni çaya susuz aparıb susuz gətirər, nə boğulması?!" Bibi razılaşmır, yenə deyirdi: "Oğlum, bu uşağın halı normal deyil, tüstü gedər boğazına, boğular". Hacı Mahmud da gülüb deyirdi: "Mən də belə şeylərlə sevinirəm, ana, istəyirəm ki, gəlib Hüseyinin yanında oturum və ikimiz birlikdə müştük çəkək".

Mən hələ nömrəni yığır, Hüseyin də narahat halda gözləyirdi. Bu zaman Əli gəldi. Rəngi qaçmışdı, kirpiklərinin üstündə qalın toz-torpaq vardı. Özündə deyildi, robot kimi yeri yirdi. Evə çatan kimi üzünü üstə

çarpayıya uzanıb ağlamağa başladı. Qorxduğumuz başımıza gəlmişdi: bomba düz Hacı Mahmudun evinə düşmüş, heç kimi sağ buraxmamışdı.

Cəsədləri uçqunun altından çıxaranda Əli görmüşdü. O deyirdi: "Əvvəlcə Huri xanımı torpağın arasından çıxardılar. Şalvar, corab və uzunqol köynək geyinmişdi". O deyirdi: "Ana, onu çıxaranda bədənin heç bir yeri görünmürdü".

Üç gün öncəki hadisə yadıma düşdü. Huri xanım bizə gəlmişdi. Mənə deyirdi: "Biz gecələr yatanda uzunqol köynək geyinir, başımızı bağlayır, yanımıza çadra qoyuruq. Şalvarı da coraba keçiririk ki, birdən bomba atılsa və bir hadisə baş versə, bədənimiz görünməsin". Bizdən gedəndə də mənə dedi: "Sən Allah, gəlin bir-birimizi halal edək. Fələyin işini bilmək olmaz. Məlum deyil, sabah kim sağ olacaq, kim ölü".

Əli deyirdi ki, Hacı Mahmud iki tərəfdən sıxılıb preslənmişdi. Harada olduğunu, nəyin arasında qaldığını o da bilmirdi, amma bunu hamımız bilirdik ki, o ucaboy, enlikürək adamdan bir şey qalmayıb.

Hüseyn daha dözə bilmir, deyirdi ki, məni aparın, evi görün. Paltarlarını geyindirib Əlillər fondundan ona verilmiş Dyane avtomobilində oturduq və dördümüz yola düşdük.

Dövrşəhr xiyabanını bağlamışdılar, maşınların girişinə icazə vermirdilər. Hüseyni təkərli oturağa qoyub piyada yola davam etdik. Xiyabanı qatı tozduman bürümüşdü. Mağaza sahibləri yolun ortasına qədər gəlib mağazalarının ovulmuş şüşə qırıntılarını süpürürdülər. Dükanların birində sirkə balonları partlamışdı, yola qəhvəyi rəngli su axırdı. Qatı turşu

qoxusu bütün yeri qızartmış qan iyinə qarışmışdı. Təcili yardım maşınlarının və əllərində mikrofon insanları uzaqlaşdırmağa çalışan polislərin səsi bir an da dayanmırdı.

Təkərli oturacaqla insanların və təcili yardım maşınlarının arasından keçib on-on beş dəfə "bağışlayın" deyəndən sonra, nəhayət, Hacı Mahmudgilin küçəsinə çatdıq. Küçənin girişini zəncirlə bağlamışdılar. Əli doğru deyirdi, iraqılılar düz əmisinin evini vurmuşdular. Evin damı döşəməyə düşmüş, evdən bir təpəcik qalmışdı. Yandakı tikililərin divarları qaralmış, az-çox uçmuşdu. Qarajının qapısı şişmiş bir evin sahibi tez-tez əşyalarını bayıra çıxarırdı. Bir ana nə edirdisə, qanı çənəsinin altına qədər qurumuş dörd-beş yaşlı övladını sakitləşdirə bilmirdi. Məhəllə sakinləri hələ mat-məttəl qalmışdılar, gördükləri səhnələrə inanmaq üçün zamana ehtiyacları vardı.

Biz çatana qədər cəsədləri aparmışdılar: Hacı Mahmud, Huri-sadat, Əli, Əta, Nərgiz, bir yaş yeddiaylıq Haniyəsi və qarnındakı altıaylıq körpəsi. Hacı Mahmudun ailəsindən yalnız Məryəm sağ qaldı, ona görə ki, hadisə zamanı orada deyildi.

Uzun müddətdən sonra bombardman günü Huri-sadətə razı salmışdılar ki, ətraf kəndlərdən birinə getsinlər. O, getməyə razılıq verməyib deyirmiş: "Mən orada təhlükədən uzaq olacaq, gecələr başımı rahat yastığa qoyacağam, amma qohumlarımdan bəzisi gedə bilməyəcək, raket və bombalar altında qalacaq?!" Hacı Mahmudla qızlar nə qədər deyirdilərsə, razılaşmırdı. Axırda Nərgiz demişdi ki, ətraf kəndlərin birində qayınatamın bağı var. Anasını çətinliklə razı salmışdı ki,

bir müddət orada qalsınlar. Deyilənlərə görə, peykan avtomobilinin üstünə bir qədər adyal və əşya da yığımışdılar. Maşın qapının önündə hazır dayanıbmiş, Nərgizin ərinin Tehrandan gəlməsini gözləyirmişlər. Onun maşını Qumun yaxınlığında xarab olubmuş. Təmir etdirib gələndə isə təcili yardım maşını cəsədləri Dövrşəhrdən aparırmış. Küçənin başına çatanda görüb ki, nə ev qalıb, nə həyət, nə arvad, nə uşaq.

Birinci sinif şagirdi olan Əta bombardman zamanı Haniyə ilə oynayırmış. Nərgiz telefonda yoldaşına deyirmiş ki, haradasan, niyə gecikdin. Hacı Mahmud həyətdə gəzişirmiş. Tibb universitetinin ikinci kurs tələbəsi olan Əli mətbəxdə imiş, Huri-sadat da otaqda namaz qılırmış. Onların hər birini evin bir tərəfindən tapmışdılar.

Məryəmin həyatda qalması da Allahdan olmuşdu. Hadisədən iki-üç gün öncə həyat yoldaşı cəbhəyə getmiş, onunla oğlunu Hacı Mahmuda tapşırırmışdı. Lakin hadisə günü səhər çağı baldızı Kaşandan zəng vurub deyib ki, yoldaşın üçün yolasalma aş bişirmişəm, sən də gəl. Məryəm deyirdi: "Anamdan soruşdum ki, gedim, yoxsa getməyim? Dedi ki, baldızın əziyyət çəkib, aş bişirib, getməsən, pis olar". Yazıq ayağını baldızığılə qoyan kimi ata-anasının qara xəbərini vermişdilər.

Şəhidləri hər həftənin bazar ertəsi və cümə axşamı günləri dəfn edirdilər. Hacı Mahmudun ailəsi cümə axşamı günorta çağı şəhadətə qovuşduğuna görə bazar ertəsinə qədər morqda saxladılar. Həmin bir neçə gündə Məryəmə yuxu iynəsi vururdular ki, özündə olmasın.

Həkim deyirdi ki, faciənin böyüklüyündən ürəyi dayana bilər.

Cəsədlərə qüsl verilən gün qohumlar Huri-sadatın qardaşının yoldaşı Şəhin xanımla mənə dedilər ki, mürdəşirin başı üstə olaq. Dedilər ki, bu vəziyyətdə Məryəmi aparmaq olmaz, nə qədər fikirləşdiksə, sizin ikinizdən ürəklisini tapa bilmədik.

Cəsədlər donmuşdu. Ölüyuyan isti su şlanqını bədənlərin üstünə tutanda baş və kürəklərindən təzə qan axmağa başladı. Haniyəni Şəhin xanımın özü yudu. Suyu yavaş-yavaş məsum uşağın bədənində töküldüyü deyirdi: "Əzizim, sənə qurban olum, qorxmayasan ha, yavaş-yavaş yuyuram". Bombardman zamanı Haniyənin əlində bir sap varmış, onunla oynayırmış. Həmin sap barmaqlarına dolanıb qalmışdı. Onun bədəni hamısından sağlam idi, yalnız burnundan axmış qanın ləkəsi görünürdü. Sanki səsin dəhşətindən qorxub canını tapşırmışdı.

Nərgiz hamilə olduğuna görə bütün qarnı qandan göyərmişdi. Deyirdilər ki, hamilə olduğuna görə ikinəfəslik imiş: həm uşağı nəfəs almırmış, həm özü. Buna görə də, digərlərindən gec tapşırıb. Huri-sadatın qolu üç-dörd yerdən sınımışdı, yellənirdi. Ölüyuyan soruşdu ki, qolunu düzəldimmi? Elə bildik ki, azca bursada, düzələr. Dedik ki, düzəlt. Lakin qolu əyəndə birdən xırıltılı səsi gəldi. Dedik ki, daha əl vurma, qoy əl də qalsın. Lakin artıq qol sınımışdı, qanı dayanmırdı. Nə qədər selofan və pambıq qoydularsa, qanı kəsə bilmədilər, hətta bir dəfə kəfənini dəyişməyə məcbur oldular.

Həmin gündən sonra bir müddət əsəblərim yerində olmadı. Daim yuyucu yerindəki səhnələr gözlərim önündə canlanır, cəbhədə şəhid olan döyüşçülərdən də məzlum adlandırılmalarının səbəbini yenidən anladığım şəhidlərə görə ürəyim od tutub yanırdı. Günahsız və müdafiəsiz arvad-uşaqlar bombalara qəfil yaxalanmışdılar.

Dəfn günü hər an təyyarələrin gəlməsi gözlənilsə də, məqbərənin həyətində izdiham vardı. Qərara alınmışdı ki, Hacı Mahmudun ailəsindən başqa, ötəngünkü bombardmanda şəhid olmuş başqa bir ailə də dəfn olunsun. Evin qızı hamiləymiş, ağrısı tutur və doğum evinə gedir. Ana deyir ki, get evə, bir duş qəbul elə, gəl. Evə çatanda isə təyyarələr özünü, ata-anasını, qardaşını, bacısını və həyat yoldaşını hədəf seçir, hamısını uçqunun altına gömür.

Haniyəni Nərgizin tabutunun içinə, yəni anasının üstünə qoymuşdular. O biri də qarnındaydı. Cəsədləri məzara aparanda Nərgizin həyat yoldaşı üz-başına vururdu, tabutu dartıb qışqırırdı: "Mənim yolda olan uşağım vardı, onu dəfn etməyin. Haniyəm qaranlıqdan qorxur, onu qəbrə qoymayın. Xanımımı məndən almayın..." Onu tutub zorla kənara çəkirdilər, bir az sonra yenə özünü tabutun üstünə atırdı.

Məryəm dəfndən öncə demişdi ki, ailə üzvlərimi görmək istəyirəm. Dayısı demişdi ki, əgər ağlamasan, özüm səni aparıb göstərəm. Cəsədləri məzara qoyub üzlərindəki kəfəni kənara çəkəndə Məryəmi qəbrə yaxınlaşdırdı. Zavallı ağlamasın deyərək özünü güclə saxladı. Çox ağır idi. Birdən-birə bütün əzizlərini itirmişdi, ona yalnız əri ilə bir uşağı qalmışdı.

Mərasimdən sonra evə getmədik, maşını döndərüb Qumun bir neçə kilometrliyinə getdik. Nəhayət, hacı razılaşmışdı ki, vəziyyət düzələnə qədər bir müddət ağa Arifgilin yanında qalaq. Əli bir neçə ay idi dostlarından İsmayıl Arifi ilə şərik olmuş, məhəllədə böyük bir ev kirayələmişdilər. Təzə toxunmuş Avropa ipli xalçaları yuyur, artıq iplərini kəsirdilər. Qaza birləşmiş primus kimi bir şeyi xalçanın üstündən tuturdular, artıq ipləri və zərif yunları yandırır satışa hazırlayırdılar. İş çətin və həssas idi, azca diqqətsizlik etsəydilər, xalçanın bir tərəfi yanardı və bir neçə min tümənlik mal bir neçə yüz tümənə düşərdi.

Dayanmadan sexə xalça gəlirdi. Bəzən işləri o qədər çox olurdu ki, Əli günorta yeməyinə də gəlmirdi, hazır xörək alıb fəhlələrlə yeyirdi. Xalçalar bahalı və əmanət idi. Bəzən səhərə qədər işıqları yanırı, keşik çəkirdilər. Keşikçi qalmayan gecələrdə xalçaları evə gətirirdi. Onları qatlayanda kiçik süfrə qədər olurdu: yüngül, gözəl və zərif. "İlahi, bunları kim toxuyub? Nə qədər ilmək vurub buna? İndi kimin evinə gedəcək, kimin divanının qarşısına sərəcə?" deyər öz-özümə düşünürdüm.

Arifi ailəsi ilə qaldığımız yer İmamzadə Şah Camal məqbərəsinin¹ yaxınlığındaydı. Qarajın içində bir sex, iki böyük çadır qurmuşdular. Kişilər çadırdə qalırdılar, xanımlar – yəni mən, anam və İsmayılın bacıları oradakı yeganə otaqda.

Ramazan ayı idi. Kişilər obaşdan və iftar paylarını alıb çadıra gedirdilər, yeddi-səkkiz enerjili cavan Hüseynin çarpayısının yanında otururdu. Birlikdə yeyir,

¹ İmamzadə Şah Camal məqbərəsi Qum-Ərak magistralının əvvəlində yerləşir.

töküb-dağdır, gecədən səhərə qədər oyaq qalır, günortaya qədər də yatırdılar.

On səkkiz gün kollektiv həyat təcrübəsindən sonra Quma qayıdanda həyəti qəlpə qırıqları ilə dolmuş, qapı-divarları tüstüdən qaralmış, əşyalarına toxunulmamış, dördqübbəli qapısı olan bir evlə üzləşdik. Bilmirəm, bəlkə o günlərdə oğrular da canlarını götürüb şəhərdən qaçmışdılar.

14

Demişdilər ki, yataq yaralarının yaranma ehtimalı böyükdür, gərək çox ehtiyatlı ola və daim kürəyini masaj edəsiniz. Biz də qulaqardına vurmamışdıq, vaxtlı-vaxtsız mən, Əli və Mehdi kürəyini əllərimizin içi ilə yavaşca ovurduq. Lakin dörd il çarpayı üstündə uzanması bizim əllərimizdən güclü çıxdı. Hər şey sakitcə, hiss olunmadan baş verdi və axırda istəmədiyimiz oldu. Biz, həkimlər və fizioterapevtlər özümüzdə gəlincə tək-tük görünən kiçik yataq yaraları on yeddi dərin yaraya çevrildi; çiyindən baldırlara qədər hər biri əl boyda və bir barmaq dərinliyində.

İki gündən bir Əlillər fondundan bir tibb bacısı gəlirdi. Yaraları 48 saat xüsusi aparatda izolyasiya olunmuş bintlərlə təmizləyir, sonra bağlayırdı. İş bitəndən sonra istifadə olunmuş bintləri sellofana töküb ağzını bağlayır, özü ilə xəstəxanaya aparırdı. Deyirdi ki, irinlidir, gərək torpağa basdırılsın.

Onun gəlmədiyi günlərdə yaraları Əli yuyurdu. Hüseyn özünü saxlaya bilmirdi, gərək bir nəfər onu çevirib böyrü üstə saxlayaydı. Mən iki əlimlə sinəsini özümə yapışdırırdım, Əli işə başlayırdı. O, penslə binti götürür, betadin məhlulu ilə yaranın çirk və qanlarını yuyur, irinləyib qaralmış xırda ətləri qoparıb atırdı.

Ətlər irinləyib üfunət iyi verəndə onları qoparırdıq ki, yeni ət gəlsin, amma gəlmirdi. Yaralar da günbəgün dərinləşirdi; o qədər dərin olurdu ki, bəzən Əlinin əli biləyə qədər çirkə və qana batırdı. Pensi böyründən salırdı, belindən çıxırdı. Bəzi yerlərdə yara o qədər dərinləşmişdi ki, əzələ və sümük də görünürdü.

Yavaş-yavaş yaralar o qədər böyüdü ki, daha ağızları bir-birinə çatmadı. Ən yaxşı həkimlər gəlib yaranı tikirdilər, amma qapıdan çıxmamış hamısı sökülürdü. Yaraların ağzını bir dəfə, iki dəfə, on dəfə tikdilər, amma olmadı. Tikişlər açılırdı, yenə tikirdilər. Beləliklə, Hüseynin yaxşılaşması bir arzu olub ürəyimizdə qaldı.

İrinlərin nəticəsində bədəni qızdırır, titrədirdi. Bu qızdırma və titrətmələr bağırsaq problemi titrətmələrindən də qorxunc olurdu. Əlimizdən gələn yeganə iş bu idi ki, ayaqlarını yuyaq, alnına buzlu və isti dəsmal qoyaq. Həkimlər yalnız güclü antibiotik serumlar yazırdılar. Nəticədə, nə biz bacardıq, nə həkimlər, nə də antibiotiklər. Yaralar hər gün böyüyür, dərinləşir, çirkələri çoxalırdı.

Hüseyni o vəziyyətdə evdə saxlamaq mümkün deyildi. O ya xəstəxanada olurdu, ya da pansionatda; əlbəttə, böyük və ürəkaçan Niyavəran pansionatında yox, qaranlıq və darıxdırıcı Qeytəriyyə pansionatında. Çünki 1988-ci ilin əvvəllərində təmir işlərinə görə

əlilləri oraya köçürmüşdülər. Ora bir zamanlar əxlaqsız qadınların saxlandığı zindan olmuşdu. Birmərtəbəli, yeddi-səkkiz zallı bir tikili idi, bütün zalların qapısı qızılgül və şamdangülü ilə dolu həyəətə açılırdı. Otaqların tavanı alçaq idi, pəncərələrin dəmir barmaqlıqları oranın təcridxana olması ilə bağlıydı. İşçilər, həkimlər, tibb bacıları və əlillər isə elə əvvəlkilər idi.

Biz oranı heç vaxt Niyavəran pansionatı kimi sevmədik. Orada zərrə qədər də rahatlıq hiss etmirdik. Daha əvvəlki kimi yemək bişirib, iki çantanı qab-qaşıqla doldurub yarım gün orada qalmır, qohumlara da xəbər vermirdim. Düz-əməlli yeri də yox idi. Günortadan sonra gedib baş çəkir, qayıdırdıq. İki saatlığa bir yerə gedən yolçu kimi idik; qala bilmirdik. Hər dəfə gedəndə əsəblərimiz pozulurdu. Digər əlilləri sevincək, gülürüz və gümrah, öz uşağımızı isə çarpayının üstündə əzab içində və can verən halda görürdük; 42 dərəcə temperaturdan yanırdı, tərləyirdi, yastığı islanırdı. İşçilər gəlib yastığı çevirirdilər, yenə islanırdı; dəyişdirirdilər, yenə baş və boynundan tər tökülürdü. Bəzi vaxtlar o qədər narahat olurdum ki, həmin bir saati da qalmaq istəmirdim, gözləyirdim ki, Əli işarə versin, tez əşyaları toplayım və yola düşək.

Oradan gələndən sonra hacı bir neçə gün özünə qapanır, daim deyirdi: "Niyə mənim uşağım belə oldu? Niyə mənim oğlumun onurğa beyni zədələndi? Niyə mənim oğlumun? Niyə mənim Hüseynimin?" Hirsələnir, şəkəri qalxırdı. Ona deyirdim ki, qismət beləymiş, ancaq qulaq asmır, çox ürəyinə salırdı.

Hüseynin vəziyyəti düzəlmək bilmirdi. Ağrılarına hər gün biri əlavə olunurdu. Sidik qanaxması da başlamışdı. Həkimlər deyirdilər ki, çox uzandığına görə böyrəkləri tənbelləşib, amma UZİ aparatında sidik daşı görünürdü. Nə edirdimsə, qan dolu sidik kisəsini görmək mənə adiləşmirdi. Hər dəfə pansionata gedib çarpayısından asılmış qırmızı kisəni görəndə taqətim tükənirdi, geri çəkildim, Allaha şükür edirdim ki, özü çarpayının üstündədir və onu görmür.

Yavaş-yavaş güclü ürəkbulanmalar başladı, sonra dişlərin kilidlənməsinə növbə gəldi. Daha xörək də yeyə bilmirdi. İşçilər çətinliklə, çay qaşığı ilə ağzına su və meyvə şirəsi tökdülər, o da aşağı getməmiş hamısını qaytarırdı. Getdikcə qol və ayaqların siniri də kəsildi, əl barmaqları büküldü, ayaqlar dizdən qatlandı və elə də quruyub qaldı. İltihab bütün bədəninə yayıldı. Əvvəlcə ağciyəərə vurdu, sonra mədəyə, sonra da bağırsağa. Həkimlər deyirdilər ki, gərək ağciyərini götürək. Deyirdik ki, bəs necə nəfəs alacaq? Deyirdilər ki, yerinə şar qoyacağıq. O vəziyyətdə ağciyəərinin çıxarılmasını təsəvvür edə bilmirdik. Biz razılıq versəydik də, belə məsələlərdə son sözü özü deyirdi və bilirdik ki, razı olan deyil. O, kolostomiya əməliyyatına girməyə də razılıq verməmişdi. Bunu nəcisin ifrazı üçün çıxış yolu kimi təklif etmişdilər. İstəyirdilər ki, ona bir kisə qoysunlar, böyründən bağırsağa yol açsınlar və nəcis kisəyə tökülsün. Lakin Hüseyn razılaşmayıb deyirdi: "Nəinki problemi həll etməyəcək, ağrılarım birini də əlavə edəcək. İrinləyəcək və sonra onu müalicə etməli olacaqlar".

Pansionatda olanda bir neçə dəfə Sasan xəstəxanasına aparmışdılar, amma əməliyyata icazə verməmişdi. O deyirdi: "Bunlar mənim müalicəm deyil. Əgər öləcəyəmsə, burda yoldaşlarımla yanında ölməyim daha yaxşıdır. Əgər ömrüm bitibsə, niyə xəstəxanada və belə bir əməliyyat altında can verim?!" Gecənin yarısı onu xəstəxanaya aparmış pansionat işçilərinə demişdi: "Elə indicə məni pansionata qaytarın". Demişdilər ki, gecə yarısı necə qayıdaq? Demişdi: "Necəliyini bilmirəm, amma gərək indicə qayıdaq. Bunlar sübh çağı mənə narkoz verib əməliyyata aparacaq, böyrümü dəşəcəklər. Mən bu əməliyyata razılıq vermirəm. Məgər demirlər ki, bütün bədənim irinləyib və ölürəm?! Bəs nə üçün xəstəxanaya gətirib laboratoriya siçanı kimi oraburamı deşmək istəyirlər?! Qoysunlar pansionatda qalıb ölüm".

Əlbəttə, şardan, kolostomiya əməliyyatından danışanlar yaxşılar, xeyirxahlar idi. Bəziləri elə əvvəldən deyirdilər: "Ömrünün iki günü qalmış bir adamla nə işiniz var?! Heç bir əməliyyata dəyməz. Qoyun necədirsə, elə də tapşırınsın, niyə əzab verirsiniz?!" Bunları deyərək bizi inandırmaq istəyirdilər ki, Hüseyin qalası deyil, ondan əlimizi üzək və müalicəsi üçün boşuna xərc çəkməyək.

Daha heç birimizdə hövsələ və əsəb qalmamışdı. Evimizin vəziyyəti alt-üs olmuşdu. Mən nə evimə anaydım, nə də ərimə həyat yoldaşı. Sanki birçə övladım vardı, bütün fikrim-zikrim onda qalmışdı. Düşünürdüm ki, görəsən, yaşayacaq, yaşamayacaq; müalicə edəcəklər, etməyəcəklər...

Hacının vəziyyəti məndən də pis idi. O qədər narahat idi ki, nə xörək yeyirdi, nə danışdı; ancaq otağın bir tərəfində oturub qəm çəkirdi. Mehдинin bir ayağı mağazadaydı ki, atasının qəlbi sınmasın, ona kömək etsin; bir ayağı da sexdəydi, Əli olmayanda işlərini görürdü. Əli isə hamımızdan pis idi; artıq nə iş başa düşürdü, nə yaşayış. Ya əlində telefon pansionata zəng vururdu, ya da Qum-Tehran yolunda olurdu.

Həmin günlərdə ağa Arifi bizə, həqiqətən, qardaşlıq etdi. Ömrümdə onun kimi dost görməmişdim. Əli ilə şərik idilər, amma Əli çox vaxt işlərini görə bilmirdi, Hüseynə görə daim Tehrana gedib-gəlir, ya da bir neçə gün orada qalırdı. Başqa kim olsaydı, deyərdi ki, üçü mənim, biri sənin. O isə heç vaxt bunu demədi, özü, maşını, hətta ata-anası həmişə bizim qulluğumuzda durdu.

O vəziyyətdə yavaş-yavaş söz-söhbətlər başlandı. Bəzən deyirdilər: "Gərək ona icazə verməyəydilər. Kim onları məcbur etmişdi ki, uşaqlarını cəbhəyə göndərsinlər?! Blank doldurub razılıq verəndə bu günləri də fikirləşməli idilər!" Bunlar arxamızca deyilənlər idi. Bəziləri də gözlərini gözlərimin içinə dikib deyirdi: "Sən dünyanın ən rəhimsiz anasısan. Özün imzalayıb uşağını cəbhəyə göndərdin. Əgər ana olsaydın, uşağının xeyrini istəyəydin, qəlbində zərrə qədər analıq sevgisi olsaydı, belə etməzdin!"

Sözlər ox olub ürəyimə batırdı, özümü saxlayıb deyirdim: "Hə, mən uşağıma imza verdim, indi də arxasındayam və bu işimə görə heç vaxt peşman olmamışam". Lakin tək olanda, Hüseynin çəkdiyi ağrıları xatırlayanda, tərləməsi, yaralarının böyüməsi və

ağrıdan etdiyi ah-nalələri yadıma düşəndə ürəyim od tutub yanırıdı, gözlərimdən isti yaş süzülürdü, hönkürtüylə sızlayırdım: "İlahi! Yəni doğrumu deyirlər? Yəni mən uşağımı, o qədər çətinliklə dünyaya gətirdiyim canımın parçasını cəbhəyə göndərməklə çox rəhimsizmi olmuşam?"

Hüseyni xilas etməyin yalnız bir cə yolu vardı: xaricə göndərmək. Əli hər gün Tehrandaydı. Blankı bir idarəyə aparırdı, deyirdilər ki, bizə aid deyil, apar filan yerə. Oraya gedirdi, deyirdilər ki, buraya niyə gəlmisən, gərək filankəsin yanına gedəsən. Mənə deyirdi: "Ana, bir də özümə gəlib görürəm ki, iş vaxtı bitir, mən hələ bu idarədən o birinə gedirəm". Bütün işlər Əlinin üzərinə düşmüşdü, hər tərəfə o qaçırıdı, bütün yorğunluqlar ona qalırdı. Bir imza almaqdan ötrü stol önündə əyilmələr, bir idarədən o birinə getmələr Əlinin işi olmuşdu. Yaşının azlığına baxıb işini düzəltmirdilər. Bəzən evə gələndə yorğunluqdan gözləri açılmırdı, kövrək halda deyirdi: "Ana, görürlər ki, yaşım azdır, mənə əhəmiyyət vermirlər". O deyirdi: "Hüseynin xaricə getməsi üçün öz boyum hündürlüyündə olan stollar önündə baş əyməli oluram".

Əli çox əziyyət çəkdi. Atası gedib qapıları döyəcək adam deyildi; istəyirdi, amma bacarmırdı, buna ürəyi yox idi. Yalnız xəyal edir, qəm çəkirdi.

Ora-bura qaçandan, bir idarədən o birinə gedəndən sonra axırda bizə dedilər: "Sizin yaralınızı xaricə göndərmək boşuna xərc çəkməkdir". Onlar deyirdilər: "Yalnız skeleti qalmış bir adam üçün nə etmək olar ki?! Sağ qalacaq ki, bu qədər xərc çəkib onu müalicəyə göndərək?!"

Yalnız biz yox, qonşular da Hüseynə görə narahat idilər. Evə toplaşıb Hüseynin sağalmasından ötrü dua edirdilər. O tərəfdən Fatican Tehrandan zəng vurub deyirdi: "Nəzir etmişəm ki, Hüseynin şefası niyyəti ilə hər axşam Aşura ziyarətnaməsi oxuyum". Yoldaşları hər iki gündən bir icazə alıb evə gəlir, dua məclisi keçirirdilər. Hətta pansionatın əlilləri də bekar durmurdular. Onlar da üç-dörd nümayəndə seçib təkərli oturacaqda bir idarədən o birinə göndərir, bacardıqları hər bir orqana ağız açırdılar ki, Hüseyni müalicəyə göndərsinlər. Hətta boyundan aşağısı iflic olmuş Qəhrəman da o vəziyyətdə gedirdi. Lakin eyni cavablar verilir: "Sağ qalacağına ümid olmayan bir adam üçün xərc çəkməyə məntiqi səbəb yoxdur!" İş o yerə çatdı ki, Hüseynin pansionat yoldaşları qərara gəldilər ki, İmam Xomeyninin evinə gedib məsələni ona söyləsinlər. Hüseyn bunu biləndə çox narahat olub dostlarına dedi: "Ayağınızı Cəmarana qoysanız, daha sizi tanımıram. Mənim xaricə getməyimdən ötrü imamı narahat etmək nə deməkdir?! İmamın dərdi azdır ki, bunu da əlavə edəsiniz?!"

Vəziyyət pisləşəndən sonra əmilərinin üçü Tehrana getdi. Birinin maddi vəziyyəti yaxşı idi, fondun məsul şəxsləri, "onun xərclərini qarşılamaq bizə sərf eləmir" deyəndə bank dəftərçəsini stolun üstünə çırpıb demişdi: "Əgər problem xərçdirsə və pulunuz yoxdursa, onu başqa üç əlillə birlikdə mənim hesabıma göndərin". O həmçinin əlavə etmişdi: "Bu cavan cəbhəyə getmək istəyəndə heç kim canını dollarla müqayisə etmirdi, yaralanandan, müalicəyə ehtiyacı olandan sonra isə dollarla müqayisə edirsiniz!"

1989-cu ilin fevralından Hüseyni göndərmək istəyirdik, alınmırdı. Sonra novruz bayramı gəldi. Hər il novruz bayramında bahar havası gələndə səməni qoyur, uşaqlara təzə paltar alır, kəsmə bişirir, buğda və çəyirdək qovurur, evi başdan-ayağa təmizləyirdim. Həmin il isə bu işlərin heç birinə həvəsim olmadı; nə novruz xonçasına hövsələ qaldı, nə də başqa şeyə.

Bayram günü, baharın girişindən öncə Əli ilə Arifi Hüseynin yanına getməyə hazırlaşdılar. Yaxşı yadımda deyil, günortadan sonra, ya da axşam qayıtdılar. Yaxşı xəbərlə gəlmişdilər, sevinirdilər. İnanılmaz bir hadisə baş vermişdi. Deyəsən, pansionatın küçəsinin başına çatanda polislər saxlayıb demişdilər ki, giriş qadağandır. Onlar demişdilər ki, biz hər gün buraya gəlib-gedirik, bu gün niyə qadağandır? Cavab vermişdilər ki, Baş nazir müharibə əlilləri ilə görüşə gələcək. Onlar demişdilər ki, bizim nə silahımız var, nə partlayıcı maddəmiz, niyə buraxmırsınız? Onlar demişdilər ki, olmaz, qadağandır, bunlar da “xəstəmiz var, onu görməliyik” deyib israr etmişdilər. Əli pansionata o qədər gedib-gəlmişdi ki, bütün işçilər onu tanıyırdılar. Axırda işçilərin vasitəçiliyi ilə polislər onları içəri buraxmışdılar.

Pansionat rəhbərliyi zalların birini bəzəyib bütün əlilləri oraya toplamışdı. Yalnız Hüseyn və vəziyyəti yaxşı olmayan bir-iki nəfər getməmişdi. Ağa Musəvi əməkdaşlarıyla birlikdə Hüseynin yanına getmişdi. Onun vəziyyətini, daim tərlədiyini, balışının islandığını görüb soruşmuşdu: "O nə üçün bu qədər tərləyir? Əgər istidirsə, pəncərəni açın". Hüseyn o vəziyyətdə cavab vermişdi: "Mənə isti deyil, problemim də pəncərə açmaqla həll olan deyil. Bədənim irinləyir, bir ildir

beləyəm". "Bəs sənə niyə müalicə etmirlər?" deyə soruşanda Əlinin, Arifinin və əlillərin ürəyi açılmışdı:

- Burada müalicəsi yoxdur, gərək xarici ölkəyə göndərsinlər. Bunu da fond qəbul etmir.

Ağa Musəvi onları dinləyib yerindəcə Hüseyni xarici ölkəyə müalicəyə göndərmək barədə göstəriş vermişdi.

O qədər sevinirdik ki, sevincimizin həddi-hüdudu yox idi. Elə bilirdik ki, günü sabah onu göndərəcəklər. Lakin məsələ bu qədər sadə deyildi. Əli orada Musəvidən soruşmuşdu ki, məsələ ilə kim məşğul olacaq? Musəvi də bir nəfərin adını çəkmişdi. Əli həmin adamın yanına gedəndə isə belə cavab vermişdi: "Mən haradan bilim ki, doğru deyirsən? Heç olmasa, ondan bir məktub, yazı, bir şey göstər".

Yenə qapıları döymək başlandı. Əli hər gün səhər tezdən Tehrana gedir, axşamüstü qayıdır. Bu idarədən o birinə, bir orqandan o birinə, bir məmurdan o birinin yanına gedirdi. Bir dəfə Hüseynin maşınıyla gedirdi, gələn dəfə Arifinin maşınıyla, növbəti dəfə avtobusla. Ancaq heç bir irəliləyiş yox idi. Yenə məyus olmağa başlayarkən əlillərin biri təklif etdi ki, Hüseyni xərəklə Baş nazirin ofisinin önünə apararaq və orada ondan imza ala. Musəvi Hüseyni görüb soruşmuşdu ki, onu buraya niyə gətirmisiniz? Ona demişdilər: "Bu sizin bir ay öncə xarici ölkəyə müalicəyə göndərilməsinə dair göstəriş verdiyiniz yaralıdır". Soruşmuşdu ki, bəs hələ göndərməyiblər? "Yox" cavabını eşidəndən sonra isə 48 saat ərzində göndərilməsinə dair sərəncam vermişdi.

Ramazan ayının 19-da hamımız Tehrandaydıq – qardaşım Məhəmmədin qayınanasıgildə. O, telefonla Əli ilə danışdı. Proqram yerindəydi: ertəsi gün səhərə

yaxın gedəcəkdilər. Hamımız çox həyəcanlıydıq. Fəxri xanım nə gətirirdisə, əl dəymədən geri qayıdırdı. Nə bir şey yeyə bilirdik, nə də orada otura bilirdik. Axırda dözmədik, vaxtından qabaq hazırlaşıb hava limanına getdik. İşçilər bizi açıq bir əraziyə göndərdilər. Arifi bizdən öncə çatıb orada dayanmışdı. Havanın alatoranlılığında təyyarədən bir neçə metr aralıda Hüseyni çarpayıda, Əlini də yanında gördüm. Almaniyadan demişdilər: "Yaralınızı yalnız bir mələfə ilə gətirin. Buraya çatan kimi həm mələfəni, həm də xərəyi yandıracağıq ki, infeksiya yayılmasın".

Xərəyin üstündəki sanki Hüseyn deyildi, bir skelet idi. 24 yaşlı oğlumdan bir dəri, bir sümük qalmışdı. O qədər arıqlamışdı ki, bütün qabırğalarının arasına barmaq girirdi. Gözlərində güc qalmamışdı, can verən adam kimi baxırdı. İstəyirdim ki, getməzdən öncə səsini, "ana" deməsini eşidim, amma danışmağa taqəti yox idi. Heç ağzı açılmırdı ki, bir söz də desin. Onu öpdüm. Hüseyni Əliyə, ikisini də Allaha tapşırıb sakit olmağa çalışdım. Lakin fikirlər imkan vermirdi. İki gənc uşağı qürbət diyara, kafir ölkəsinə göndəirdim, başlarına nə gələcəyi məlum deyildi. Nə dil bilirdilər, nə də xarici bir ölkəyə getmişdilər. Heç Hüseynin Almaniyaya qədər davam gətirib-gətirməyəcəyini də bilmirdim. Bütün bu fikirlər isə hansı ananı rahat buraxar?! Hansı ananı?! Elə buna görə də, təyyarə qalxanda sanki ürəyimin bir parçasının yerindən qopduğunu, Hüseynlə Əlini birlikdə itirdiyimi və daha bu dünyaya dözüümümün qalmadığını hiss etməkdə haqlı idim; bir ana kimi haqlı idim.

15

- Biz indi Almaniyadayıq, Kölnə. “İran evi” adlı yerdə müalicəyə gəlmiş digər yaralılardan yanındayıq. Narahat olmayın, yerimiz yaxşıdır, tərcüməçimiz var. Sabah xəstəxanaya gedəcəyik.

Bu xəbəri eşidəndə sevincimdən uçmağa qalmışdım. Hamımızın gözlərimiz yaşardı. İnanılmaz idi, hər şey yaxşı gedirdi.

Bilinirdi ki, kövrəlməsin deyə özünü çox sıxıb.

- Ana, xəstəxana onu qəbul eləmir. Deyirlər ki, bizə ölü vəziyyətdə gətirmisiniz. Deyirlər ki, iki aydır xörək yeməmiş, yalnız serumla həyatda qalmış birini hansı ümidlə buraya göndərmisiniz?! Deyirlər ki, vəziyyəti sıfırdan aşağıdır, qaytarın İrana. Biz onu nə qəbul edirik, nə də sağalda bilərik.

Üçüncü dəfə dediyi sözlər isə məyusluğun dibində ikən bizə ümid verdi:

- Deyirlər ki, yalnız bir yolu var: boyun damarı vasitəsi ilə gücləndirmək. Əgər alınsa və bədəni hazır olsa, müalicələrə başlayırıq.

Hönkürtüləri sözləri arasına o qədər fasilə salırdı ki, sözlərini çətinliklə başa düşürdük.

– Hüseyini əməliyyata apardılar. Boynunu yarıb oradan boru qoyacaqlar... Dedilər ki, çox zəifləyib, ola bilsin, özünə gələ bilmədi, buna görə bihuş etmirik... Ana, əməliyyat otağından gəlirəm. Hüseyin elə qışqırırdı ki... səsinə dözə bilmədim... Ana, onun üçün dua et, davam gətirsin. Dua et, dözə bilsin, dua et...

Onu görmədən də necə sevindiğini bilirdim. Sevindiğindən səsi əsirdi, sanki buludların üstündə uçurdu:

- Ana, əməliyyat yaxşı keçdi. Həkimlər o vəziyyətdə davam gətirəcəyini gözləmirdilər. Deyirlər ki, bundan sonra boynunun damarıyla bədəninə gücləndirici serum və iynə vuracaqlar ki, yavaş-yavaş müalicələrə hazır olsun.

Birtəhər idi, sanki özü də dediklərinə inanmırdı:

- Boyun vasitəsi ilə gücləndirməli olduqları üç ay müddət bitdi. Sabah müalicələrin davamı üçün Boxuma Berqmanşeil xəstəxanasına gedəcəyik. Deyilənə görə, dünyada onurğa beyni üzrə ən yaxşı xəstəxanalardan biridir.

Məngənənin arasında qalmış bir adam kimi əzab çəkirdi.

- Ana, iki ayağını da buddan aşağıya qədər yarıb dəmir mil qoyublar. Qollarını da elə elədilər. Deyirlər ki, qol və ayaqları düzəltməyin yeganə yolu budur.

Əli orada ağlayırdı, hacı, uşaqlar və mən də burada.

- Hüseyin yaralarını tıkdilər. Daha sökülmədi, hamısı bir-birinə birləşdi. Daha çirk və qan da yoxdur. Artıq yataq yarası qalmayıb; heç nə qalmayıb, ana, heç nə...

Əli nə dedisə inandım, bircə bundan başqa. Öz gözlərimlə görməyincə inana bilməzdim. İnananda isə artıq növbəti ilin yanvar ayı idi. Onlar səkkiz aydan sonra icazə alıb İrana gəlmişdilər.

Hüseyn hələ arıq və sarı idi, ağır xəstəliyinin və çoxsaylı cərrahiyyə əməliyyatlarının nəticəsində gözləri qurumuş, çökəyə düşmüşdü. Bütün bunlara baxmayaraq, Almaniyaya getməzdən öncəki cansız və ağır Hüseyinlə yerlə göy qədər fərqi vardı. On yeddi yarasının hamısı sağalmışdı. Kürəyi əvvəlki kimi yalnız dəri və sümükdən ibarət deyildi, ət və yeni dəri əmələ gəlmişdi. Lakin gələn dəri qarayıdı, öz rəngində deyildi. Əli deyirdi: "Hər bir yara üçün ona bir torba qan köçürüblər. Təsəvvür elə, ana, əməliyyat otağından çıxaranda çarpayısının ətrafında on yeddi torba qan asılmışdı!"

Qol və ayaqlarını yuxarıdan aşağıya qədər tikmişdilər. Bitişmiş tikişlərin yeri hələ bilinirdi. Ona uzunboğaz bir ket vermişdilər, bir müddət geyinməli idi. Altmış dəliyi vardı, açıb-bağlamaq həm çətin idi, həm də vaxt aparırdı. Onu çox da geyinməyib deyirdi: "Mənim saçımı biri daramalıdır, üzümü biri yumalıdır,

paltarımı biri geyindirməlidir. Mən yalnız əziyyət verirəm. Bu altmış dəlikli keti geyindirməyi də işlərimə əlavə etmək istəmirəm". Çox deyirdik ki, əziyyət vermirsən, bu işləri görmək bizə çətin deyil, bunu da ürəkdən görərik və əgər ayaqlarının vəziyyəti bu kətlə yaxşılaşarsa, bizim Allahımızdandır... Lakin yenə məhəl qoymur, öz sözünü söyləyirdi.

Birinci həftə ziyarət və görüşlərlə keçdi. Ev bir neçə dəfə dolub-boşalandan, sakitlik yaranandan sonra Əlinin Boxumda çəkdiyi videogörüntülərə tamaşa etmək zamanı gəldi.

Axşam hacı bazardan qayıtdı. Şam yeməyini həmişəkindən tez hazırladım, sonra cərgə ilə televizorun qabağında oturdum. Kaset videomaqnitofona girəndə və televizorun qara ekranı işıqlaşanda zar-zar ağlayıb sel başlatmağa az qalan qara və ağ buludlarla dolu səmanı gördük. Əli hər dəfə zəng vuranda Almanyanın buludlu havasından şikayətlənirdi. Oranın tutqun havası, almanların çox da işıq yandırmaması və Hüseynin vəziyyətinin ağırlığı qürbəti ona daha da çətinləşdirirdi.

Yavaş-yavaş kamera ilə birlikdə aşağı endik. Yaşıl budaq və yarpaqlar yerlə göy arasında rəqs edirdi. Sakit külək əsirdi, beş bina fındıq və alça ağaclarının budaqları arasından gah görünür, gah gözdən itirdi. Əli xəstəxananın gül və ağac dolu həyətinə bir neçə addıma qət edib birinci binaya girdi. Qapının üstünə ingiliscə belə yazılmışdı: "Onurğa beyni şərbəsi".

Əli üçüncü mərtəbənin düyməsinə basdı. Onunla birlikdə yuxarı qalxdıq. Lift böyük bir zalın qarşısında ağzını açdı. Enli, uzun və sakit bir zal idi. Əli kameranı önündəki masanı itələyən 60-65 yaşlı tibb bacısına

yaxınlaşdırıb dedi: "Gördüyünüz bu adam xanım Hansdır, xəstələrə dərman verir".

Hüseynin palatası dəhlizin təxminən sonunda sağ tərəfdəydi. Onun palata yoldaşı beldən iflic olan bir tehranlı idi, kamera ona tuşlananda adyalı üzünə çəkirdi. Yenə Əlinin səsi gəldi: "Bu palata bu gün özünün ən sakit günlərindən birini yaşayır. Əslində isə, xəstəxananın ən səs-küylü palatalarından sayılır. Bura iranlı yaralılarının toplaşdığı, deyib-güldüyü, zarafatlaşdığı yerdir".

Kamera Hüseynə tərəf döndü. Çəkiliş fiksatorların¹ Hüseynin qol və ayaqlarından yenicə çıxarıldığı günlərə aid idi. Ayaqları başdan-ayağa sarılmışdı; qolları da həmçinin. Hüseynin başı üstə ağ paltarlı bir xanım dayanıb farsca çətinliklə təkrarlayırdı: "Yuxarı! Aşağı! Yuxarı! Aşağı!" Qollarını hər dəfə qaldırıb-endirəndə Hüseynin üzü qızarıb-ağarırdı. Qollar o qədər ağırlaşmışdı ki, sanki 50 kq-lıq bir daş qaldırırdı.

Əli kameranı fizioterapevtin üzündə pauza vəziyyətində saxladı və bizə baxıb gülə-gülə dedi:

– Hüseyn bu yazığın başına bir oyun açdı ki, öluncə yadından çıxmaz.

Səbəbini soruşanda danışmağa başladı:

– Fiksatorları çıxarandan sonra bu xanım fizioterapiyaya çox gəlirdi. Həm Hüseynin adını öyrənmişdi, həm də farsca bir neçə kəlmə. Həmin günlərdə İmam Xomeyni vəfat etmişdi, Hüseyn demişdi ki, imamın şəklini çarpayısının yuxarisindən vursunlar.

¹ Fiksatorlardan əzələ və sümükləri sabit saxlamaq üçün istifadə olunur.

Bir gün yenə gəlib işini gördüyü yerdə imamın şəklini gördü və almanca təhqiramiz bir söz dedi. Hüseyin başa düşmədi, mənşə ordan-burdan bəzi sözlər öyrəndiyimə görə anladım. Hüseyin soruşdu ki, nə dedi. Həssas olduğunu bilirdim, narahat olmasını istəməirdim, dedim ki, heç nə, elə-belə almanca danışır. Dedi ki, yox, əminəm ki, pis bir söz dedi, sən də pis oldun. Çox israr edəndən sonra həqiqəti söylədim. Hüseyin bilib hirsəlndi, fizioterapevtə dedi ki, palatadan çıx, bir də buraya ayağını qoyma. O, sözünün Hüseyini narahat edəcəyini əsla düşünmədiyinə görə mat-məəttəl qaldı, otaqdan çıxax-çıxa deyirdi ki, axı nə oldu. Mən də bir söz demədim. Ertəsi gün tərcüməçi Hüseyinin narahatlığının səbəbini ona başa salanda palatanın qapısına qədər gəlib üzr istədi. O, özünə görə önəmli adam idi, xəstəxananın fizioterapevtlərinə başçılıq edirdi, xüsusi olaraq, Hüseyinə görə gəlirdi. Lakin Hüseyin üzünü çevirdi, onu içəri buraxmadı. Bir həftə nə etdisə, Hüseyin razılaşmadı. O da həmin müddətdə müavinini göndərməyə məcbur olurdu. Özü qapının yanında dayanıb yalvarırdı ki, Hüseyin onu bağışlasın. Deyirdi ki, bağışlayın, səhv etmişəm, imamınızın sizə bu qədər əziz olduğunu bilmirdim. Bu xəbər yavaş-yavaş xəstəxananın rəisi professor Mora, Onurğa beyni şöbəsinin sədri doktor Butelə və Fizioterapiya şöbəsinin sədri xanım doktor Butelə çatdı. Hamısı palatada cərgə ilə düzülüb bir-birinin ardınca üzr istəməyə başladılar. Axırda Hüseyin imama heç bir hörmətsizlik etməmək şərtilə fizioterapevtin içəri girməsinə icazə verdi. O da razılışıb işini davam etdirməyə başladı. Sonra ona dedi ki, biz heç kimdən ötrü vuruşmırıq, canımızı qurban

vermərik. Mən və mənim kimilər imamın özündən ötrü cəbhəyə getməmişik ki, o, dünyadan köçdüyünə görə etdiklərimizdən də peşman olaq. Biz imamın məqsəd və amallarından ötrü vuruşmuşuq; onlar da var və həmişə olacaq.

Əvvəllərdə elə bilirdim ki, uşaqlar bu müddətdə milli xörəklərimizdən yeməyiblər, bozbaş, diziplov, qiyməplov, səbziplov kimi xörəkləri çox istəyərlər. Ancaq dedilər ki, ana, arxayın ol, orada ürəyimiz istəyən qədər İran xörəkləri yemişik. Onlar İran evinin gözəl tərcüməçisinin sayəsində o müddətdə milli xörəklərimizdən məhrum qalmamışdılar.

Ezam programı o qədər tələm-tələsik olmuşdu ki, heç birimiz o tərəfdə nə olduğunu, yaralılardan işləri ilə maraqlanmaq üçün hansı yerlərin mövcud olduğunu soruşmağa macal tapmamışdıq. Əli deyirdi:

- Mən də əvvəldə bilmirdim ki, orada təşkilat var, İran evi var, bələdçi və tərcüməçi var, gəlib bizi qarşılayacaq, aparıb-gətirəcəklər. Təyyarə yerə oturandan sonra öz-özümə düşündüm ki, İlahi, mən burada nə edirəm? İndi nə deməliyəm? Kimə deyim ki, nə üçün gəlmişəm? Mənim dilimi burada kim bilir? Bu ağır xəstəylə nə edəcəyəm? Bu fikirlərdə ikən bir də gördüm ki, bir neçə nəfər bizi qarşıladı və İran evinə apardı.

İran səfirliyi ağır xəstəxana xərclərinə qənaət etmək üçün Kölnə İran evi adlı bir yer təşkil etmişdi. Ora, əslində, yaralılardan və onlarla gələnlərin yerləşməsi üçün idi. Yaralılar İran evində qalırdılar, əməliyyat vaxtı tərcüməçi ilə birlikdə xəstəxanaya gedir, yenə qayıdırdılar. Beləliklə, həm xərclər azalırdı, həm də

razılaşıdırma işi yaxşı baş tuturdu. Əlbəttə, bunun Hüseyin kimi yaralılar üçün fərqi yox idi. Onları elə əvvəldən xəstəxanada yatırırdılar. Oranın Məhəmməd adlı tərcüməçisini gözəl əxlaqına və hədsiz mehribanlığına görə hamı sevirdi; Əli ilə Hüseyin də həmçinin.

Əli deyirdi:

- Bir neçə ay idi Hüseyin dilinə xörək dəymirdi. Xəstəxanada tibb bacıları ona xörək gətirdilər. Boşqabın içinə bir qədər yumru sendviç çörəyi, bir dilim qurumuş ət və iki dilim duzlu xiyar və pomidor vardı. Hüseyin boşqabı görəndə kimi dedi ki, mən nə bunlardan yeyəcəyəm, nə də bunlarla doyaram. Məhəmməd bunu biləndən sonra çox vaxt özü evdə xörək bişirib Hüseyinə gətirirdi. Hər dəfə bir şey bişirirdi: qiyməplov, toyuqplov, cürbəcür xuruşlar və sair.

Bir də gözüümü açıdıq ki, iki ay ildir sürəti ilə keçib. Əli yenə çantalarını hazırladı və 19 martda yola düşdülər. Bir ay yarım sonra Əli bəzi işlərini görmək üçün və sexin haqq-hesablarından ötrü gəldi. Bu vaxt Hüseyin zəng vurub dedi: "Əli, sən yox idin, getdim alış-verişə". Almaniyada ona elektrikli əlil arabası vermişdilər. Orada müharibə əlili çox olduğuna görə bütün tikintilər zamanı nəzərə alınmışdılar, İrandan fərqli olaraq, bütün prospektlərdə, körpülərdə, mağazalarda təkərli oturacaqla gedib-gəlmək üçün yollar vardı. Buna görə də, özü təkbaşına gedə bilmişdi. Bunu ondan eşidəndə öz-özümə dedim: "Yəni bir gün də zəng vurub yeridiyini söyləyə bilərmidi?!" Bu xəbəri çox həsrətlə gözləyirdim.

Əvvəllərdə, Pars xəstəxanasında yatanda palata yoldaşı olan bir yaralının anası məni kənara çəkib yavaşca qulağıma demişdi: "Hacı xanım, bir yağım var, gənəgərçək, zeytun və badam yağlarının qarışığıdır. Al, oğlunun əl-ayaqlarını yağla. Mən Məhəmmədimin əl-ayaqlarına sürtdüm, çox yaxşı oldu". Onun oğlunun onurğa beyni zədələnməmişdi, gözündə problem vardı. Elə bilirdi ki, Hüseyin əl-ayaqlarını bir az yağlasaq, yaxşı olacaq.

Hüseyin yenə yeriyə bilməsi ürəyimin ən böyük arzusu idi. "Sağalmaz yaralarını sağaltdıqlarına görə, bəlkə bir gün onurğa problemini də həll edərlər" – deyər öz-özümə düşünürdüm.

Birinci dəfə üç çamadan hədiyyə ilə gələndə çoxunu qohumlara, dost-tanışlara verdim, bir qədərini də ayırıb özlərinə saxladım; əslində, xanımlarına - həm Əlinin xanımına, həm də... həm də Hüseyin xanımına. Öz-özümə deyirdim: "Adam gələcəkdən xəbər verə bilməz. Bəlkə də sağaldı, bəlkə də yol yeriyə bildi, bəlkə də... bəlkə də Allah istədi, biri gəlib bu vəziyyətdə onunla ailə qurmağa razılıq verdi". Məncə, həm möcüzə, həm də gözlənilməz hadisə kimi mümkün idi.

Əli bir ayın içində işlərini yoluna qoyub getdi və dörd aydan sonra Hüseyinlə birlikdə gəldi; düz Arifinin toyu günü. Toyda uşaqların gəldiyini xəbər verdilər. İsmayıl nə qədər israr etdisə, içəri girmədilər. Deyirdilər ki, təzə gəlmişik, yorğunuq, geyimimiz düz-əməlli deyil, bu görkəmdə məclisi pozmaq istəmirik. Biz də toyu yarımçıq qoyub getməyə məcbur olduq.

Almaniyada demişdilər ki, yenə qayıdıb müalicələri davam etdirərsiniz. Lakin nə Hüseyin qayıtmağa

hövsələsi vardı, nə də İran tərəfdən xərci qarşılamağa meyil görünürdü. Evə çatandan sonra, hələ çamadanları, çantaları açmamış Əli atasıyla mənə bir kağız göstərdi. Boxum xəstəxanasının Hüseyn barədə yazdığı bir manşet idi. Qardaşının şəklinin üstündən iri hərflərlə yazılmışdı: "Ölümdən həyata; ölü gəlib, diri qayıdan insan".

16

Hüseyn Almaniyaya getməzdən bir müddət öncəyə qədər öz yanımızda qalırdı; məhz öz yanımızda, mətbəxə bir otaq qalmış. Dostları gələndə pərdəni çəkirdim. Mən mətbəx və bir otaqla bu tərəfdə qalırdım, Hüseyn otağı və qonaqlarıyla o tərəfdə. Bir-birimizlə işimiz yox idi. Mən bu tərəfdə bişir-düşür edirdim, onlar o tərəfdə söhbət. Buna baxmayaraq, bəzən problemlə üzləşirdik. Hüseynin qaldığı otaq keçid idi, hamama, tualetə və həyətə getmək istəyəndə oradan keçməyə məcbur olurduq. Hacı günorta gəlirdi, yarım saat yatmaq istəyirdi, amma səs-küydən yata bilmirdi. Buna görə Hüseyn özü dilləndi: "Ana, mənim yanıma gəlib-gedənlər çoxdur, sən də daim işlərin var; bayıra çıxmaq istəyirsən, küçəyə getmək istəyirsən. Tez-tez qonaqların yanından keçmək çətin olur..." Bütün fikirlərin nəticəsi bu oldu ki, onun yerini dəyişdirək.

Girişdən sonrakı tək otağı boşaldıb ustaya verdik. Tavanı vurulandan, qapı-divarları ağardılandan, damına

qara qır çəkildəndən sonra Hüseyinə məxsus doqquzmetrlik xudmani bir otaq əmələ gəldi. Gündə bir saat səməyə tamaşa etməyə alışdığına görə çarpayısını pəncərənin önünə qoyduq. Otağın dərinə düşmüş hissəsinə taxta şkof yerləşdirdik və şkofun üstündəki taxça kimi yerə televizoru qoyduq.

Sübh namazına onu özüm yuxudan oyadırdım. Bir neçə il çarpayıda uzanmağın nəticəsində bədəni əzgin olmuşdu, kirpikləri bir-birinə çatmır, rahat yata bilmirdi. Əksər vaxtlar otağına gedəndə oyaq olurdu. Ona təyəmmüm verirdim, özü namazını qılırdı. Daha əvvəlki kimi yanında oturub səcdəyə gedəndə möhrü alnına qoymağa ehtiyac yox idi. Hökmünü soruşmuşduq, möhür qoymaq lazım deyildi, işarə ilə qılması kifayət edirdi. Namazdan sonra ailəlikcə yatağıımıza girirdik ki, bir az da mürgüləyək və o anların şirin yuxusunu qaçırmayaq.

Səhər hacının çayını verənə, oğlanları sexə yola salana, kitab-dəftərlərinin hərəsini bir tərəfdən tapıb Cavadı məktəbə göndərənə qədər saatın kiçik əqrəbi 6-dan 8-ə çatırdı və Hüseyinin növbəsi gəlirdi. Çarpayısını səliqəyə salıb əl-üzünü yuyurdum, spreylə saçına su vurub darayırdım. Tərtəmiz olandan sonra növbə səhər yeməyinə çatırdı. Hacının şəkərinə görə evdə həmişə arpa çörəyi olurdu, Hüseyin də onu sevirdi. Çörəyi isladib parçanın arasına qoyur, bir stəkan açıq çayla ona aparırdım. Həmin günün qəzetini sağ tərəfindəki divara vururdum. Televizoru açırdım ki, istəsə, baxsın. Sonra da mətbəxə gəldirdim.

İki saatdan sonra günorta olurdu. Hacıyla uşaqlar ac və yorğun gəlirdilər. Gərək bir neçə növ xörək

bişirəydim. Hüseyinə nahar yeməyindən əlavə, mütləq sup da bişirirdim. Hərəkəti olmadığına görə babasil ehtimalı yüksək idi. Əgər hər gün düyü, yağlı və bərk yemək də yesəydi, lap pis. Hacıya ya bozbaş bişirirdim, ya da plov. Bozbaş olanda Cavad yemirdi, həmin günün menyusuna sosiska ilə yumurta da əlavə olunurdu. Günəş göyün ortasından keçəndən sonra mətbəxdən bayıra çıxırdım. Əlbəttə, özüm gedib, Hüseyini Allaha tapşırırdım, tez-tez eyvana çıxırdım. Oradan otağı görünürdü. Onun eşidəcəyi səsə deyirdim: "Hüseyn, oğlum, bir şey istəmirsən?". "Yox" cavabı veriləndən sonra işlərimin ardınca gedirdim. Qardaşları məndən də həssas idilər; dəqiqəbaşı sexdən gəlib ona baş çəkir, sidik kisəsini boşaldır, böyük bayıra çıxmış olanda işlərini görür, bir şey istəyəndə verirdilər.

Həkimlər deyirdilər ki, həmişə hərəkətsiz uzandığına görə böyrəkləri sıradan çıxma bilər, gərək çoxlu maye qəbul etsin. Hər saatda bir stəkan su aparmaq bizim vəzifəmiz olmuşdu. Əlbəttə, yalnız su olmurdu, vaxtım olan günlərdə ona meyvə şirəsi çəkirdim, qarnı ağrıtanda təzə nanə dəmləyirdim. Bananlı südün də xüsusi zamanı yox idi, hövsələ, banan və süd üçlüyü birləşəndə hazırlayırdım.

Bir neçə dəfə həyətdə olanda mənə çağırmışdı, amma eşitməmişdim. Bir dəfə gecə hamımız yuxuda olmuşduq, otağının televizoru açıq qalmışdı, nə qədər çağırmışdısa, eşitməmişdik və səhərə qədər eləcə qalmışdı.

Bir qədər sonra Ayətullah Feyzin oğlu bir aparat düzəltdi, Hüseyin bir çox işlərini onunla görməyə başladı. Bizdə köhnə ikimərtəbəli bir televizor masası

vardı. Ayətullah Feyzin oğlu masanın üzərində elektrik dəyişdirici ölçüsündə beş dəlik açdı, kabel çəkib bir neçə düymə düzəltdi. Biri kondisioneri yandırıb-söndürmək üçün, biri televizor üçün, biri otağın lampası üçün, biri işi olanda çağırmaq üçün, biri də havanı dəyişdirmək üçün. Sadə, qəşəng, eyni zamanda effektiv bir qurğu idi.

Günorta hacıyla uşaqlar gəlməzdən öncə Hüseynin xörəyini verirdim. Səhər yeməyinə çox da iştahı olmadığına görə günorta hamıdan tez acırdı. Öz boşqablarımıza çox da fikir vermirdim, amma Hüseynin boşqabını, iki cəfəri yarpağıyla olsa da, bəzəyirdim. O, xörəyin gözəl görünməsini sevir, yeməzdən öncə bir neçə dəqiqə baxırdı.

Günorta namazından və nahar yeməyindən sonra bir saat mürgüləyirdi. Günortadan sonra isə bizi tək qoymayan dost və qonşular gəlib-gedirdilər. Günortadan sonralar vaxtım çox olurdu, Almaniyada qəhvəiçən olmuş Hüseyn ağaya qəhvə hazırlayırdım, bir əlimlə qəhvəni, o biri əlimlə də meyvə qabını götürüb otağına girirdim. Özüm meyvə yeməyimə əhəmiyyət verməsəm də, Hüseynin meyvəsini unutmamağa çalışırdım. Qabığını soyub ağzına qoyurdum.

Dırnaqları uzun olanda tuturdum. Bunun da üsulu vardı. Əl-ayaqlarının dərisi çox nazıqləşdiyinə görə dırnaqtutanın altına keçirdi. Gərək çox diqqətli olaydıq ki, bilmədən ətini qoparmayaq. Qayçı ilə tutmağa qoymur, deyirdi: "Yalnız dırnaqtutanla. Xırda-xırda da olmaz, dırnağın hamısını birdən tutun". Barmaqlarını tutub bir-bir irəliləyirdim. Əlində hissiyyat yox idi, amma elə bilirdi ki, ətini kəsirəm. Dəqiqəbaşı deyirdi:

"Ana, ətimi kəsdin". Əlini qaldırıb göstərirdim: "Bax. Harasını kəsdim?!" Deyirdi: "Bəs niyə yandırır?" Yandırmırdı, elə bilirdi ki, yandırır. Səbəbi də daxili sinirlərinin tam kəsilməməsinə və başqa bir-iki tibbi amilə qayıdırdı.

Günortadan sonra sərin olanda çadramı başıma atıb bayıra çıxırdım. Hüseyin gedə bilmədiyinə görə özüm ona pal-paltar almalı olurdum. Bazarın əvvəlindən Səfaiyyə prospektinin sonuna qədər gedib bir-bir mağazaları gəzirdim. Nəhayət, beş mağazanın qısaqol köynəyini gözüm tuturdu. Hüseyin yalnız üçdüyməli qısaqol köynək geyinirdi. Çünki asanlıqla başına keçirdi, çox da düzəltməyə ehtiyac olmurdu. Uzunqol köynək geyinmək ona çətin gəlirdi. Rənglərdən də tünd krem rəngini sevirdi. Bu üç xüsusiyyətli köynəyi olan mağazalarda satıcının önünə pulu qoyur, şərtlərimi də deyirdim: "Özü hərəkət edə bilməyən müharibə əlili üçün alıram. Bilmirəm, xoşu gələcək, yoxsa yox. Aparıram, baxsın, bəyənməsə, qaytarmalı olacağam". Onlar deyirdilər: "İndi ki müharibə əlilidir, pula da ehtiyac yoxdur. Biz sizə inanırıq. Bir həftədən sonra da gətirsəniz, problem deyil". Beş köynəkdən birini gözü tuturdu, dördünü yox. Yenə piyada yola düşüb bir-bir mağazaları tapır, köynəklərini verir, pulumu alıb qayıdırdım.

Axşamlar hamımız toplaşırdıq. Anam gəlirdi, hacı ilə oğlanlar toplaşırdılar, Faticanla Mina da Tehrandan gələndə yaxşı bir çevrə əmələ gəlirdi. Hüseyin hərəkət etmədiyinə görə axşamlar çox vaxt xörək yemirdi, deyirdi ki, həzm olmur. Lakin hamımız toplaşanda və uşaqlar sendviç alanda "yox" demirdi. Sosiska-kolbasa

sendviçini və üstündən içilən qazlı içkini çox sevirdi, axırınıc tükə aşağı getməmiş dolu bir stəkanı başına çəkirdi. Bəzən ürəyi pizza istəyəndə də uşaqları göndərirdi. Əliaçıq idi, çox sifariş verirdi, deyirdi ki, artıq alın, kimsə çox yemək istəsə, yesin. Hüseyinə qonaq olduğumuz axşamlar ayrı cür keçirdi, xüsusi səfəsi olurdu. Bilmirəm necəydi, ancaq bilirəm ki, başqa cür idi, çox başqa cür.

17

Almaniyaya göndərilməzdən öncə, Hüseynin xəstəliklərinin ən ağır vaxtında, hamımız çıxış yolu axtaranda, hətta dost-taşılar, qonşular da onun taleyindən nigaran qalanda, gecə-gündüzümüz onun sağlamlığı üçün dua etməkdən ibarət olanda pansionata gedib ona dedim ki, sağlması üçün çoxlu nəzir-niyaz ediblər, dualar, Quranlar oxuyublar. Sözlərim bitəndən sonra işarə ilə başımı yaxınlaşdırmağımı istədi, zəif səsi güclə qulaqlarıma çatdı:

- Ana, onlara de ki, mənim sağalmağımın ötrü dua etməsinlər. Sağalmağımı niyə istəyirlər? Mən bu vəziyyətimlə razıyam; verdiyim əl-ayaqların, çəkdiyim əzab-əziyyətlərin hamısına razıyam...

İltihablı ağciyər macal vermədi. Ardıcıl öskürəklər başladı və üzünün rəngi dəyişdi. Boğazına bir neçə qaşığıq su verdim. Öskürəyi dayanandan, bir neçə dəfə nəfəs alandan sonra yenə işarə ilə məni yaxına çağırırdı. Bu dəfə qulağımı ağzına yapışdırdım:

- Kimin satlıq malı varsa, axtarıb ən yaxşı müştərini seçir. Biz əlillər malımızı Allaha satmışıq. Allah da bütün müştərilərdən üstündür. Mən bu bazarlığı heç vaxt pozmam. Heç vaxt Allahdan istəmərəm ki, Onun yolunda verdiyim qolları, ayaqları geri qaytarsın. Heç vaxt belə bir iş görmərəm, ana, heç vaxt...

Hüseyn əlilliyini qəbul etmişdi, bütün məhdudiyətləri və çətinlikləri ilə. Sutkanın 24 saatını çarpayıda uzanmaqla razılaşmışdı; hətta böyrü üstə çevrilə bilməməklə, rahat şəkildə yatmaqla, ömründə ağrısız bircə saat yaşamamaqla, hər bir neçə gündən bir hərərətdən yanmaqla, ağrının bütün vücudunu sarması ilə, ara-sıra başlayan ürəkbulanmaları və sidik qanaxmaları ilə, ayaq üstə dayanmağın, yerimək həsrətinin həmişəlik ürəyində qalmasıyla – bütün bunlarla və bunlardan da çətinləri ilə razılaşmışdı.

İli yadımda deyil, amma bir zamandan sonra Hüseyn daha yalnız bizim deyildi, taqətləri tükənəndə dərdlərinin dərmanını onun yanında tapan hər kəsin idi. Onlar yorğun və məyus halda gəlib ümidlə, pozitiv halda gedirdilər. Onlar deyirdilər ki, bu adam bu qədər səbirli, bu qədər şükür halında olduğuna görə, bir kəlmə danışmasa belə, oturub ona baxmağımız bizi sakitləşdirməyə kifayət edir.

Yalnız dost-tanış deyil, adi adamlar da, həyatın çətinlikləri, cəbhə yaralarının köhnəlməsindən yorulmuş müharibə əlilləri də Hüseyni tərk etməyə hazır deyildilər. Məsələ bu iki qrupla da bitmirdi. Bəziləri nə dost idilər, nə tanış, nə də ruhlanmaq kimi qayğıları vardı. Onlar Hüseynin eşqi ilə, Hüseynin onlar üçün fərqli olduğuna, ömürlərində gördükləri adamlardan

seçildiyinə görə onu görməyə gəlirdilər. Görüşə gələnlər bizə əziyyət vermədiklərindən arxayın olub günüortadan sonra bir-bir, iki-iki gəlirdilər. Sakitcə, başaşağı şəkildə girişdən keçib birbaşa Hüseynin otağına gəldilər. Xüsusən axşamüstü və günbatan çağından sonra bu səhnənin təkrarlanmasına alışmışdıq. Əvvəlcə qapıdan bir taqqıltı gəlirdi, sonra "ya Allah" deyən kişi səsini eşidirdik, sonra iri addımlar qapıdan otağa qədər məsafəni qət edirdi. Ayaqqabılar Hüseynin otağının önündə ayaqdan çıxırdı, salamlama və hal-əhval tutma bitməmiş növbəti taqqıltı gəlirdi.

Ziyarətçilər müxtəlif qruplara bölünürdülər. Bəziləri gündəlik qonaqlar idi, bəzisi xüsusi görüşə üstünlük verib çox vaxt günorta yeməyindən sonra gəlirdi. Tünlüyü və axşam yığıncaqlarını sevənlər də şam namazından sonranı seçirdilər.

İki Rza dayımız vardı: Rza Pursadiqi və Rza Cahangirpur. Hər ikisi müharibə əlili idi və Hüseynlə eyni vaxtda vuruşmuşdular. Onlar və ağa Əxəvan hər gün gəlib onu görməli idilər. Rza Pursadiqinin təbiəti ağır idi, adam çox olanda gəlməzdi. Əksər hallarda saat 3-də, 4-ün yarısında gəlir və ikilikdə Hüseynlə zaman keçirirdilər. Rza Cahangirpur isə axşamların qonağı idi. Əxəvan üçün də adamın az və ya çox olmasının fərqi yox idi, hansı saatda bazara yolu düşürdüsə, Bacək xiyabanının üçüncü küçəsinin krem rəngli qapısını döyüb içəri girirdi.

İsmayilla əmisi oğlanları Məsud və Səid də həmişəki qonaqlar siyahısında idilər. Arifi ailəsi Hüseyni hədsiz dərəcədə sevirdi. İsmayılın anası oturub-qalxıb deyirdi: "Allah Hüseyn ağanı qorusun! Səhərdən-axşama qədər

çarpayıda uzanıb, amma xeyir-bərəkəti çoxlarından artıqdır". O, Allahdan ilk nəvəsini alandan sonra hər gün səhər çağı qucağına götürüb bizim evə gətirir, deyirdi: "Bu uşağı gətirdim ki, sığortalansın". Gedirdi, günortadan sonra görürdük ki, yenə gəlib. Deyirdi: "Əlimdə deyil, Hüseyn ağanı gündə iki dəfə görməsəm, dəli olaram".

Ağa Tahayi də Hüseynə çox baş çəkirdi. O, özəl adamlardan idi, özünəməxsus inancları vardı. Hər dəfə Hüseyni görməyə gələndə bir gün qabaq oruc tuturdu. Ağa Taibin üsulu da fərqli idi. O, çatan kimi əmmaməsini başından götürür, eyvanda dəstəmaz alır, Hüseynin çarpayısı yanında iki rəkət namaz qılır, sonra söhbətə başlayırdı.

Ay işığı həyətin daş döşəməsini gümüşü rəngə boyayanda Hüseynin ətrafı adamlarla dolu olurdu. Qardaşlar günəş batandan sonra sexi bağlayıb gəlirdilər. Dostlar, əmioğlanları və qonşu oğlanları da peyda olurdular. Axşam saat 8-dən sonra kişi ayaqqabıları Hüseynin otağının önündə sırayla düzülürdü. Adam çox olurdu, zarafat və gülüş səsləri hərdən mətbəxə gəlirdi. Gülüş mövzuları az deyildi. Bəzən Almaniyada çəkilmiş şəkillərə baxır, dedikləri "bu nə şəkildir, çəkdirmisiz?!", "niyə belə jest etmisiz?!", "niyə oranın ağaclarının rəngi belədir?", "niyə qarğaları bizimkilərdən fərqlidir?" kimi cümlələr gülüşə bəhanə verirdi. Növbəti dəfə cəbhədəki dəcəlliklər yadlarına düşür, hamısı gülməyə başlayırdı. Sonra da yalnız və yalnız özlərinə məxsus kələklərlə birini ələ salır, gülüşləri ilə otağı uçururdular.

Futbol yarışına baxanda isə otağı uçurmaq məsələsi olmurdu, ən azı, yeddi ballıq zəlzələ baş verirdi. Hüseyn

futbolu çox sevirdi, hamı da ona görə gəlirdi. Deyirdilər ki, Hüseyinin yanında futbola baxmağın başqa ləzzəti var. Bir tərəfində çarpayı, digər tərəfində paltar şkafı olan doqquzmetrlik bir otağa bir dünya adam toplaşdı, bir-birinin başına dırmaşdı otağı Azadlıq stadionuna çevirdilər. Bir-birinə qarşı şüar oxuyur, elə səs-küy salırdılar ki, nə həddi vardı, nə hüdudu. Qol vurulanda elə qışqırırdılar ki, biz bir neçə metr aralıda oturduğumuz yerdə atılıb-düşürdük. Bəzən həyəcan o qədər yüksəlirdi ki, hacı da oraya gedir və gülüş içində qayıdıb deyirdi:

- Bunlar da kimdirlər belə?! Otuz nəfər yekə kişi balaca bir otaqda oturub, oyunçuların biri qapının onmetrliyinə çatan kimi otağı alt-üst edirlər. Əgər qol vurulsa, daha betər! Atılıb-düşür, bir-birinin başına vururlar. Hüseyin də onlara baxıb gülməkdən uğunur.

Bir dəfə başqa bir yerdən evə qayıdırdım. Küçənin ortasına çatanda birdən elə qışqırıq eşitdim ki, bağrım yarıldı, elə bildim, kimsə ölüb. Əslində isə, nə baş vermişdi? - İran Avstraliyaya ikinci qolu vurub dünya çempionatına vəsiqə qazanmışdı. Onlar daha nə etmirdilər! Evi alt-üst edirdilər. Hoppanıb-düşür, fit çalır, şirniyyat paylayırdılar. Bir neçə saata qədər, ümumiyyətlə, özlərində olmadılar.

Əvvəllərdə bütün qonaqlara qulluq etməyi özümə borc bilirdim. Buna görə də, daim mətbəxdə işləyirdim; ya çay dəmləyirdim, ya meyvə yuyurdum, ya boşqab və stəkan qurulayırdım. Əli ilə Mehdi olanda onlar qulluq edirdilər, olmayanda dəqiqəbaşı Cavaddan xahiş edib dəftər-kitabının önündən qaldırmağa məcbur olurdum. Bəzən qonaq çox olanda, Cavadın da hövsələsi

olmayanda xahişlər nəticəsiz qalırdı; bir ayağım mətbəxdə olurdu, bir ayağım Hüseynin otağında.

Yavaş-yavaş etirazlar gəldi. Hüseynə deyirdilər ki, biz səni görməyə gəlirik, anana de ki, özünə bu qədər əziyyət verməsin. Onlar and verib demişdilər ki, anan həm sənə, həm bizə qulluq edə, həm də evinə, ərinə və uşaqlarına baxa bilməz. Özümə də deyirdilər: "Hacı xanım, əgər bizdən ötrü hər gün özünüzü belə əziyyətə salsanız, daha gəlmərik. Bundan sonra adi su da gətirsəniz, ağzımıza vurmayaçağıq". Bunları deyirdilər, amma yenə ürəyim dözmürdü. Xüsusən yad adamlar gələndə mütləq çayla meyvə aparırdım, gündəlik qonaqlara isə meyvə aparanda da yemirdilər. Özləri böyük bir torbada meyvə və digər yeməli şeylər gətirirdilər, birlikdə yeyib gedirdilər. Beləliklə, mənə yavaş-yavaş qonaqlara qulluq etməməyə alışdırırdılar.

Gəlib-gedənlər yalnız dostları deyildi, qohumlar da çox gəlirdilər. Mina, Şükuh-sadat, digər qayınxatınlar və qonşular bilirdilər ki, Hüseyni görmək istəyirlərsə, axşam gəlməməlidirlər. Buna görə çox vaxt səhər gəlirdilər. Əlbəttə, qonşuların bir-ikisi üçün yad kişinin olub-olmaması fərq eləmirdi; otağa girib hal-əhval tuturdular. Ayətullah Feyzin xanımı kimi adamlar da oturub kişilərin getməsinə gözləyir və nəticədə, bəzən bir-iki saat yubanırdılar.

Get-gedə müxtəlif idarələrdən görüşə gələnlər də çoxaldı. Bir gün bazar adamları Əliyə xəbər verdilər ki, Hüseyni görmək istəyirik. Ertəsi gün bir məktəbdən zəng vurdular, sonra korpusdan və bir Bəsic mərkəzindən. Otuz-qırx nəfərlik qruplar gəlib otaqda və qarşıdakı eyvanda otururdular. Hüseyn gənclərlə

görüşməyi çox sevirdi. Onlarla səbirlə danışırdı, cəbhə, döyüş, Xürrəmşəhr xatirələrini söyləyirdi. İnkılabdan danışılanda tövsiyə edirdi ki, onun qədrini bilsinlər; vilayətdən danışılanda tövsiyə edirdi ki, əmrinə tabe olsunlar.

Hüseynin bayıra çıxma problemi xəbərsiz olduğuna görə çox həssas idi ki, müxtəlif idarələrdən gələnlər mütləq öncədən xəbər versinlər. İstəmirdi ki, vəziyyətinin ağır olduğu, qızdırma və titrətməsinin başladığı zamana düşüb onlardan xəcalətli olsun. Dostlarıyla çox da belə şeylərə fikir vermirdi. Onlar Hüseynin vəziyyətini bilirdilər, otağa girib rənginin qaçdığını görəndə kimi başa düşürdülər ki, yenə çətin günlər gəlib; ayaqüstü salam verib gedirdilər. Lakin qırx şagird gətirmiş məktəb direktoruna çatar-çatmaz "get" demək olmurdu.

Problem yalnız bayıra çıxma problemi deyildi, Hüseyn görkəminin təmiz və səliqəli olmasına da çox həssas yanaşırdı. Kimsə məlumat vermədən birdən-birə gəlmək istəyəndə, "saçım yağlıdır, hamama getməmişəm, görkəməm yaxşı deyil" deyib qəbul etmirdi. Saçına çox fikir verirdi. Həmişə uzandığına görə saçının arxası yatırdı. Ağrı zamanı boynunu oyan-buyana dartırdı, saçı daha çox yatırdı. Kiminsə gəlmək istədiyini eşidən kimi deyirdi: "Saçım səliqəlidir? Arxası yatmayıb?" Deyirdik ki, yox, yaxşıdır. Heç vaxt yalan söyləmirdik. Güzgü istəyirdi, özü baxırdı, yalan deyildiyini biləndə çox narahat olurdu.

Bir müddətdən sonra otağının yanındakı eyvana bir əlüzyuyan çəkdik. Başını onun içinə əyib yuyurduq. Hövsələsi olanda iki nəfər tez başını yuyub fenlə

qurudurdu, biri də sidik kisəsini boşaldıb mələfəni səliqəyə salırdı. Tez bir zamanda hər şey hazır olurdu və qapıda gözləyən qrupa giriş icazəsi verilirdi. Bəzən isə hövsələsi olmurdu, çünki boynunu qatlayanda çətinlik çəkirdi. Bu zaman görüşə gələnlərdən üzr istəyib başqa bir günə vaxt verirdik.

Bəzən qonaqlar gedəndən sonra Hüseyinin yanına gedirdim. Görürdüm ki, narahatdır, sanki dünya başına uçub. "Nə olub?" deyə soruşanda narahat halda deyirdi: "Bu gün yenə biri çarpayımın kənarında oturdu; yenə hər yerim murdar oldu, ana". Sidiyi boşaltmaq üçün ona zond qoşurduq. Zondun bütün yaxşılıqlarına rəğmən, bu eybi vardı ki, mələfə dartılanda tez çıxırdı, döşək və mələfələrin hamısı islanır, murdar olurdu. O, "döşəyim dəyişilməlidir" – deyəndə ürəyim od tutub yanırdı. Bilirdim ki, indi nə haldadır və necə xəcalət çəkir.

Tez uşaqlara xəbər verirdim. Bir dəqiqə çəkmədən Mehdi ilə Əli sexdən gəlirdi. Mehdi ayaqlarını, Əli də baş və boynunu tutub onu hamama aparırdılar. Mən də döşək və mələfələri dəyişdirirdim. İşlər bitəndən sonra Hüseyini çarpayıya qoyanda rahat nəfəs alırdı. Sonra üçümüzdə də xəcalətlə baxıb deyirdi: "Sizdən xəcalətliyəm. Sizə əziyyət verdim". Mən dodağımı dişləyib deyirdim: "Oğul, nə əziyyəti?! Sən burda olduğuna görə biz sevinirik, hamımız ürəkdən işlərini görürük". Bunları deyirdim, amma Hüseyin yenə qəm çəkirdi. Mənə, Əliyə, Mehdiyə görə narahat olurdu, deyirdi ki, sizi əsir etmişəm, əziyyətim sizin boynunuza düşüb. Biz deyirdik: "Eybi yoxdur. Biz sənəin əsirin olmaq istəyirik. Biz istəyirik ki, sənə qulluq edək".

Dönə-dönə deyirdik, amma onun vicdan əzabı bu sözlərlə sakitləşmirdi.

Bəziləri mənə deyirdilər ki, sənin Hüseynin gündə bir dəfə şəhid olur. Doğru deyirdilər, həqiqətən də, gündə bir dəfə şəhid olurdu, xüsusən də belə xəcalət çəkəndə.

Bəzən otağının önündən keçəndə dayanıb ona baxırdım. O, əlillik günlərində sanki anbaan yüksəlir, ucalırdı. Onu ziyarətə gələn vəzifəli şəxslər yadıma düşürdü: icra hakimindən və bələdiyyə sədrindən tutmuş Daxili işlər nazirinə, Xübrəqan məclisinin sədr müavininə qədər. Bəzən ona deyirdilər ki, bir şeyə ehtiyacın varsa, nəşə lazımdırsa, de. Hüseyn pəncərədən səmaya baxırdı, dodaqlarında təbəssüm yaranırdı, nəfəsini yavaşca buraxıb deyirdi: "Biz bu yola ona görə qədəm qoymamışıq ki, bizə xidmət etsinlər. Əgər çatışmazlıq varsa da, əsla önəmli deyil. Bizim yolumuz, məqsədimiz başqa bir şey olub. Mən getdiyim yola, gördüyüm işə görə heç vaxt peşman olmamışam". Bu zaman gözlərim ixtiyarsız olaraq, taxçanın üstündəki çərçivəyə doğru gedirdi. Bu çərçivə Hüseynin bütün ürək sözünü söyləyirdi. Çərçivəni Ayətullah Bədələ gətirmişdi, Hüseyn ona verilən bütün tablo və təşəkkürnamələr arasından yalnız onu bəyənmişdi. Mürəkkəb çərçivənin ağ sinəsini bu beytlə qaralamışdı:

Niyə əl uzadım? Niyə ayaq çırpım?

Xacə məni əlsiz-ayaqsız bəyənilir!

18

Günbatan çağı qayıtdılar. Hamıdan qabaq Mehdi koridora girdi. Tər içində idi, rəngi qaçmışdı, alnında bir neçə qızartı vardı. Onun ardınca Əli ilə İsmayıl daha bərbad görkəmdə gəldilər, Hüseyn də qollarında huşsuz halda.

Kondisioneri yandırdıq. Üz-başına bir neçə ovuc su çiləyəndən, özünə bir-iki stəkan sərin şərbət içirəndən sonra özünə gəldi. Əli, "ana, İmam Hüseyn (ə) oğlunu yenidən sənə qaytardı" deyəndə nə baş verdiyini anladım.

Bir məclisdə rövzə qurtarmamış o biri məclisə gedən Hüseyn əlil olandan sonra evdə qalır, radio və televiziyaadan verilən rövzə və əzadərliqlərə baxırdı. Aşura günü isə fərqli idi, evdə qala bilmirdi, hər il Çehel əxtəran əza dəstəsinə¹ qoşulub hərəmə qədər gedirdi.

¹ Çehel əxtəran məhəlləsinin İmam Cavadın (ə) oğlunun adına olan Həzrət Musa Mübərqə əza dəstəsi Qumun ən qədim dəstələrindən sayılır, 140 ildir Aşura günü həzrət Musa Mübərqəyin Azər

Bu, Qumda məşhur dəstədir. Həmin illərdə çoxları bu dəstədə şəfa tapırdı; indi də sağalanlar olur. Dəstə hər il günorta namazından sonra Azər xiyabanından yola düşür. Öndən ən azı, qırx seyid gedir, digərləri də arxadan. Rövzəxan oxuyur, camaat yolun hər iki tərəfində zəncir vurur. Dəstə o qədər ağır və iştirakçı o qədər çox olur ki, bazara çatana qədər iki saat keçir.

Oraya çatanda uşaqlar Hüseyini təkərli oturağa oturdub dəstəyə qoşulmuşdular. Dəstənin öz qaydası vardı. Məqbərənin həyətinə girəndən sonra əvvəlcə bir qrup hovuzun ətrafına fırlanırdı. Hər dəfə dövrə vuranda ona çoxlu adam qoşulurdu; belə ki, get-gedə bütün həyət Çehel əxtəran dəstəsindən olurdu. Yeddi dəfə hovuzun başına fırlanıb zəncir vurur, şur mərsiyələr oxuyur, hərvələ edir, üz-başlarına vurub "Hüseyn! Hüseyn!" deyirdilər. Dəstənin piri saman tökəndən sonra "vaveyla" başlayırdı. Sanki adamın ruhu bədənindən çıxacaqdı. Bütün göyərçinlər uçuşur, qırmızı və qara bayraqlar fırlanır, qiyamət qopurdu. Camaat baxır, bütün hərəm ağlayırdı. Sinc, dəf və təbil səsi dayananda şur sona çatırdı və camaat yavaş-yavaş Saat qapısından çıxırdı.

xiyabanında yerləşən məzarından həzrət Məsumənin məqbərəsinə qədər yürüş edir. Hərəkətə Aşura günü günorta namazından sonra başlanır. Birinci cərgədə Musa Mübərqəyin yaşıl paltar və qara şalla digərlərindən seçilən seyid nəvələri gedirlər. İkinci cərgəyə İrənin müxtəlif yerlərindən şəfa niyyəti ilə gəlmiş xəstələr yerləşirlər. Bu əza dəstəsində iştirakçı o qədər çox olur ki, dəstənin başındakı yaşılpaltarlılar məqbərəyə çatanda son hissəsi hələ Azər xiyabanında və Çehel əxtəran məhəlləsində olur.

Bu dəfə dəstə hovuzun başına fırlananda Əli ayaq üstə, Hüseyn də təkərli oturacaqda bir tərəfdə dayanıbmişlər. Əli deyirdi:

- Özüm də bilmədim, nə oldu. Birdən tamaşaçılar bu tərəfdən hücum çəkдилər, şur vuranlar o tərəfdən. Özümə gəlincə araba havaya qalxdı, Hüseyn əl-ayaq altına düşəcəkdı.

Coşub hərvələ edən, qolları, ayaqları altında kimin qaldığını bilməyən bir izdiham arasından adi adam sağ çıxmaz, o ki qala Hüseyn kimi nə özünü qorumağa əli, nə də camaatın arasından çıxmağa ayağı olan bir əlilə. Əli də nə baş verdiyini bilmirdi. O deyirdi:

- Bilmirəm nə oldu, kim kömək etdi. Hələ də bilmirəm ki, Hüseyni camaatın ayaqları altından necə çıxara bildik.

Hər il Ərbəindən sonra, matəmin axırını on günündə növbə Hüseynin rövzə məclislərinə çatırdı. Səfər ayının son on günündə təkcə bizim evimiz, sex və məhəllə məscidi yox, küçə də adamlarla dolurdu. Qadınlar otaqlarda, dəhlizdə və eyvanda sıx-sıx otururdular, kişilər də sexdə və məsciddə. Lakin yenə yer çatmırdı, səkkizinci axşamdan sonra küçəni də döşəyirdik. Göz işlədikcə camaat ayaq üstə və oturmuş halda rövzəyə qulaq asır, ağlayırdı.

Hüseynin özü bir dəfə də məclisə getmirdi. Hamının ona baxmasını, pıçıldaşaraq "məclisin təşkilatçısı gəldi" deməsini istəmirdi. Otağında qalıb qapını açıq qoyurdu ki, həm isti olmasın, həm də rövzəxanın səsini eşitsin. İşıqları da söndürürdü ki, heç kim mane olmasın.

On axşamın onunda da şam yeməyi verirdik. Məclisin plovunu Aşçı Hacı Həsən bişirirdi. Böyük bir

qazanda dəmə qoyub isti-isti bazardan göndərirdi. Rövzənin axırlarında Arifi və oğlanları gedib qazanı əl arabasına qoyur, camaatın arasından yol açıb sexə aparırdılar. Bəzən də Hüseynin otağının qarşısındakı eyvana gətirirdilər. Hüseyn özü bir iş görə bilmirdi, amma xörəyin çəkildiyinə, hər kəsin bir işlə ciddi məşğul olduğuna tamaşa etməyi sevirdi. Bu zaman baxmasam da, otağın zülmət qaranlığında yaşlı gözlərindəki həsrəti duya bilirdim.

Məclisin xuruşunu anam həyətdə iki plov qazanında bişirirdi. Hər səhər Hüseynin otağının yanındakı eyvanın üstündən onu çağırırdı:

– Hüseyn can, bu gün şama nə bişirim?

O tərəfdən Hüseynin səsi gəlirdi:

– Sizə nə rahatdırsa, bişirin, çox əziyyətdə düşməyin.

– Əziyyət nədir?! Məclis İmam Hüseyn (ə) məclisidir, təşkilatçısı da Hüseynidir. Bu məclis üçün gərək ən yaxşı xörəkləri bişirək.

Anam hər gün əlindən gələni edirdi; bir gün qiymə bişirirdi, bir gün fisincan, bir gün toyuq. Səbziquovurma bişiriləndə işimiz bir neçə qat artırdı. 30 kq göyerti alıb təmizləyir, yuyurduq. Gecə hamısını parçaların içinə tökür, suyu axsın deyə həyətdə ipdən asırdıq. O qədər göyertini anamla qonşuların bir-ikisi doğrayırdı. Sonra anam təkbaşına qızardır, xuruşu asırdı. Göyertini doğrayanda əllərinin içi və barmaqları qabar olurdu. Qiymə kartoflarının qaynar tavasının qarşısında dayananda əlləri göynədirdi, buna baxmayaraq, İmam Hüseyn (ə) ehsanından heç nə əskiltmirdi.

İlk dəfə kartof kökəsi bişirmək qərarına gəldiyimiz axşam heç vaxt yadımdan çıxmaz. Anamla arxa həyətdə

ocağın yanında dayanmışdıq, qarşımızda böyük bir tava vardı. Bir tava, iki tava, üç tava... iyirmi tava... Artıq tənqə gəlmişdik. Kökələri tavaya tökər-tökməz açılırdı. Problemin nədə olduğunu bilmirdik. Beynimizə gələn hər bir yolu sınaıdıq; yumurta vurduq, un əlavə etdik, yağ tökdük, amma heç biri kömək etmədi. Kökələr heç bir yolla əmələ gəlmək istəmirdi. Anamın qolları yanmış, üzü alovun istisindən qızarmışdı, ancaq bir-iki saatdan sonra bitəcək məclisin, yalnız duzlu xiyar və pomidorları doğranmış ehsan xörəyini düşünürdü.

Əvvəldə görməli olduğumuz işi axırda gördük: Hüseyin dostlarından birinin sendviç köşkü olan əmisinin ardınca adam göndərdik. Yazıq tez gəldi, yadımda deyil nəyi isə artırıb-əskilti və problem həll oldu. Kökəni yağın içinə atan kimi şişib böyüyürdü. Həmin xörək insanlara o qədər ləzzətli gəldi ki, açılmış kökələri yeməkdən də doymurdular. Qonşular bir müddət sonraya qədər deyirdilər ki, o kökələr necə də dadlıydı! İmam Hüseyin (ə) xüsusi nəzər edirdi, vallah! Çünki bu uşağın ürəyi istəyirdi ki, bir iş görsün, amma əlindən heç nə gəlmirdi.

Yemək vaxtı sexin həyətində üç-dörd cərgə süfrə sərilirdi. Camaat iki tərəfdə otururdu, qaşıqlar enib-qalxırdı. Kişilər yeyib qurtarandan sonra qabları böyük ləyənlərin içində tez-tez yuyub xanımlar üçün hazırlayırdılar. Süfrələr bir-birinin ardınca yığılıb-sərilirdi, qablar bir-birinin ardınca boşalıb-dolurdu, amma o qədər adamdan bir nəfər də ac qalmırdı.

Qərribə axşamlar idi; səmimiyyətləri daha qərribə! Orada mən-sən yox idi, iş İmam Hüseyin (ə) işi idi və hər kəs bir tərəfindən yapışmağa çalışırdı. Məclisdən

sonra kişilər qabları yuyana, biz stəkan-nəlbəkiləri suya çəkənə, evi süpürüb təmizləyənə qədər gecə saat 2-3 olurdu. Yorğun-arğın yatağa uzanırdıq. Axırncı gecə bu işlərdən ötrü darıxırdıq, heyfsilənib deyirdik: "Sabahdan bu məclislər olmayacaq, bu camaat olmayacaq, bu coşqu olmayacaq. Bir də qaldı gələn ilə".

19

Qonaqlar sıx-sıx oturublar. Qız evinin bütün otaqları dolub, hətta nikah əqdini oxuyan da gəlib, ancaq kürəkən hələ evdədir. Yerdə oturub deyir: "Hüseyni belə qoyub nişan süfrəsində otura bilmərəm". Yorğun baxışımı Əlidən çəkib Hüseynə qədər davam etdirirəm. Uşağım qardaşının ailə qurmasına sevinib, həyəcan nəticəsində spazma yaranıb, axırda da vəziyyəti pisləşib.

Əlinin ailə qurmasını Hüseyn hamımızdan çox istəyirdi. Bunu arabir özü mənə söyləyirdi. Qorxurdu ki, Əli o qədər onun işləri ilə məşğul olar ki, gələcəyini yaddan çıxarar. Hər dəfə əlinin aşağı olduğunu bəhanə gətirəndə mənə arxayın edirdi ki, qardaşının arxasındadır, onu tək qoymayacaq. Yalnız söz demirdi, əməldə də bacardığı qədər dəstək verirdi. Nişandan bir gün öncə mənim əlimə bir qədər pul qoyub dedi ki, qardaşı üçün nə lazımdırsa, alım. Həmçinin mənə demişdi ki, iki qızıl sikkə alıb nişanda birini Əliyə,

birini Nəcməyə verim. Başqa bir nümunə də nişan xərcləri idi...

Nəcməni qonşularımızdan Rübab xanım mənə təklif etmişdi. Gəlin axtardığımı eşidən kimi Hacı Məhəmməd Zakirinin qızını yada salmışdı. Öz küçəmizin başında qalırdılar. Ailə qurmuş böyük qızını görmüşdüm, amma kiçiyini yox. Onda hələ məktəbi bitirməmişdi. Hər səhər atası, ya da qardaşı onu aparır, günorta qaytarırdı. O qədər sakit və başaşağı gedib-gəlirdi ki, görməmişdim, Zakirinin ikinci qızının olduğunu inkar edirdim. Axırda Rübabın özü işlərin ardınca düşdü. Evlərinə getdi, "qızım dərs oxuyur, hələ ailə qurmaq fikri yoxdur" deyən anasından israrla telefon nömrəsini aldı.

Elçilik günü o qədər əl-qolum əsirdi ki, bir neçə gəlini və kürəkəni olmaqla təcrübə dağına dönmüş Şükuh-sadətə özümlə apardım. Bu həyəcan üçüncü dəfə də vardı; əlbəttə, məndə yox, ilk dəfə elçiliyə gedən, əlinə gül və şirniyyatı verəndə mənim birinci gündümdən betər olan Əlidə. Bilmirəm, həmin axşam Nəcmə ilə danışanda hansı haldaydı, amma yadımdadır, evə çatan kimi üzü üstə çarpayıya uzandı. Hüseyin gülməkdən uğunmuşdu. Deyirdi: "Nə olub, Əli? Niyə belə edirsən?" Əli deyirdi: "Otağa onunla danışmağa girəndə az qala özümdən gedib yıxılacaqım".

Axırıncı dəfə qızın atası demişdi ki, özüm onunla danışmaq istəyirəm. Soruşmuşdu ki, işin-gücün nədir? Əli cavab vermişdi:

- Doğrusunu deyim ki, heç nəyim yoxdur. Məni digər Duxançılar kimi bilməyin. Deməyin ki, əmiləri, əmisi oğlanları varlıdırlar, bu da onlardandır, yəqin, pulludur.

Yalnız bunu deyim ki, on beş yaşımdan əllərimi dizlərimə qoyub, "ya Əli" demiş, işləmişəm.

Bunu eşidəndən sonra Hacı Məhəmməd demişdi:

- Daha bir söz deməyin lazım deyil, yalnız bunu istəyirdim. Mənə sənin səmimiliyin önəmli idi. Allaha şükür ki, varındır.

Bütün qərarları 13 rəcəbə¹ saxlamışdıq, indi də nə edəcəyimizi bilmirdik. Bir tərəfdən, Hüseyini o vəziyyətdə tək qoymaq olmazdı, digər tərəfdən, qonaqlar gözləyirdilər. Qardaşım Məhəmməd gedib-gəlir, narahat halda deyirdi: "Çağırduğunuz qonaqların hamısı gəlib, özünüz isə hələ evdə oturmusunuz". Doktor Zənd hamımızdan həyəcanlı idi. O deyirdi ki, gecdir, gedin, mən Hüseyinin yanında yəm. Lakin Əlinin ürəyi dözmürdü, Hüseyini o vəziyyətdə tək qoya bilmirdi. Hüseyin çox israr edirdi ki, getsin, ondan ötrü narahat olmasın, o isə razılaşmırdı. Axırda doktor yerindən qalxdı, Əlinin pencəyini ona verib dedi: "Mənə inan, siz qayıdana qədər gözümü ondan çəkməyəcəyəm".

Əli əvvəlcə doktorun əlini, sonra da qardaşının alnını öpüb otaqdan çıxdı. Digərləri də dodaqlarını sallayıb onun ardınca yola düşdülər. Heç birimiz bilməzdik ki, Əlinin nişanını görmək arzusu həmişəlik Hüseyinin ürəyində qala bilər.

Kişilər tez-tez bütün küçəni bürümüş qardan keçib Hacı Məhəmmədgilə çatdılar. Anamla mən də bir qarış dabanı olan ayaqqabılarla çətinliklə özümüzü yetirdik. Qapı açıq idi. Pilləkəndən qalxdıq, qonaqların sual dolu

¹ Rəcəb ayının 13-ü İmam Əlinin (ə) doğum günüdür.

baxışlarını görüb dedik: "Bağışlayın. Özünüz bilirsiniz... gözlənilməz hadisələri qabaqcadan bilmək olmur".

İl yarımından sonra Nəcmə orta məktəbi bitirdi, məhəllədə bir evin ikinci mərtəbəsini kirayə edib bəylə gəlini bəxt evinə göndərdik. Hüseyn ayaqaçdı günü Əliyə iki xalça hədiyyə verəndə əsla düşünməzdik ki, əsas hədiyyə bu deyil, bir neçə aydan sonraya qalıb.

– Yuxuda gördüm ki, Hüseyn çox böyük bir otağın ortasındakı çarpayıda uzanıb, bir dəstə ağ əmmaməli də başına toplaşib, pulları lülələyib ağzına qoyurlar. Yuxumun təbirini hacı ağadan soruşdum. Dedi ki, nə üçün Hüseynin ətrafında seyidlər yox idi, hamısı ağ əmmaməli idi. Dedi ki, ağ əmmamə peyğəmbər olmalarının əlamətidir. Soruşdum ki, pulu ağzına qoymalarının mənası nədir? Dedi: "Yəni malını özünə xərcləyəcək; öz malıyla Məkkəyə gedəcək".

Bunları Ayətullah Feyzin xanımı mənə danışdı, Əlillər fondundan Hüseynə rədd cavabı veriləndə. Müharibə əlillərini həccə aparırdılar. Biz Hüseynin adını da yazdırmışdıq. O da gedəcəkdi, ancaq birdən-birə dedilər ki, ora istidir, xəstələnsə, problem yaranacaq. Lakin Hüseyn razılaşmır, getmək istəyirdi. Yuxunu ona danışandan sonra istəyi üzərində ısrarla dayandı. O deyirdi: "Daha adını da tutmayın. Nəyin bahasına olursa-olsun, gedəcəyəm, heç nə də olmayacaq".

Hüseyn bir işi görmək istəyəndə heç kəs ona mane ola bilmirdi. Axırda qərara alındı ki, getsin, Əlini də köməkçi kimi aparsın. Bir-iki gündən sonra anamın adını da siyahıya əlavə etdi. O deyirdi: "Əzəm mamanın

boynumda böyük haqqı var. Onu öz hesabıma Məkkəyə aparmaq istəyirəm". Doğru deyirdi. Onu və digər uşaqları, həqiqətən, anam böyütmüşdü. Mən 1991-ci ildə Hüseyinin hesabına vacib həccə getmişdim, indi anamın borcunu qaytarmaq zamanı idi.

Çantaları hazırlayanda ehtiyat üçün Hüseyinə bir neçə dəst ehram paltarını qoydum. Qərara alınmışdı ki, bir gün öncədən Tehranın İstiqlal otelinə getsinlər. Onlar çıxandan sonra biz də arxalarınca yola düşdük: Mən, Nəcmə, Cavad və Mehdi. Hacı gəlmədi; onun gəlişinin şərtləri vardı: yer yaxşı olsun, rahat olsun, dar olmasın, isti olmasın və s. Və bunların heç biri olmadığına görə də, gəlmədi.

Fatıcanı və üç oğlunu da köhnə Peykan maşınımıza mindirib səkkiz nəfər olduq. Cavad qabaqkı kimi balaca deyildi ki, qucağımızda oturmaq və ya ayaq altına göndərək. Hamımız çətinliklə üst-üstə oturub yola düşdük; birinin ayağı qazın üstündə idi, o birinin qolu sürət qutusunda, bu birinin dirsəyi arabir sükanı fırladırdı. Gənclər hər bir şeyi bəhanə edib zarafatlaşır, gülüşürdülər. Arabir bir nəfər nəsə deyirdi və maşın səkkiz sərnəşinlə birlikdə gülməkdən atılıb-düşürdü.

Çatanda gördük ki, bir nəfərin xüsusi geyimdə bayırda dayandığı, xoşgəldin dediyi otellərdəndir. Uşaqları gülmək tutmuşdu, amma mənim və Fatıcanın dodaqlarımızı dişlədiyimizi görüb özlərini yığışdırırdılar. Ofisiantlar bizi restorana yönləndirdilər. Uşaqlar bir neçə növ xörək, desert, salat və qazlı içkini görüb Faticangildə yenəcə şam yeməyi yediklərini unudular və hamısı yenidən qarınlarını doldurdular.

Hüseynin otağının telefon nömrəsini yığıb Əli ilə anama sifarişlərimizi verib gecə qayıtdıq.

Evin üç əsas adamının səfərdə olduğu iki-üç həftədə səssizlik hökm sürdü. Daha nə Hüseynin dostlarından xəbər-ətər vardı, nə də anamın xərəklərinin ətrindən. Cavad dərsləri ilə məşğul idi, Mehdi sexdə işləyirdi, hacı da bazarda olurdu. Təkliyi hamıdan çox mən hiss edirdim.

İki həftə iki ay kimi ötdü və evin əsas sakinləri qayıdanda bildim ki, bu müddət mənə nə qədər pis keçibsə, onlara bir o qədər yaxşı keçib. Əgər iki hadisəni çıxsaydılar, ağa Raşid Yəzdi kimi bir karvan ruhanisinin və Əlinin ehtiyacı olan hər yerdə ona kömək edən qayğıkeş səfər yoldaşlarının sayəsində unudulmaz səfər olmuşdu.

Birinci acı xatirə Şəcərə məscidində baş vermişdi, Hüseyn ehram bağlayanda. Hüseyn həyəcanlananda bağırsaqlarının fəaliyyəti pozulurdu. Onun ehram paltarını üç dəfə dəyişmişdilər. Əli deyirdi:

- Birinci dəfə dəsmalı örtən kimi bulaşdı. Onu yenə çarpayıya qoydum, dəsmalları dəyişdim, yenə elə oldu. Həm özüm yorulmuşdum, həm də Hüseyn bezmişdi.

O deyirdi: "Ana, Hüseynin yanından keçməyə cürət etmədiyin zamanlardan idi. "Bənövşəyi qışqırtı" səviyyəsinə keçmişdi. Axırda üçüncü dəfə yaxşı keçdi. Onu avtobusun arxa oturacaqlarına uzatdım, ağa Raşid Yəzdi gəldi və onun üçün "ləbbeyk" zikrlərini oxudu".

İkinci xatirə Mina və Ərəfata gedəndə baş vermişdi. Qayıdanda Hüseynin təkərli oturacağı itmişdi, özü də hamının avtobusdan endiyi, səmanın şlanqının açıldığı və başdan-ayağa islanmış camaatın tez otelə qayıtmaq

istədiyi zaman. Əli deyirdi: "Gah maşını axtarırdım, gah çıxıb bayıra baxırdım, amma təkərli oturacaq tapılmırdı. Yadımdaydı, avtobusa minəndə qatlayıb oturacağın altına qoymuşdum, amma sonra nə oldu, hara getdi, bilmədim".

Axırda onu haradan tapmışdılar? - Sürücünün oturacağının altından. Avtobus tərpəndikcə araba da yavaş-yavaş oturacaqların altı ilə irəliləyib sürücünün ayağının altına çatmışdı.

Hüseynlə Əli Məkkəyə gedəndə Nəcmə hamilə idi. Yolda olan nəvəmə hərəsi Məkkədən bir köynək almışdı. Hüseyn deyirdi ki, uşaq qızıdır; və qız köynəyi almışdı. Əli isə oğlan olacağını düşünüb oğlan paltarları gətirmişdi.

1995-ci ilin mayında Əlinin proqnozu düz çıxdı və Əmirhüseyn dünyaya gəldi. Dəqiq yadımda deyil, amma bir neçə aylığında bildik ki, atası kimi Əlidə də diabet var. Hacıni Ayətullah Gülpayiqani xəstəxanasına müayinəyə aparmışdıq. Həkim Əlini görəndə kimi demişdi: "Ağa, sənin şəkərin var". Demişdi ki, ola bilməz. Həkim demişdi ki, get, analiz ver, bilərsən. Analizin nəticəsində bəlli oldu ki, Əlinin şəkəri atasından da yüksəkdir.

Hacının çoxdan şəkəri olsa da, ən yüksək həddi 350 olurdu, dərmanla normada saxlayırdı, Əli isə gündə iki dəfə insulin vurdurmalıydı. Şəkəri əsəbdən idi, birdən-birə 600-ə, 700-ə qalxırdı. Bəzən də birdən enirdi və ölüm vəziyyətinə düşürdü. Bir dəri, bir sümük olmuşdu. Bir neçə ay öncə Məkkədən qayıdanda Hüseyni Boinq-747 təyyarəsinin trapından qucağında endirən, Məkkədə onu bir gündə on altı dəfə qaldırıb-endirən, zərrə qədər

də nə bel ağrısı, nə başqa ağrı hiss edən Əli bir neçə aylıq Əmirhüseynini küçənin başından evimizə qədər qucağında gətirə bilmirdi. Uşaq ərimişdi.

20

Pansionata getmişdi. Bir qədər halı yaxşılaşanda görmüşdü ki, hamı təhsillə məşğuldur, o da dostlarından geri qalmamışdı. Əlil olmazdan öncə doqquzuncu sinfə qədər oxumuşdu. Onuncu və on birinci sinifləri pansionatda oxudu, on ikinci sinif də qaldı evə qayıdana.

Onun kitab oxuması macərə idi. Əvvəllərdə əlini hərəkət etdirə bilməyəndə yanında bir nəfər oturub kitabı qarşısında tutmalı, səhifələrini çevirməli idi. Bu işin çətin və vaxtaparan olması kitab tutacağını yadımıza saldı. Kitabı tutacağa keçirib qarşısına qoyurduq. Lakin bu da problemi həll etmədi; həm vərəqi çevirə bilmirdi, həm də kitab qalın olanda ağırlıq edib düşürdü. Əlinə bir qədər qüvvə gələndən sonra uzandığı yerdə kitabı açır, divara qoyur, dirsəyi ilə saxlayıb vərəqləyirdi. Əlbəttə, o qədər də asan deyildi. Bəzən kitab düşürdü, bəzən bir neçə vərəqi birdən çevrilirdi. Tez-tez səhifələri dəyişdirirdi, bir də

görürdün ki, vərəqləməkdən dirsəyinin dərisi yeyilib. Bizə demirdi ki, gəlin, kitabı vərəqləyin; bacardığı qədər cəhd edirdi. Alınmayanda, sinirlənəndə də kitabı bağlayıb yerə qoyurdu.

Attestatını evdə aldı. Yadımdadır, təhsil şöbəindən ağa Tahayi imtahan vərəqlərini gətirirdi. Onda Hüseyn yanımızda qalırdı, hələ girişdəki tək otağa köçməmişdi. Ağa Tahayi ilə hərəimiz çarpayının bir tərəfində otururduq. O, sualları oxuyurdu, Hüseyn cavabları deyirdi, mən də yazırdım.

Almaniyadan qayıdandan sonra Əli ilə ingilis dili fakültəsində təhsil almaq qərarına gəlmişdilər. Orada gördükləri bəzi məsələlərə görə deyirdilər ki, indi öyrənməsi lazım olan ən vacib şey ingilis dilidir. Nə qolun, nə ayağın işlədiyi, yalnız başla boyunun tərpendiyi bir şəraitdə işin bir tərəfindən yapışmaq istəyirdi. Əli sexlə və Hüseynin işləri ilə o qədər məşğul idi ki, oxumağa macal tapmadı. Hüseyn imtahan verdi və sevdiyi ixtisasa qəbul olundu: Azad İslam Universitetinin ingilis dili mütərcimliyini.

O zaman Pərvinduxtun əri mühəndis Təbatəbai Qum Azad universitetinin rektoru idi. Xanımı ilə bizə gəlmişdi. Çox sevinirdilər, deyirdilər ki, sənənlə fəxr edirik, sən gənclərə örnək olmusan və s. Lakin bir neçə gündən sonra hər şey pozuldu. Onu hər gün universitetə aparmaq olmazdı. Deyirdi ki, hər gün yox, heç bir neçə gündən bir də gedə bilmərəm. Universitet də ona xüsusi müəllim göndərə bilmirdi. Bəzi tələbələr könüllü şəkildə deyirdilər ki, biz dərşimizi öyrənəndən sonra gəlib burada Hüseynə öyrədərik. Ancaq olmurdu, Hüseyn onların əziyyət çəkməsinə razı deyildi. Buna

görə də, həmin fakültədən imtina edib kompüter ixtisasına girdi.

Kompüter dərsləri praktik olduğuna görə müəllim gəlib evdə ona öyrədirdi. Özü üçün də rahat idi. Sağ qolu hərəkətsiz idi, amma sol qolunu bir qədər qaldırıb-endirə bilirdi. Bir şeyi tutacaq barmağı yox idi, amma sol əlinin arxasındakı dörd sümüklə klaviaturanın bütün düymələrini basırdı. Barmaqları Almaniyaya getməzdən öncə bükülmüşdü. Orada bir-bir hamısını əməliyyat etmişdilər, amma bəzi işləri görə bilsin deyə tam açmamışdılar. Misal üçün, telefonu çalanda bükülmüş əlini atıb özünə sarı çəkir, çiyinə və qulağına qoyurdu; yaxud təkərli oturacaqda oturanda əlini dəstəyə qoyub özünü saxlayırdı.

Səhər-axşam kompüterin arxasında idi, verilən tapşırıqları yerinə yetirirdi. Fotoşop, qrafika, 3D Max kimi proqramları öyrəndi. Kompüterlə işləməyi çox sevirdi. Artıq hər səhər televizor yerinə kompüterini açırdıq. Bəzən gördüyü işləri mənə göstərirdi. Bir dəfə təkərli oturacağının şəklini çəkdi, bir dəfə də uçan quş şəkli. O vaxt bu işlər, həqiqətən, çətin idi. Hələ çoxlarının kompüterini belə yox idi. O deyirdi: "Mən neçə gündür işləyirəm, nə qədər hərəkət etmişəm ki, bu quş qanadlarını tərpedə bilsin". Bir fiqur da düzəltmişdi, bir xətt üzərində gedib-gəlirdi. Hazırladığı bəzi animasiyaları televiziya vermək qərarına gəlmişdi. Bir dəfə Qumun teleradio mərkəzindən gəlib dedilər ki, onları dəqiqəsi filan qiymətə səndən alırıq. Ancaq deyəsən, yaddaşda saxlanmadığına görə, hamısı silindi.

Evdə təhsilin bütün gözəllikləri ilə bərabər, bir nəticəsi də vardı: o da bu idi ki, evdə Hüseyndən başqa

bir nəfər də kompüterlə işləməyi öyrəndi. O bir nəfər isə ikiyaşlı Əmirhüseyndən başqa birisi deyildi. Mümkün deyildi ki, axşam olsun, amma Əmirhüseyn bizim evimizə gəlməsin. Əmiləri onu çox sevirdilər, bir gün görməyəndə darıxırdılar, vaxtlı-vaxtsız gedib anasından alırdılar. Bir dəfə Cavad gedirdi, bir dəfə Mehdi, bir dəfə də özüm.

Uşaq artıq bizim evimizə, hamımızdan da çox Hüseyin əmisinə alışırdı. Hüseyinin Əmirhüseynə sevgisi də vəsfəgəlməz idi. Canı ona bənd idi. Bizim evimizdə heç bir qadağası olmayan, istədiyi vaxt Hüseyinin otağına girən, çarpayısına çıxan, başına dırmaşan, saçını pozan, mələfəsini çəkən, qırıqlandıran, başını yastığının üstünə qoyub yatan yeganə şəxs Əmirhüseyn idi. Əmisi tərəfindən bütün işlərə yaşıl kart verilmişdi.

Əmirhüseyn yalnız əmisi ilə deyil, onun göyərçinləri ilə də dostlaşmışdı. Hüseyinin bir bülbülü vardı, bir tutuquşusu və çoxlu göyərçini. Dostları gətirmişdilər. Hər səhər günəş Hüseyinin otağının önündəki eyvana saçanda qəfəsini qapısını açırdıq. Göyçək, kəkilli və ayağıtüklü göyərçinlər bir-bir uçub eyvana çıxır, buğda dənəyirdilər. Hüseyinin çarpayısını oraya qədər çəkirdik ki, həm günəş dəysin, həm də onlara tamaşa etsin. Göyərçinlər onun çarpayısının kənarında otururdular. Əhliləşmiş quşlar idi, qorxmurdular. Əmirhüseyni də orada oturdub divara söykəyirdik. Göyərçinlər dimdiklərini yerə vurub quqquldayanda uşaq sevincindən atılıb-düşürdü. Göyərçinlər elə bilirdilər ki, onları tutmaq istəyir; uçub dama gedirdilər. Bilirdik ki, qayıdacaqlar. Bir dövrə vurandan sonra, həyətdən

qanadlarının səsi gələndə bilirdik ki, yenə gəlib
çarpayının kənarında sahiblərinə baş əyirlər.

21

Ağa Məsturi ilə yanındakı arıq, uzun qızın içəri girməsi üçün qapının önündən kənara çəkiləndə heç düşünməzdim ki, bu sadə və xəbərsiz gəlişlər ikiillik bir macərə ilə davam edə bilər. Mənim ozamankı zənnimə görə, emosional bir hadisə baş vermişdi: 21 yaşlı bir qız Əlillər fonduna gedib bütün bədəni iflic olan bir müharibə əlili ilə ailə qurmaq istədiyini bildirmişdi. Onlar da bir-birinə ötürəndən, "olmaz", "yoxumuzdur" deyəndən sonra Hüseyni təklif etmiş, qızı fondun psixoloqu ilə birlikdə bizə göndərmişdilər.

Oğlanlar evdə deyildilər. Podnosa dörd stəkan albalı şirəsi qoyub otağa girdim. Qız bir stəkan götürüb təşəkkür etmək həddində sözünü kəsdi, sonra yenə başıaşağı halda davam etdi:

– Ağa Məsturi sizi təklif etdi. Dedi ki, boyundan aşağısı iflic olmuş yeganə subay sizsiniz. Mənim üçün önəmli olan bir bu, bir də seçdiyiniz yolda möhkəm olmanızdır. Bundan başqa heç nə mühüm deyil. Mən bu

izdivacın yalnız mənəvi tərəfini düşünürəm. Məktəb partaları arxasında oturub dərs oxuya, universitetə girə, işləyə bilmişəmsə, bunları sizin kimi şəxslərin fədakarlığına borcluyam. Buna görə də, sizin və sizin kimilərin yanından laqeyd şəkildə keçib öz həyatımı yaşaya bilmirəm. Bunu da deyim ki, bu qərar birgünlük, birgəcəlik qərar deyil, altı aydır üzərində fikirləşirəm və heç bir yolla fikrimdən dönmürəm.

Boş stəkanları toplayıb mətbəxə apardım. Meyvə qabıyla gələndə qızın başı hələ də aşağı idi və bu dəfə Hüseynin sözlərinə qulaq asırdı. Onun sözlərindən görünürdü ki, mənə kimə fikirləşir; yəni bu arıq qız, hətta emosional qərar verməyibsə də, boyundan iflic olmuş bir əlilin işlərini görə bilməzdi. Hüseyn onu fikrindən döndərməyə çalışırdı.

– Bilmirəm, mənə vəziyyətimlə nə qədər tanışsınız, amma onurğa beyninin boyun nahiyəsi zədələnmiş bir adamın işləri olduqca çox və ağırdır. Siz gərək çoxlu işləri bacarasınız. Mən hətta bir stəkan su belə içə bilmirəm. Bir tikə çörəyi də başqaları mənə ağzıma qoyurlar. Mən bütün günü çarpayıdayam, yalnız başımın üstündəki tavanı görürəm. Heç kim təkbaşına mənə problemlərimlə bacara bilməz. Mənə kimilərlə yaşamaq çox çətinidir. Siz bu həyatda çox şeydən keçməlisiniz: əyləncədən, gəzməkdən, rahat həyatdan, rahat bir gündən, həyəcənsiz bir gecədən. Bu həyatda yoldaşınızla bir süfrə başında oturub xörək yemək arzusu da ürəyinizdə qala bilər.

Gözlərimi, bu dəfə baxmaq üçün xalçanın güllərinin yerinə boşqabın içindəki qırmızı almanı seçmiş qıza dikib cavabını gözlədim.

– Mən yüksək faizli bir əlillə ailə qurmağı boşuna istəmirəm. Sizin buyurduqlarınız eynilə mənim istədiklərimdir. Mən bütün həyatımı bir müharibə əlinə həsr etmək istəyirəm. Siz eynilə mənim axtardığım adamsınız, Allaha şükür edirəm ki, istədiyimi tapmışam.

Hüseyn bir qədər dinmədi, gözlərini başının üstündəki tavana dikib tələsmədən, sakit səslə dedi:

– Sizin bu istəyinizə, belə bir qərarınıza hörmətlə yanaşıram, düşünürəm ki, buraya qədər də böyük iş görmüsünüz. Siz bu məsələ barədə nə qədər müaliə etmiş olsanız da, işə başlayanda görəcəksiniz ki, bildiklərinizlə görməli olduqlarınız arasında yerlə göy qədər fərq var və o zaman daha geriyə yol olmayacaq.

Qız çadrasını başında bərkitdi, yerini rahatladı, əmin etdi ki, qərarından dönməyəcək və bütün çətinliklərin öhdəsindən gələcək.

Hüseyn bu dəfə duyğusal üsula əl atdı. Bildirdi ki, məlum deyil nə qədər sağ qalacaq, neçə il birlikdə yaşaya biləcəklər. Qız da cavab verdi ki, ömür Allahın əlindədir, bəlkə bizim həyatımız çoxlarının ömründən uzun oldu.

Hüseyn yorğun və ümitsiz halda gözlərini çarpayının aşağısında oturmuş ağa Məsturiyə tərəf çevirdi, sonra qıza baxıb dedi: "Xanım, mən kobudam ha. Siz nəylə barışsanız da, mənim kobudluğumla barışa bilməyəcəksiniz". Otaq ağa Məsturi ilə Hüseynin ucadan, mənimlə artıq adını-soyadını bildiyim qızın sakit gülüş səsləri ilə doldu.

Əzəm təbəssümlə evdən çıxanda ata-anasının bu izdivaca qarşı çıxacağını bilirdi. Bilirdi ki, onları razı salmaqdan ötrü gərək çoxlu vaxt və hövsələ sərf etsin;

on gün, bir ay, iki ay, amma daha altı ay, bir il, iki il yox. Düşünməzdi ki, hər gün ağlayıb yalvaracaq, onlarsa razılıq verməyəcəklər, kimi vasitəçi salacaqsa, rədd edəcəklər; sözünü deyən kimi anası ağlamağa başlayacaq, atası anasına həvalə edəcək, anası atasına; ailə tez-tez toplaşacaq, onun izdivacı barədə danışacaq, axırda hamının cavabı eyni olacaq: "Yox! Yox! Yox!"

Əzəmin səbir daşı olmuşdum. Tez-tez zəng vurub hönkürtü ilə ağlayır, yalvarırdı ki, dua edin, ailəm razılaşsın. Mənim əlimdən bir iş gəlmirdi, yalnız onu sakitləşdirib deyirdim ki, ata-anana haqq verirəm, qızlarının bədəni iflic olmuş bir əlillə ailə qurmasına qarşı çıxmaları təbiidir.

Əzəmin ailəsinin bu izdivaca qarşı çıxmasının iki əsas səbəbi vardı. Birinci səbəb illər öncəyə, ailənin böyük oğlunun acınacaqlı şəhadətinə qayıdırdı. Əzəmin dediyinə görə, qardaşı mərmə ilə vurulub yandırılmış silah anbarında olmuş, bədəni yanıqdan iltihab etmişdi. İltihabın qarşısını almaqdan ötrü əvvəlcə bir ayağını kəsmiş, sonra o birini də kəsməyə məcbur olmuşdular. Bir neçə gündən sonra növbə qollara çatmışdı. Böyrəklər sıradan çıxandan sonra isə ruh da bədənədən çıxmışdı. Belə zərrə-zərrə can vermək ata-ananın, qardaş-bacıların gözləri önündə baş tutmuşdu. Anasının öz uşağı kimi olan başqa birinin də yenə gözləri önündə əriməsinə, çətinliklə şəhid olmasına dözümlü yox idi. İkinci səbəb isə Əzəmin özünə qayıdırdı. Hamı yekdil fikirdə idi ki, o, arıq incə bədənle əlilin işlərini görə bilməyəcək.

Biz danışandan sonra deyirdi ki, telefonu Hüseynə verim. Həm asılılıq məsələsi vardı, həm də hiss edirdi

ki, qarşı tərəf bu izdivacın baş tutacağından əlini üzüb. Hər dəfə dayanmadan təkid edirdi ki, peşman olmamışam, bütün etirazlara baxmayaraq, hələ də qərarımın arxasındayam.

Günlər, aylar ötür, Əzəmin çabası hələ də davam edirdi. Bir il yarım bağlı qapılarla üzləşəndən sonra axırıncı yolu sınamaq qərarına gəldi: mən evlərinə gedib onu rəsmi şəkildə anasından istəyim. Özüm razı deyildim, anası narazı idisə, getməyə səbəb görmürdüm. Lakin Əzəmin fikri başqaydı, deyirdi ki, bəlkə sizi görsə, razılıq verir.

Getməzdən öncə telefonda bütün vacib sözlərini tez-tez söylədi: "Hacı xanım, ehtiyatlı olun, sözümüz iki olmasın. Anamgilə deməyin ki, mən özüm ailə qurmaq üçün Əlillər fonduna müraciət etmişəm. Mən evdə demişəm ki, dostlarımdan biri məni sizə təklif edib".

– Yaxşı, baş üstə!

– Hacı xanım... Düzü... düzü, anam qonaqla kobud danışan adam deyil, amma narahatlığından ola bilər ki... bilmirəm, bəlkə ola bilər. İnşallah, olmaz, amma ehtiyat üçün deyirəm ki, birdən pis rəftar etsə... Bilmirəm, hər halda, birdən özünü saxlaya bilməsə və üzündən məlum olsa... xülasə, nəşə olsa, siz narahat olmayın, ürəyinizə salmayın...

Onu arxayın elədim ki, anasını başa düşürəm, bir şey olsa da, incimərəm.

Ünvanı alıb bir dəstə gül və şirniyyatla yola düşdüm. Evin aurası gözlədiyimdən də ağır idi. Gəlişimdən nə qədər hirsələndiyi Zəhra xanımın üzündən bilinirdi, amma bir söz demədi, çay və meyvə gətirib oturdu. Narahat idi, tutulmuşdu, bildim ki, danışsa, ağlayacaq.

Özüm söhbətə başladım. Hüseyinin nə vaxt və necə yaralandığını, indi hansı vəziyyətdə olduğunu söylədim. Mənim danışdığım bütün bir saatda anası yalnız mənə baxır, divanın üstündə yerini rahatlayıb udqunur, gözlərindən yaş gəlməsin deyər arabis başını qaldırırdı. Bütün sözlərimdən sonra bir cümlə dedi: "Hacı xanım, əgər sizin bu yaşda qızınız olsaydı, bu izdivaca razılıq verərdiniz?" Düşünmədən cavab verdim: "Sizin yerinizdə olsaydım, əsla bu izdivaca razı olmazdım".

Elçilikdən bir il ötür, məsələ hələ də uzanırdı. Nəhayət, bir gün səhər çağrı telefonun zəngi çaldı. Hacı ilə uşaqlar hələ evdəydilər. Dəstəyi götürdüm. Əzəmin səsi idi, buna şübhəm yox idi, amma güldüyünü, yoxsa ağladığını, sevincli, yoxsa kədərli olduğunu bilmirdim. Telefondan gələn gülüş və ağlamaq səsləri arasında nə demək istədiyini çətinliklə anladım.

– Hacı xanım, nəhayət, bitdi. Valideynlərim razılıq verdilər. Atam bu gün işə getməzdən öncə dedi ki, razıdır. Dedi ki, özünün və anamın bu izdivacla problemi yoxdur.

Sevindiyindən səsi titrəyirdi.

– Hacı xanım, axşama qədər "yox" deyirdilər, amma bu səhər birdən-birə fikirləri dəyişdi. Əsla inana bilmirəm. Sanki yuxu görürəm. Allaha şükür, daha bitdi; daha hər şey bitdi...

Dəstəyi yerinə qoyandan sonra dodaqlarımdakı təbəssümü gizlədə bilmədim. Çox sevinirdim. Ona hamilə qalandan, dərman atıb kürsünün yanında huşsuz vəziyyətdə uzanan günlərimdən bəy çıxmasına dair arzularım vardı. Lakin illərlə bu arzunu dilə gətirməyə cəsarətim olmamışdı. Arzumu ürəyimdə saxlamışdım,

söyləməmişdim. Birdən Hüseynim elə bilərdi ki, anası yorulub, qardaşları yorulublar. Necə şirin izdivac olardı Hüseynin izdivacı! Hansı ki, bu izdivacın baş tutacağını təsəvvür belə etməirdim.

Bir-iki gün sonraya elçilik təyin etdik. Əzəm yenə həyəcanlı idi. Bu dəfə mehrə görə narahat idi. Qorxurdu ki, atası bu işə mane olmaqdan ötrü ağır mehr təyin edə. Elə də oldu. Təyin olunan mehr o zamana görə çox ağır idi: 124 qızıl sikkə və vacib həcc ziyarəti. Nə qədər danışdıqsa, faydası olmadı. Qərara gəldik ki, məsləhətləşib fikrimizi bildirək.

Evdə həmişə mövzu mehr idi; hərə bir söz deyir, razılaşan da, razılaşmayan da səbəb göstərirdi. O qədər mehri verə bilməzdik, amma Əli bir söz dedi, hamımız razılaşdıq. O dedi: "Belə bir izdivaca razılıq vermiş qız bundan artıq mehrə də dəyər".

Əsas istəyinə çatmış Əzəm alış-veriş kimi xırda məsələlərə əhəmiyyət vermirdi, deyirdi ki, heç bir şey istəmirəm. Lakin Hüseyn razılaşmırdı. Getməzdən öncə mənə pul verib sifarişlərini söylədi. Əzəmin xasiyyətini bildiyinə görə deyirdi: "Ola bilər, heç nə götürməsin və ya bahalı şeylərə baxmasın. Sizin işiniz olmasın, bu qız nəyə layıqdırsa, alın".

Haraya gedirdiksə, hansı mağazaya girirdiksə, Əzəm sakitcə bacısının qulağına deyirdi: "Bahalı şeylərə yaxınlaşma". Lakin mən axtarıb ən yaxşılarını seçirdim. Əzəm etiraz edəndə də deyirdim ki, Hüseynin tapşırığıdır, onun sözünün üstünə söz demək olmaz, o qədər sifarişdən sonra yenə öz bildiyimi etsəm, narahat olar, əsəbləri pozular və qiyamət qopar.

13 Noyabr 1997-ci ilə nişan təyin etdik. Böyük bir qutuda şirniyyat və çox böyük bir gül buketi aldığımız. Biz, Minagil və Məhəmmədgil üç maşına yerləşib yola düşdük. Onlar da çox adam çağırmamışdılar; qardaş və bacılar, xala və dayılar gəlmişdilər.

Evin ab-havası öncəki dəfədən də ağır idi. Ailəsi çox narahat idi, bunu hər birinin üzündən oxumaq olurdu. Əzəmin israrları qarşısında ikrahla razılıq vermişdilər. Heç kim sevinmirdi, gözlərdən qəhər və narahatlıq yağırı. Zəhra xanım özünü nə qədər sakit göstərməyə çalışsa da, bacarmırdı. Bacılar özlərini zorla saxlamışdılar. Bir-bir kövrəlib otağa girir, qırmızı və şişmiş gözlərlə çıxırdılar. Əzəm bu vəziyyətə görə narahat idi. Hələ təşvişi vardı və kəbin oxunana qədər həyəcanlıydı. Kifayət idi ki, adamlardan biri bir söz desin, bu izdivaca razı olmayanların hamısı ağlasın və hər şey bitsin.

Qərara alınmışdı ki, Əzəmgilin qohumlarından və İmam Xomeyninin nümayəndələrindən olan bir ruhani Mədinədən telefonla bəy və gəlindən vəkillik alıb kəbini oxusun. Onlar, nəhayət, axşam saat 10-da bir-birinə məhrəm olub yan-yata oturdular. Biri təkərli oturacaqda oturdu, o biri kreslodadır. Zəhra xanım yaxınlaşıb Hüseyini öpdü, təbrik etdi, amma kövrəlib ağladı və geri çəkildi. Bacılar narahatlıqdan heç yaxınlaşmadılar da. Mən, Mina və anam yaxınlaşıb təbrik etdik.

Üzük taxmaq zamanı gəldi. Hüseyin hətta xanımının barmağına üzük də taxa bilmirdi. Mina Hüseyinin əlini irəli verdi və içində üzük olan qutu Əzəmə yaxınlaşdı. Əzəm özü üzüyü götürüb yavaşca barmağına taxdı, sonra da Hüseyinin üzüyünü onun barmağına taxdı.

Mina tez-tez şəkil çəkir, zarafat edirdi ki, məclisin aurasını dəyişdirsin, amma bacarmırdı.

Həmin axşam Hüseyn çox həyəcanlı idi. Bunu əlini tez-tez təkərli oturacağıın üstünə qoyub-götürməsindən bilmək olurdu. Belə bir zamanda adi adamlar da həyəcanlı olurlar, o ki qala o vəziyyətdə olan Hüseynə. Həm də uzun müddət təkərli oturacaqda oturub yorulmuşdu. Bunun əlamətləri də tez-tez alnında yaranan tər damlları idi. Qorxurdum ki, dözə bilməz, orada halı pisləşər. Ancaq Allaha şükür, pisləşmədi, ancaq özünü o qədər saxlamışdı ki, evə çatan kimi özündən getdi.

Nişanın ertəsi günü Əzəmi gözəllik salonuna apardıq, oradan evə gətirdik. Mina Hüseynin otağında qiyamət qoparırdı: qapı-divarlara vurur, qazanın altıyla nağara çalır, bəy və gəlin üçün oxuyurdu. Əzəm nişandan sonra ilk dəfəydi bizə gəlirdi, bir qədər utanması təbii idi. Hüseyn məcburi gülüşdən yaşaran gözlərini əlinin arxası ilə silib deyirdi: "Xala, mənim xanımmı utandırma, o, xəcalət çəkir". Mina da dayanmaq bilmir, başqa bir oyun çıxarır, bəylə gəlini güldürürdü.

Kişilər içəri girəndən sonra bildim ki, hacı bu izdivaca görə hamıdan çox sevinir. Bu, səmimi hal-əhval tutmasından, öpüşməsindən və gələr-gəlməz Əzəmin qoluna bilərzik taxmasından məlum idi. Gedib həmişəki kimi sakitcə otağın bir tərəfində oturanda gördüm ki, ürəkdən gülür. Bir anlığa ürəyim əsdi və gülüş dodaqlarımda qaldı. Nə qədər arıqlamışdı, nə qədər sınıxmışdı, məndən betər bütün bu illərdə Hüseynin toyunu görmək arzusu nə qədər ürəyində

qalmışdı; səssiz, sözsüz, ağlamadan, hətta zərrə qədər də şikayətlənmədən.

22

Dolçanı və plastik ləyəni çarpayının önündəki masanın üstünə qoydum, bütün fikri məndə olan Əzəmə baxıb dedim: "Əl-üz yumağın çox da qayda-qanunu yoxdur, amma Hüseynin üzünü yumaq başdan-ayağa qayda-qanundan ibarətdir".

Dəsmalı Hüseynin sinəsinin üzərinə sərdim. Əlimi ləyənin üstündə saxladım, dolçanın suyuyla isladıb sözümə davam etdim:

– Gözlərdən başlayırıq. Əvvəlcə sol göz, sonra sağ göz, sonra qaş, burun, axırda da dodaqlar. Bu ardıcılıqla birgə gərək ehtiyatlı olasan ki, su bədəninə dammasın. Hüseynin bundan əsla xoşu gəlmir.

Dəsmalı götürüb üzümü iri gözləri ilə mənə baxan Əzəmə tutdum.

– Bu, yumaq idi, qurulamaq da qaydasız deyil. İlk və ən önəmli məsələ budur ki, Hüseyn dəsmalın üzünə çəkilməsini sevmir. Gərək yavaş-yavaş üzünə qoyub-

götürəsən, – deyib gözucu Hüseyinə baxdım. – Bizim Hüseyin ağadır da, qorxur ki, üzünə qırış düşər.

Dəsmalı qatladım.

– Birinci qaşları qurulamaq lazımdır. Sonra növbə gözlərə çatır və yenə birinci sol gözlə başlayırıq. Gərək soldan sağa gedəsən. Birdən fikir verməsən və əksinə olsa, – deyə Hüseyinə baxdım, gülüşünü zorla saxlamışdı, – gərək Hüseyin ağanın bənövşəyi qışqırtısını gözləyəsən. Bu səs göyün düz yeddinci qatına qədər gedir.

Zənnimcə, Hüseyinin gülüş səsləri, həqiqətən də, göyün yeddinci qatına çatdı. Əzəm də Hüseyinə baxıb gülürdü. Düşündüm ki, onun yanımızda olması necə də yaxşıdır. Onun gəlişi ilə hər şey çox dəyişmişdi. Nə qədər fikirləşdimsə, Hüseyinin axırınıcı dəfə nə vaxt belə güldüyünü xatırlaya bilmədim.

Nişanın ertəsi günü Əzəm Nəcmə ilə birlikdə Əlinin maşınına minəndə bizim evimizdə qalası olacağını düşünməzdi. Ata-anası soruşmuşdu ki, nə vaxt qayıdırsan, öz aləmində fikirləşib, “gecə” demişdi. Həmin gün Mina çoxlu bəy-gəlin şəkli çəkəndən, zarafatlaşandan, gülüşəndən və birlikdə xörək yeyəndən sonra gecə oldu. Əzəm anasına zəng vurub dedi ki, bu gecə məni gözləməyin, sabah gələrəm. Ertəsi gün yenə gecə oldu, gecə gündüzə döndü, Əzəmsə hələ bizdə idi. Hər dəfə zəng vurub yalvarır, qalma müddətini artırır. Bir saat, bir gün qalmalar o qədər təkrarlandı ki, bir də gördük, dörd gün keçib və hələ bizdədir. Öz sözüylə desəm, istəyinə çatdığına, ürəyi istəyən adamı seçə bildiyinə və Hüseyinin az olmayan işlərini gözləri ilə gördüyünə görə düşünürdü ki, qalmalı, tez hər şeyi

öyrənməlidir. O qədər qaldı ki, axırda Hüseyn onu yola saldı. Evlərində qaldığı bir-iki gündə o qədər Hüseyn ona, o Hüseynə zəng vurdu ki, hamıdan səs çıxdı: "Əşi, siz elə dayanmadan bir-birinizlə danışırsınız, bundansa elə bir yerdə qalın da". O gündən etibarən həftənin ilk beş gününü Əzəm bizdə qalıb Hüseynin işlərini öyrənirdi, son iki gündə atasıgilə gedirdi.

Üz yumaqdan sonra növbə ən çox təkrar olunan işə, yəni xörək verməyə çatdı. Podnosu çarpayının yanına qoyub üzümü Əzəmə tutdum.

– Bizim Hüseyn aғamız xörək məsələsində çox həssasdır, ona hər adamın xörək verməsinə icazə vermir. Deyir ki, hətta bir stəkan suyu da hər kəs aғzıma qoya bilməz. Ona su və xörək verməyin çox qaydaları var. Bilməlisən ki, yemək vaxtı az əziyyət çəksin deyə başını nə qədər qaldırmalıdır, ehtiyatlı olmalısən ki, su və xörək nəfəs yoluna getməsin, səbirli olasan, bir tikəni tam çeynəməmiş o birini verməyəsən... – deyə qaşığı Hüseynin aғzına qoydum. – Bütün qaydaların yanında diqqətli olmaq lazımdır ki, yemək zamanı aғzından heç nə, hətta bircə düyü də tökülməsin, xuruşu heç yerə sürtülməsin, hətta sinəsindəki dəsmala da bir şey sıçramasın.

Təlim yarıya çatanda birdən bir düyü Hüseynin dodağının kənarına düşdü. Əzəmə baxıb dedim:

– Belə olanda özünü itirməməlisən. Gərək ərinin əsəbləri pozulmadan ona nağıl danışmağı bacarasan.

– Nağıl?! – deyə Əzəmin gözləri bərəldi.

Qaşığı boşqaba qoyub dedim:

– Nökəri ilə birlikdə böyük bir qonaqlığa gedən xanın nağılını. Xülasəsi budur ki, yemək vaxtı xanın

dodağının üstünə bir neçə düyü dənəsi düşür. Nökəri görün kimi ucadan deyir ki, bülbül gülün budağında oturdu. Ağası başa düşüb əlini ağzına çəkir və düyüləri təmizləyir, – dedim və Hüseynə baxıb fikrinin məndə olduğuna əmin olandan sonra əlavə etdim: – Həmin qonaqlıqda başqa bir xan da varmış. Bu səhnəni görüb nökrəni tualetə aparır. Ona deyir ki, gördünmü, öyrəndinmi? Adamın eybini elə demək lazımdır ki, başqaları bilməsinlər. Nökər deyir ki, bəli, ağa, tam öyrəndim. Deyir ki, mən gələn həftə qonaqlıq verəcəyəm, dodağıma və bıığıma bir qədər xörək sürtəcəyəm. Onda sən də bu sözləri deyərsən, hamı bilsin ki, mənim çox ağıllı və dərrakəli nökrəm var. Deyir ki, baş üstə, ağa. Həmin ikinci xan qonaqlıq günü xörəyin bir qədərini saqqalına sürtüb nökrənin danışmasını gözləyir. Nökər bir ağasına baxır, bir də düyü dənələrinə, amma o cümlə yadına düşmür. Birdən deyir ki, ağa, ağa, tualetdə dediyin saqqalındadır.

Buraya çatanda Hüseynlə Əzəm gülməkdən uğundular. Dedim: "İndi onların biri Hüseyn ağanın saqqalındadır, qaşqabağını sallamasın, indicə götürəcəyəm".

Təlim bir-iki deyildi, amma Əzəm düşündüyümdən çox tez bir zamanda hamısını öyrəndi. Bəlkə də öz istedadından, Hüseynə sevgisindən və iş həvəsindən əlavə, həm də ixtisasına görə idi. O, mama idi, aldığı tibb təhsili yaxşı işinə yarayırdı. Artıq özü təkbaşına Hüseynin bütün işlərini görürdü. Hər səhər otağının pərdələrini çəkir, mələfəsini səliqəyə salır, əl-üzünü yuyur və səhər yeməyini verib işinə gedirdi. Günortaya qədər, ən azı, bir-iki dəfə poliklinikadan gəlib sidik

kisəsini boşaldırdı, digər işlərini görürdü. Mən çox deyirdim ki, bu qədər özünü yorman lazım deyil, birnövbəli rejimdə işləmirsən, özüm Hüseynə baxıram. Lakin mənə deyirdi: "Mən onun xanımiyam, bundan sonra ona baxmaq mənim vəzifəmdir. Siz indiyədək kifayət qədər zəhmətini çəkmisiniz".

Əzəmin gəlişi bütün gözəlliklərindən əlavə, hacıyla mənim üçün bir boşluğu da doldururdu: qızımızın olmadığını. Hüseynin işlərini görəndən sonra vaxtı olanda mənim yanıma gəlirdi, yemək bişirməyə kömək edirdi, yuyulmamış qab olanda yuyurdu. Hacının şəkəri düşəndə və halsız vəziyyətdə otaqda uzananda tez qaçıb qolunu başının altına keçirir, çarpayıda oturub dərmanlarını verirdi. Bunlar axırda bir gün hacının etirafına səbəb oldu. O, oğlanlardan uzaq şəkildə məni kənara çəkib dedi: "Xanım, indi bildim ki, qızımız olmadığına görə hansı nemətdən məhrum olmuşuq". Gülüb dedim: "Heyif, hacı ağa, heyif ki, çox gec başa düşdün. Bundan sonra qız atası olman mümkün deyil".

Hüseyn ailə qurandan sonra dostları xanımını nəzərə alıb onun yanına az gəlirdilər. Daha qabaqki kimi sərbəst deyildilər ki, evin önündən keçəndə birdən içəri girmək, Hüseynin halını soruşmaq istəsinlər, vaxtlı-vaxtsız qapını döyüb içəri girsinlər. Daha çox axşamlar gəlir, bir-iki saat oturub gedirdilər. Bir yerə toplaşib dəcəllik etməyi də Əzəm xanımın atasıg ilə getdiyi cümə axşamı və cümə günlərinə saxlayırdılar.

Dostların get-gəli azalsa da, bir get-gəl çoxalmışdı. Əzəmin ailəsi artıq yeni kürəkənlərini sevir, tez-tez gəlib halını soruşurdular. Hüseyn vəziyyətinə görə yalnız beş-altı aydan bir onlara baş çəkirdi. Hacı Qasim

axşamlar namazını İmam məscidində qılırdı, hər axşam on dəqiqəliyə olsa da, gəlib qızını və kürəkənini görürdü. Zəhra xanım həftədə bir dəfə, amma əlidolu gəlirdi, kompot, meyvə şirəsi, bəzən də ət gətirirdi. Qardaş-bacılar, bacılıqlar, hətta nəvələr də gəlirdilər. Onlar deyirdilər: "Öz əlimizdə deyil, Hüseyin ağanı çox sevirik. Bir də gördük ki, hamımızın ürəyində özünə yer açılıb. Bu izdivacdən qabaq elə bilirdik ki, boyundan əlil olan bir adamın nə düz-əməlli görkəmi var, nə yaxşı danışa bilir, amma indi Hüseyinin söhbətlərindən doymuruq".

Bütün bunlara rəğmən, Zəhra xanım Hüseyini görməyə gələndə yenə özünü saxlaya bilmir, kövrəlirdi. O qədər dözümsüz idi ki, Hüseyinin çarpayısının yanında otura bilmirdi. Deyirdi ki, çarpayıda uzanmış xəstə görməyə canım yoxdur. Bəzən şəhid oğlundan söhbət düşəndə deyirdim: "Həsən ağa o vəziyyətdə şəhid olduğuna görə sizə çox çətin keçib". Gözlərini yumub başını yelləyirdi.

– Yox, hacı xanım, sizin imtahanınız daha çətinidir. Adamın bu qədər ili cavan oğlunu bu vəziyyətdə çarpayıda görməsi asan deyil. Canının parçası hər gün gözlərinin önündə əriyir və onun əlindən bir iş gəlmir, – deyir, gözləri yaşla dolandan sonra əlavə edirdi: – Çox çətinidir, hacı xanım!

23

Tehrandan qayıdandan bir tərəfdə oturmuşdum, heç kimlə danışmaq istəmirdim. Evin hansı tərəfinə baxırdımsa, özümü, Faticanı və Şükuh-sadatı görürdüm; bir-birimizi qatırdıq, gülüş səslərimiz həyəti və otaqları başına alırdı.

Hər şey bir neçə dəfə boğaz şişməsindən başladı. Yavaş-yavaş eşitdik ki, Fatican halsızdır, Fatican xəstəxanadadır, Faticanı analizə apardılar, Faticanı evə gətirdilər... Axırda məlum oldu ki, xərçəng bütün mədəyə yayılıb. Ondan sonra Fatican həmişə xəstəxanada olurdu, ağciyərinin və qarnının suyunu çəkirdilər.

Məsudun nişanı idi, Tehrana getmişdik. Bəyin anasına çətinliklə xəstəxanadan icazə almışdılar. Hamımız şadlıq evinin önündə dayanıb Faticanın gəlişini gözləyirdik. Gəldi, amma necə! Əgər qoltuqlarının altından tutulan və ayaqları yerlə sürünən qadının Fatican olduğunu söyləməsəydilər, tanımazdım.

Uşaqlıq dostumdan şişmiş bir qarından və çökəyə düşmüş iki gözdən başqa bir şey qalmamışdı. Kimyaterapiyaya görə bütün saçı və qaşları tökülmüşdü, başına parik qoymuşdular. Nər halda oturub stula söykəndi! Zorla əllərini bir-birinə vurub qurumuş dodaqlarını çəkir, camaata baxıb zəif təbəssüm edirdi ki, hamı halının yaxşı olduğunu düşünsün və oğlunun nişanı pozulmasın.

Məsud iki-üç ay nişanlı qalandan sonra xanımını gəlin aparana qədər Fatıcan davam gətirdi. O, cəmi 43 yaşında, Hacı Məhəmmədi hələ ana sevgisinə ehtiyacı olan beş uşaqla qoyub getdi.

Fatıcan gedəndən bir neçə ay sonra hacı da bacısı kimi oldu: bir dəri, bir sümük. Lakin onun ağrısı xərçəngdən və mədədən deyildi, şəkərdən idi. Şəkər əsəbdən yaranmışdı, əsəb də...

Ağladığını yox, amma əridiyini çox gördük. Daim fikir çəkirdi. Hər axşam bazardan yorğun qayıdanda birinci Hüseyinin otağına gedirdi, çarpayının yanındakı stulda otururdu. Danışan adam deyildi. Əlini çənəsinin altına qoyub çarpayıya və gənc oğluna baxıb həsrət çəkirdi; baxıb əriyirdi. Bütün vücudunun əridiyini hiss edirdim. Kövrəlir, udqunurdu. Ürəyim istəyirdi ki, bir dəfə hirsini töksün, başıma qışqırsın, desin ki, sənin günahın idi, sən etdin, sən icazə verdin... Amma bunları heç vaxt demədi. Hüseyini onun icazəsi olmadan cəbhəyə göndərəndən sonra bir neçə dəfə demişdi ki, niyə belə etdin, amma yaralanandan sonra heç vaxt demədi.

Hüseyinin yanından gəlib otaqda oturur, səssiz-səmirsiz gözlərini yerə dikirdi. Hiss edirdim ki, sanki

canı bədənindən çıxır. Bilmirəm niyə, amma o qədər ildən sonra Hüseyinin vəziyyəti hələ də ona adiləşməmişdi. Dözümü çox az idi. Qonşular deyirdilər ki, Allah sənə nə qədər səbir-dözüm veribsə, ərinə zərrə qədər də verməyib. Doğru deyirdilər. Məndəki dözümdən hacıda əsər-əlamət yox idi. Uşaqlar balaca olanda, dəcəllikləri həddini aşanda hərəsinin boynunun ardından iki şillə vururdum. Ancaq hacıda buna da ürək yox idi, çox hirslənəndə deyirdi: "Gedin, çəkələyin tayını gətirin, sizi vuracam". Uşaqlar da qorxmaq yerinə, qarınlarını tutub həyətin o başına qədər uğunurdular.

Pansionata getdiyimiz zamanlarda da çarpayıya yaxınlaşmağa cürət etmirdi. Hamımız növbəylə Hüseyini öpürdük, hətta Cavadı da qaldırırdım ki, qardaşını öpsün. Hacı isə yaxınlaşıb, "salam, oğul, necəsən?" deyirdi, əyilib üzünü uşağının üzünə qoya bilmirdi. Biz Hüseyinlə danışırdıq, o isə dayanıb həsrətlə elə baxırdı ki, danışsaydı, ağlamağı tutacaqdı.

Ayətullah Feyzin xanımı deyirdi: "Hər səhər uşaqları məktəbə aparmaq üçün küçənin başına qədər gedirəm. Elə bir gün yoxdur ki, qarınızın önündən keçim, amma ağa Duxançının Məşlul duası¹ oxuyub ucadan ağladığını eşitməyim". Deyirdi ki, onun belə əridiyini, üzüldüyünü görəndə ürəyim od tutub yanır.

Belə qəm çəkməsi, hər şeyi ürəyinə salması, büruzə verməməsi və özünü yüngülləşdirməməsi şəkərini ağırlaşdırdı. Bir dəri, bir sümük qalmışdı. Bütün cüssəsi, əzələləri ərimişdi, bədənində ət qalmamışdı. O

¹ Xəstələrin şafası üçün həzrət Əlidən (ə) nəql olunmuş dua

vəziyyətdə hər gün özünü sürüyüb mağazaya gedirdi. Deyirdi ki, mağazaya getməsəm, ailə-uşaqlarımı kim dolandırar?

Hacının vəziyyətinin ağır dövründə Əbülqasimə də baxmalı olurdum. Bibinin vəfatından sonra hər həftə bir qardaşının evində qalırdı. Bir həftə mən baxırdım, bir həftə bir qayınxatınım, o biri həftələrdə də o birilər. Dörd nəfər idik, ayda hərəməzə bir həftə düşürdü.

Əbülqasim əvvəllərdə çox da əziyyət vermirdi. Evə girən kimi başını aşağı salıb birbaşa otağın kənarında sərdiyim döşəyə yaxınlaşırdı. Səhərdən axşama qədər orada oturur, uzanır, rövzəyə qulaq asırdı. Uşaqlıqdan mərhum Kafinin rövzələrini çox sevirdi. Kimin evinə gedirdisə, onun kasetlərini görəndə yavaşca götürüb gəlirdi. Bibi də sonradan gedib halallıq alırdı. Maqnitofon və kaset həmişə yanında olurdu. Arabir televizora baxır, radio dinləyirdi, azan verilən kimi namazını qılırdı, heç kimlə işi olmurdu.

O günlərdə isə Əbülqasim də əvvəlki Əbülqasim deyildi. Əziyyətləri çoxalmışdı. Yaşı artdıqca səbri azalırdı. Mümkün deyildi ki, gəlsin və nəyisə bəhanə edib dalaşmasın. Bütün qardaşlarından fərqli olaraq, sıx saçları vardı. Hər dəfə gələndə deyirdi: "Gedin, maşını gətirin, saçımı dibindən qırın". Bu sözü o qədər təkrarlayırdı ki, bezirdik. Dəqiqəbaşı soruşurdu: "Gətirdin, Əli ağa? Gətirdin, ağa Mehdi?" Bəzən də ürəklərini almaq üçün "ağa" sözünü addan həm əvvəl, həm sonra işlədirdi: "Ağa Mehdi ağa! Ağa Əli ağa! Saçqırın maşını gətirin, mənim saçımı qırın". Uşaqlar isə qırxmırdılar.

Bir-iki gün onu elə gözlədirdilər, o da hirsələnəndə qışqırıq salır, ağlayırdı. Elə için-için ağlayırdı ki, adamı ağlamaq tuturdu. Deyirdi ki, niyə mənim saçımı qırxmırsınız? Deyirdik: "Əbülqasim, belə göyçəksən, adamın saçı olanda daha qəşəng olur. Gör, saçı olmayanlar necə saç istəyirlər!" Bunu deyəndən sonra bir qədər bizə baxır, sonra taxçanın qarşısına keçirdi, güzgüdə özünə baxıb nazla saçını kənara çəkirdi.

– İndi göyçəyəm? – deyə soruşurdu.

– Hə, çox göyçəksən, – deyə cavab verirdik, o da saçının tərzini dəyişdirib başqa tərəfə darayırdı.

– İndi necədir? Daha göyçək olmadım?

– Hə, oldun. Saçın varsa, hansı tərəfə darasan, qəşəng olursan, amma qırxdırsan, daha qəşəng olursan.

Razılaşıb gedir və bir ay bu mövzuya qayıtmırdı. Sonra isə yenə çatar-çatmaz deyirdi: "Mənim saçımı qırxmırsınız?" Və bütün hekayə başdan başlayırdı. Bir neçə ay bu minvalla ötürdü, axırda uşaqlar razılaşıb saçını keçəl qırxırdılar. Saçını qırxdırandan sonra da deyirdi: "Deyəsən, onda daha göyçək idim. İndi bu tüklər nə vaxt bitəcək?"

Həmin vaxt, Əbülqasimin saçıyla məşğul olduğumuz günlərdə hacının böyrəkləri sıradan çıxdı. Həftədə bir dəfə dializə getməli olurdu. Uşaqlar aparırdılar. Dializ iki saat, iki saat yarım çəkirdi. Bəzən bütün müddəti orada qalırdılar, bəzən də qayıdır, sonra gedib gətirirdilər.

Hacı dializdə çox sınıxdı. Artıq nə huşu, diqqəti qalmışdı, nə də iştahı. Arıqlamış, halsız olmuşdu, əl-ayaqları şişmiş, rəngi saralmışdı. Artıq yol yeriməyə də taqəti qalmamışdı. Mağazaya getmir, həmişə çarpayıda

olurdu. Yalnız divardan tutub büdrəyə-büdrəyə tualetə gedib-qayıtmaq həddində yerindən qalxırdı. Onda da baxırdıq ki, yıxılmasın.

Artıq bir neçə növ xəstəyə qulluq edirdim. Bir otaqda Hüseyn yatırdı, o birində də hacının vəziyyəti yaxşı deyildi, həftədə iki dəfə dializə gedirdi. Dializdən bir gün öncədən halı pisləşirdi; dializ günü və ertəsi gün də elə olurdu. Ortadakı bir gündə bir qədər oturub danışa bilirdi, sonra yenə özündə olmurdu. Əbülqasim də gələndə işim bir neçə qat artırdı. Gərək hamısına baxaydım. Daha gənclik enerjisi də yox idi. Bir də göürdün ki, ocağın üstünə bir neçə növ xörək qoymuşam. Bir ayağım daim mətbəxdə idi; Hüseynin supunun kökünü doğrayırdım, hacı üçün asdığı kudunu qarışdırırdım, oğlanlara plov süzürdüm. Bir ayağım da hacının yanında; tualetə gedəndə əlindən tuturdum ki, yıxılmasın, su istəyəndə quru boğazına bir damcı töküürdüm. İki gözüm də Əbülqasimdəydi ki, ehtiyatlı olum, işimi artırmasın: "Əbülqasim, tualetə getmək istəsən, bu tərəfdən get, hamama getsən, o tərəfdən; orada otur, buraya getmə, ona əl vurma..."

Bəzən o qədər yorulurdum ki, ayaq üstə yuxuya gedirdim. Çox vaxt Hüseynə baş çəkə bilmirdim, Əzəmə görə arxayın idim ki, uşağımın işlərini yerdə qoymaz. Gecə saat 11-12-də gəzən ölü kimi olduğum vaxt sürünə-sürünə yanına gedirdim. Deyirdi: "Ana, heç bu gün gəlib mənə baş çəkməmişən ha!" Deyirdim: "Oğul, özün bilirsən də!" Deyirdi: "Hə, ana, bilirəm, narahat olma".

Bəzən o qədər yorulurdum ki, bıçaq sümüyə dirənirdi və ağlamağa başlayırdım. Əbülqasim çox narahat olub

deyirdi: "Şəhla xanım, axı siz belə deyildiniz; axı siz ağlayıb-zarıyan deyildiniz..." Deyirdim: "Nə edim, daha dözə bilmirəm, taqətim tükənib".

Bunu deyəndə daha çox Əbülqasimə yazığım gəlirdi. İkimiz təxminən həmyaşd idik. Mən Qumda dünyaya gəlmişəm, bibimlə hacı ağanın yaşadığı küçədə. Onda Əbülqasimin cəmi iki yaşı vardı. O, xörək yeməyəndə anam mənim payım olan və içmədiyim südünü sağıb ona aparırdı. Onunla süd bacı-qardaşı idik, buna görə onu çox sevirdim. O, narahat olanda birinci mən ağlayırdım. Kimsə ona "gözün üstə qaşın var" deyəndə məni ağlamaq tuturdu. Ona çox ürəyim yanırıdı. Buna görə də, "axı sən belə deyildin" deyəndə qat-qat artıq kövrəlirdim. Deyirdim: "İlahi! Özün bilirsən ki, nə qədər yorğunam. Ancaq nə qalmağa yeri olan, nə əlindən bir iş gələn bu zavallı hansı günahı edib ki, mənim ağlamağımı görüb ürəyi yanır?!"

Təqvim 1998-ci ilin 6 mayını göstərirdi. Tasua günü idi. Hacınnın dializ növbəsi vardı. Mehdi dializ otağına məxsus paltarları çıxarıb atasına geyindirirdi, Əlinin maşınına minməyə kömək etdi və üçü yola düşdü. Onlar gedəndən sonra Əzəm dedi: "Hacı xanım, bu gün gedək məhəllə məscidinə, bir qədər göyərti təmizləyək, oradan da gedək ağa Burqeyigilə rövzəyə".

Məscidə, oradan da ağa Burqeyigilə getdik. Çox uzaqda deyildi, təxminən öz küçəmizlə üzbəüz yerləşirdi. Rövzənin ortasında dedilər: "Qapıda xanım Duxançını çağırırlar. Əzəmlə bayıra çıxdıq. Əli küçədə dayanmışdı. Onu görüb təəccübləndim. Rəngi ağappaq olmuşdu. Soruşdum ki, nə olub? Bir söz demədi. Eləcə

mat-məəttəl üzümə baxırdı. Həyəcanla, "atana bir şey olub?" deyən kimi ağlamağa başladı.

Maşında dili açıldı, başlarına nə gəldiyini bildim. Günorta Mehdi ilə hacını gətirməyə gedibmişlər. O deyirdi:

- Mən maşında oturdum, Mehdi də atamı gətirməyə getdi. Maşında başımı aşağı salmışdım, bir şey axtarırdım. Başımı qaldıranda gördüm ki, Mehdi maşının yanında dayanıb mənə baxır, əlində də bir kağız var. Elə bildim ki, ödəniş vərəqidir. Kağızı aldım, baxıb gördüm ki, belə yazılıb: "Morqa müraciət edin".

Deyirdi ki, Mehдинin dili tutulmuşdu, danışa bilmirdi, mən ondan da pis idim. Qərara gəldim, xəstəxanaya gedib dava-dalaş salım ki, siz telefon nömrəsini niyə alırsınız?! Niyə halı pis olanda bizə zəng vurub xəbər verməmisiniz? Ancaq hacının yanındakı xəstə uşaqlar dedilər: "Atanız dializin ortasında birdən qalxıb oturdu, bir qədər ətrafına baxdı, sonra birdən çarpayıya yığıldı". Deyirdilər ki, infarkt olub və yerindəcə tapşırıb.

Əmilərə və uşaqlarına xəbər verdik. Qəbri hazır idi. Böyük qaynımın Cənnət bağı məzarında ailəvi yeri vardı. Digər işlər də cəld yoluna qoyuldu və hacının yüngül tabutu həmin gün günortadan sonra camaatın çiynində məhəllə məscidindən məzarlığa aparıldı.

Həmin axşam məsciddə məclisimiz oldu. Məclisin ortasında hay-küy düşdü ki, Əliyə nəsə olub. Xəbəri eşidər-eşitməz bayıra çıxdım. Küçəni bağlayan, məscidin qapısından girib-çıxan adamların yanından keçib evə çatdım. Gördüm ki, Əlini yerə uzadıblar, Arifi və digər dostları da başına toplaşılıb; biri masaj edir,

biri dərman axtarır, biri şərbət düzəldir. Məclisdə şəkəri düşmüş, vəziyyəti pisləşmişdi. Lakin məsələ düşündüyümüzdən də ciddi idi. Bir tərəfdə Cavad uzanmışdı; o qədər qışqırıb ağlamışdı ki, özündən getmişdi. O biri tərəfdə də Hüseyin spazması tutmuş, halı pisləşmişdi. Bütün bunlar əl-ələ verib hacının olmadığı birinci günü həyatımın ən ağır gününə çevirdi.

Üç və yeddi məclisləri qurtarandan sonra başıma nə gəldiyini anladım. Əsəblərim pozulmuşdu, gecə-gündüz ağlayırdım. Yaşamaq istəməyən adamlar kimi deyirdim: "İndi ki hacı yoxdur, evin kişisi yoxdur, mən niyə yaşayıram ki?!" Hacının günorta və axşam əlində meyvə torbası, qucağında düyü kisəsi evə girməsi tez-tez gözlərim önündə canlanırdı. Qırxillik həyatımız boyunca onun evə bir dəfə də əliboş gəldiyini xatırlamırdım.

Hacının müsibətinin belimi sındırdığı günlərdə Əbülqasimi dispanserə yatırdıqlarını eşitdim. Əziyyətləri çoxalmışdı, qardaşlarının yoldaşları öhdəsindən gələ bilmirdilər. Bir-iki aydan sonra bir-bir qardaşların evinə zəng vuruldu və bu dəfə Əbülqasimin qara xəbərini aldım. Üç aydan sonra Hacı Abdullahın xəbəri hər tərəfə dolaşdı. Bilmirəm, bu ardıcıl müsibətlərdə Allahın hikməti nə idi. Müsibət dolu o günlərdən çox şey xatırlamıram, ancaq yaxşı xatirimdədir ki, Əliyə belə demişdim: "Atadan sonra biz sənə ata kimi baxırıq".

24

Yas məclisi idi. Qızlar xurma və halva paylayırdılar. Orada məsum və səmimi bir qızı gözümlə tutdu. Hər şeyi fərqli idi: oturması, durması, danışması, həyası. Ancaq yaşı az idi, bilmirdik ki, ailəsi razılıq verər, yoxsa yox. Hacı Həbibullah tacir idi, hacının çoxdankı dostu. Həmin dostluğa görə bizi rədd etməyib dedi: "Ağa Duxançının oğlundan yaxşı kim olacaq?!"

Elçilik zamanı hər şeydən çox hacının yeri görünürdü. O, Mehdi başqa cür istəyirdi. Hər dəfə mağazaya getməkdən söhbət düşəndə oğlanlar onu fikrindən daşındırmaq üçün yerli-yersiz hər bəhanəyə əl atırdılar; öz sözləri ilə desəm, noxud-lobya satmağı, düyü çəkməyi sevmirdilər, bu işlərdən ötrü yaradılmamışdılar. Yarım saat müştəri gəlməyəndə, qapı və divarları görməkdən yorulanda başlarından tüstü çıxırdı, mağazanı bağlayıb evə gəlmək istəyirdilər. Lakin Mehdi belə deyildi, atası nə desəydi, nə istəsəydi,

"yox" deməzdi. Onların arasında təxminən belə dialoqlar baş tuturdu:

- Mehdi, gəl mağazaya.
- Baş üstə, ata.
- Gəlmə.
- Yaxşı, ata.
- İki saatdan sonra get.
- Baş üstə, ata.

Bunlara görə atasının gözünün işığı olmuşdu. Son iki-üç ayda hacı bazara gedə bilməyəndə mağazanı bağlı qoymadı. Atasından sonra da mağaza işini o, davam etdirdi.

Hacı onun toyunu görməyi çox istəyirdi, yeri gəldi-gəlmədi, deyirdi: "Mehdi, mən hər gün anana deyirəm ki, sənin üçün bir şey fikirləşsin, amma qulaq asmır". Mən deyirdim: "Axı hara gedim?! Gərək birini haradasa görüm, bəyənim, sonra gedim".

Hacının vəfatından beş ay sonra bibimin gəlininin yasında Sürəyyanı görüb bəyəndim. Hələ hacının matəmindən çıxmamışdım, qara paltar əynimdəydi. Özümə qalsaydı, tərənəməzdim, amma ətrafdakıların sözlərindən ruhlanıb xeyir işi saxlamadım, fikirləşdim ki, hacının ruhu da sevinər. 22 Oktyabr 1998-ci ildə Süməyyə ilə Mehdi nikah şöbəsinə gedib, bəy-gəlin kimi qayıdanda hiss etdim ki, çiyimdən ağır yük götürüldü. Gözəl hiss idi; aylarla matəmdən sonra üzümə təbəssüm qonurdu.

Əzəmin əhvalatı Süməyyədə də təkrar olundu. Nişanın ertəsi günü Mehdi ilə birlikdə Cəmkərana və hərəmə getdilər, şükür namazı qılıb evimizə gəldilər. Bizdə o qədər qaldı ki, qardaşı zəng vurub dedi: "Hacı

xanım, bizim bacımızı göndərin gəlsin, anamız çox narahatdır". Bu qısa müddətdə bir-birinə o qədər bağlanmışdılar ki, ayrılı bilmirdilər. Mehdi Süməyyəni evlərinə apardı, amma bu dəfə özü iki gün onlara qonaq oldu. Ondan sonra hər həftənin şənbə-çərşənbə günləri Süməyyə bizdə olurdu. Çərşənbə-cümə günləri ikisi birlikdə Hacı Həbibullahgildə qalırdılar, cümə günü axşam bizə qayırdılar.

İkinci qızım olmuşdu. Ona çox alışımdım. Əzəmin başı Hüseyinə qarışmışdı, Süməyyə daha çox mənim yanımda olurdu. Zirək qız idi, əlindən hər bir iş gəlirdi. İkimiz birlikdə bişirir, yuyur, yığışdırırdıq. Axşamlar işimiz azalanda tikişə başlayırdıq. Özüm kimi o da dərziliyi çox sevirdi. Uşaqların Almaniyadan gətirdiyi "Burda"¹ jurnallarından model seçib biçir, sonra tikirdik.

Gəlinlərimi çox sevirdim. Kifayət idi ki, bir modeli bəyənsinlər, "olmaz" və "bacarmaram" sözləri yox idi, nəyin bahasına olursa-olsun, eynisini tikirdim. Nəcməyə önü on üç parçalı bir don tikdim. Süməyyəyə elə bir yubka-pencək tikdim ki, kim görürdüsə, sifariş verirdi. Əzəm üçün də jurnalda gördüyüm və eynisini tikə biləcəyimi düşünmədiyim bir kombinezon tikdim.

Gecə ilə gündüz bir-birini əvəz edirdi. Mənim başım Süməyyə ilə dərziliyə qarışmışdı. Yavaş-yavaş Hüseyinin fəaliyyətləri, sonra da bayırda çıxışları başlandı. Əvvəllərdə hətta müsahibəyə də razılıq

¹ "Burda" jurnalı dünyada geyim və moda üzrə ən məşhur jurnaldır. Bu aylıq jurnalın hər sayında əlli yeni paltar modeli və moda ilə bağlı bir çox materiallar yer alır. Həmçinin tikiş sənətinə və lekallara dair bir əlavəsi də olur.

vermirdi. Kim hansı orqandan zəng vururdusa, cavabı bir kəlmə idi: "Yox". O deyirdi: "İstəmirəm ki, kimsə özümü göstərmək istədiyimi düşünsün". Lakin 1999-cu ildən, ölkənin dini-mədəni vəziyyəti pisləşəndən sonra hicabsızlığı görüb narahat olurdu, kövrəlirdi. O zaman bəzi bəsiçi və pasdarlar barədə bir çox şeylər görüb-əşitdi və fikri dəyişdi. O deyirdi:

- Düşünməzdim ki, bəzi gənclərimiz bu tezliyə yollarından dönələr. Cəbhəyə gedənlərin, şəhidlə qayıdanların müharibədən on il ötməmiş məqsədlərindən döndüklərini görmək mənə ağırdır. Nə qədər çətin olsa da, bir neçə nəfərin köməyinə ehtiyacım olsa da, daha sükut zamanı deyil, getmək mənim vəzifəmdir.

O, döyüş yoldaşlarına belə bir mesaj verirdi: "Bizim işimiz bitməyib; elə bilməyin ki, vuruşduq, bitdi. Bizim vəzifəmiz yeni başlayır". Oğlan və qız məktəblərinə, Bəsiçi mərkəzlərinə gedib inqilab və şəhidlərdən, dəyəri şəhidlərdən də artıq olan hicabdan danışır; hörmətsizliklərdən, müqəddəsliyini və qüdrətini azaltmaq istədikləri rəhbərdən danışır.

Səhnənin idarəsi Hüseyinin işi idi, səhnə arxasını təmin etmək də bizim. Hər dəfə harasa getmək istəyəndə hamımız hazır vəziyyətdə otağa toplaşırıdıq. Gərək çarpayıda uzandığı yerdə səliqə ilə və bütün həssaslıqlarını nəzərə alaraq, əyninə paltar geyindirəydik, təkərli oturacaqda oturdaydıq. Şalvarının ütü yeri düz dizinin üstünə düşəndən, saçını ayırandan, yaxasına iki dəfə ətir sıxandan sonra Mehdi və ya Cavadla qapıdan çıxırdı. Bu hələ yolun yarısı idi. Yenə hazır vəziyyətdə və əlimiz duada oturub qayıtmasını

gözləyirdik. Bilirdik ki, bir-iki saatdan sonra ağır vəziyyətdə gələcək, ürəkbulanması, qızdırması və titrəməsi olacaq. Ona oturmaq çətin idi, bədəninin sistemi pozulurdu. Təkərli oturmaqda tarazlığını saxlamaqdan ötrü ayaqlarını səliqə ilə bir-birinin yanına qoymalı olurdu. Bu zaman isə çox vaxt qarnına və bağırsaqlarına ağırlıq düşürdü. Bədən iflic olsaydı, bədəninə idarə edə bilər, bir-iki saat özünü o vəziyyətdə saxlayardı. Bəzən bədəninə o qədər güc düşürdü ki, bir həftə sidik kisəsində qanaxma olurdu.

Bəlkə heç bir saat danışmırdı, amma qayıdanda o qədər yorğun olurdu ki, sanki dağa çıxıb-düşüb. Danışanda adi haldan bir neçə qat artıq enerji sərf edirdi. Tənəffüsü normal deyildi, danışanda nəfəsi daralırdı. Bəzi məsələlərdən ötrü hirsələnəndə də həyəcanı yüksəlirdi, həmin bir qədər nəfəs də qalmırdı. Buna görə əldən düşür, tər içində qayıdırdı. Tez onu çarpayıya uzadıb paltarlarını çıxarır, əl-üzünü sərin su ilə yuyur, kondisionerin köməyi ilə vəziyyətini yaxşılaşdırırdıq. Ertəsi gün yenə gedir, yenə danışır, oturur, tənəffəs olurdu və bütün macərə təkrarlanırdı.

Bir ay keçmədən Hüseynin əmri ilə mən də orta məktəblərə getməli oldum. Direktorlar tez-tez zəng vurub deyirdilər ki, xanım Duxançı, gəlin, uşaqlarımıza oğlunuzun xatirələrindən, yaralanmasından, tövsiyələrindən danışın. Getməzdən öncə mənə yaxşı hazırlayırdılar: "Uşaqlar çox dəcəldirlər, söhbətiniz zamanı nadinclik edə bilirlər, gərək narahat olmayasınız".

Mikrofonun arxasına keçib Hüseynədən danışanda bütün pıçıltılar kəsilirdi, heç kimdən səs çıxmırdı,

ortama mütləq sükut çökürdü. Onlara şəhidlərin məqsədlərindən, namusu qorumalarından və hicab barədə tövsiyələrindən danışırıdım. Deyirdim ki, rəhbərin əmrinə tabe olun, çalışın, işləriniz Allahdan ötrü olsun. Yazıqlar sakitcə, əlləri çənələrində dinləyirdilər. Gözlərimi şagirdlə dolu həyəətə gəzdirirdim, hətta bir nəfər də yerindən tərpənmirdi; hətta bir nəfər də.

25

İki qız anası olmaq həzzini bütün vücudumla daddığım və bu illər ərzində o evdə qızsız necə yaşadığımı düşündüyüm günlərdə qərara alındı ki, qızların biri yanımdan getsin. Əzəmə bizim evimizdə yaşamaq asan deyildi. Biri subay, biri nişanlı, üçüncüsü də daim gedib-gələn üç oğlana görə səhərdən-axşama qədər başında çadra, ayağında corab olurdu, daim mətbəxlə Hüseyinin otağı arasında gedib-gəlirdi; gah mənə kömək edirdi, gah xörək aparırdı, gah qabları yuyurdu, gah Hüseyinə meyvə soyurdu. Problem yalnız məhrəm-naməhrəm məsələsi də deyildi. Mətbəxə gəlmək üçün iki otaqdan və bir zaldan keçməli olurdu. Oğlanlar bəzən yatmış olurdular, bəzən geyimləri, bəzən də görkəmləri münasib olmurdu. Hər şey bunlarla da bitmirdi. Evin həmişə açıq qapısının ən böyük çətinliyi girişdəki tək otağın sakinlərinə aid olurdu. Qonşular həmişəki adət üzrə xəbərsiz gəlib otağa girmək, Hüseyinlə hal-əhval tutmaq istəyirdilər, Əzəmin isə

bağrı yarılırdı. Hüseyin bir-iki dəfə onlara tapşırırmışdı, amma yaşlı-başlı qonşuların tərzini bir-iki tapşırıqla, qaşqabaqla dəyişən deyildi. Əzəm sanki doqquzmetrlik bir otaqda həbs olunmuşdu; ən kiçik səsdən həyəcanlanır, tez otağın pərdəsini çəkirdi ki, kimsə birdən qapını açıb içəri girməsin. Bütün bu problemlərə baxmayaraq, yenə də müstəqil olmaqdan danışmırdı, amma Hüseyinin diqqəti hər şeydəydi və həyat yoldaşının təkbaşına bütün işlərinin öhdəsindən gəldiyinə əmin olanda ayrılmaq qərarına gəldi.

Əlillər fondu tərəfindən öz küçəmizdə ona bir ev verilmişdi: xudmani, darıxdırıcı, köhnə və qorxulu. Otaqların hamısı rütubətli, tüstülü idi, kanalizasiya quyuları çökmüşdü, divarlar çatlamışdı. Hətta deyirdilər ki, bir dəfə evdə ilan da görünüb. Çökmüş quyulara yaxınlaşanda elə bilirdik ki, indicə yer ağzını aralayıb hamımızı udacaq. Təmir olunması da deyildi ki, əl gəzdirək. Əli oranı satın bizdən bir neçə küçə aralıda başqa bir ev aldı. Həyətin hər tərəfində otaq vardı, iri, uzun, şüşədən qapıları həyəətə açılırdı. Ev sahibəsi vasvası olmuşdu, qapı və divarları o qədər suya çəkmişdi ki, qapılar və mətbəx şkafı paslı qəhvəyi rəngə düşmüşdü. Ora da köhnə idi, amma birinci ev kimi yararsız deyildi.

Əli memarla bütün söhbətlərini etdi, dedi ki, bütün bədəni iflic olan bir əlil üçün ev təmir etməlidir. Tapşırırdı ki, hamamı evin içində olsun, otaqların girişini pilləsiz etsin ki, təkərli oturmaqla rahat girib-çıxmaq mümkün olsun. Bunu da bildirdi ki, zövqlə və əlbəttə, sürətlə təmir etsin, çünki bəylə-gəlin gözləyirlər. Evin hər tərəfinin əlil şəraitinə uyğunlaşdırılması, divarların

ağardılması, paslanmış köhnə mətbəx şkaflarının yerinə yeni mətbəx mebelinin yığılması üçün bir ay vaxt lazım idi.

Əzəmlə Hüseyn aralarında danışmışdılar, toy etmək istəmirdilər. Lakin gəlin özü başına çadra atıb bəxt evinə gedə bilməzdi. Atası evinə getdi və biz onu maşınla gətirdik.

Hüseyndən ayrılanda nə onun ağlamağı dayanırdı, nə də mənim. Öz əlimdə deyildi, göz yaşlarım ixtiyarsız süzülürdü. Hamı qızını bəxt evinə köçürəndə elə olurdu, amma mən oğlumu göndərəndə.

Ertəsi gündən daha həmişəki kimi gözümü açan kimi Hüseyni görə bilmirdim. Bütün o illərdə hər səhər dəhlizə çıxmağa, oradan girişdəki otağa dönməyə, pərdəni kənara çəkib Hüseyni çarpayıda görməyə alışmışdım, amma o gündən sonra pərdəni çəkəndə nə Hüseyni görürdüm, nə də çarpayını. Otağı boş idi, bomboş.

Görünür, darıxmaq yalnız bizim üçün deyildi. Hüseyn təkliyə qarşı məndən də səbirsiz idi. Xatırladığı vaxtdan otağı get-gəlli, ətrafı çoxlu adamla dolu olmuşdu. Buna görə tez-tez bizə zəng vururdu: "Ana, qalxın, Cavadla buraya gəlin, Əzəm xanım dadlı bir şey bişirib, birlikdə yeyək". "Dadlı şey" çox vaxt səbzəqovurmali və kartof qazmaqlı plov olurdu. Əzəmin kartof qazmağına söz ola bilməzdi. Yemək bişirməyə macal tapmayanda Hüseyn sifariş verirdi ki, yolüstü bir neçə fəlafel sendviçi ilə böyük bir qazlı içki ala, Əlisiz, Nəcməsiz, Əmirhüseynsiz, Mehdisiz və Süməyyəsiz getməyə.

Evə tək girəndə hər şeydən çox Hüseynlə Əzəmi fikirləşib öz-özümə deyirdim ki, yazıqlar ikisi o evdə darıxarlar. Lakin Əzəmin sözlərini eşidəndə böyük səhv etdiyimi anlayırdım. O deyirdi: "Hacı xanım, bu həyatda adam sanki hər gün daha çox aşıq olur; sanki hər gün yeni bir gündür, hər günün yalnız özünə xas yeni ləzzəti var və bir də təkrar olmur". O deyirdi:

- Yemək bişirmək istəyəndə Hüseyn ağa məni çağırıb deyir ki, Əzəm xanım, yanıma gəlmirsən? Mən də mətbəxdən qışqırıram ki, Hüseyn ağa, gəlsəm, bəs yeməyi kim bişirər?! Deyir ki, qabıgını soyanda və doğrayanda buraya gəl, qızardanda mətbəxə gedərsən. Mən də kartofla bıçağı podnosa qoyub Hüseynin yanına gedirəm. Mənə baxır, mən ona baxıram, danışır, danışırım, gülür, gülürəm, bir də özümə gəlib görürəm ki, yarım saatdır ikicə kartofu soyuram. Qaçıb mətbəxə girirəm, deyirəm ki, Hüseyn ağa, bu gün yenə yemək gec bişəcək. O da gülüb deyir: "Bir yerdə oturmağımıza dəyməzmi, Əzəm xanım?! Həm də bizim üçün, çünki neçə il birlikdə olacağımız bəlli deyil..."

26

Əlimi alınına qoydum. Hərərət yox, alov iliyimə qədər yandırdı. Boğazımı sıxan bir şeyi udub çətinliklə səsimin titrəməsinin qarşısını aldım.

– Gözlə, halın yaxşılaşsın, birlikdə gedərik. Bu vəziyyətdə getmədən heç məsləhət deyil.

Cansız gözlərinin bəbəkləri qırmızı və hərərətli kirpiklər arasında gedib-gəlirdi. Başını balısa sıxıb gözlərini bərk yumdu. Ağrı yenə başına doldu. Dodaqlarını çətinliklə açdı, sakit bir səs gəldi: "İki il nişanlı olduq, iki ildir toy etmişik, amma bu dörd ildə Əzəmi bir dəfə də səfərə aparmamışam. Mənim vəziyyətim önəmli deyil, önəmli odur ki, bundan artıq xəcalətli olmayım... O, bir söz demir, özüm istəyirəm... İstəyirəm ki, heç olmasa, bir dəfə onu səyahətə aparım..."

Otaqdan çıxdım. Hətta evə çatmağımı da gözləmədim. Orada, qonaq otağının telefonunun yanında oturub Əlillər fonduna zəng vurdum. Dəstəyi

götürən adama dedim ki, siyahıya mənim, Cavadın, Hüseynin və Əzəmin də adını yazsın. Qərara alındı ki, bizim üçün bir minik avtomobili göndərsinlər. Avtobusda oturmaq Hüseynə çətin idi. Bir dəfə Məşhəddən qayıdanda avtobusla gəlməyə məcbur olmuşduq. Gecədən səhərə qədər ancaq qızdırmış, tərləmiş, titrəmiş, dişləri bir-birinə dəymişdi, mən də ya adyalı sinəsinə çəkir, ya da tərini silirdim.

Sürücü ortayaşlı qarabuğdayı kişi idi, çox ehtiyatla sürüb altısaatlıq yolu yeddi saata getdi. Qalacağımız yer Sari şəhərinin kənarındaydı, dənizdən maksimum 45 dəqiqəlik məsafədə yerləşən ağac dolu yaşıl bir bağda.

Şimalda adamın nə edəcəyi bəllidir: meşədə gəzəcək, dəniz kənarında addımlayacaq, qayıq sürəcək, ya da suya girib çiməcək. Bu məlum vəzifənin yanında ezam qrupumuzun başqa bir sabit proqramı da vardı: axşamdan gecə saat 1-ə, 2-ə qədər kompleksin çəmənlikləri üzərində oturdular. Lakin bizim ailəmizin proqramı fərqli idi. Biz şimalda olduğumuz üç gündə nə dəniz kənarına getdik, nə də meşəyə. Hüseynin vəziyyəti o qədər pis idi, bağırsaqlarının işi o qədər pozulmuşdu, titrətmə və qızdırma o qədər güclü idi ki, onu tək qoya bilmirdik. Səhər-axşam otaqda olurduq, bizə gündə üç dəfə xörək gətirirdilər.

Əlillər Hüseynin aralarında olmadığını görüb axırıncı axşam proqramı dəyişdirdilər. Hamısı Hüseynin yanına gəldi, Əzəmlə mənə yaşıllığa xanımların yanına göndərdilər. Cırcıramaların və uşaq gülüşlərinin səsi, bədənimizi nəvaziş edən mehin sərinliyi, su dəyən çəmənliklərin ətri və kompleksin vahiməli qaranlığı o səfərdən qalan şirin xatirələrimiz oldu.

Şimaldan qayıdandan sonra Hüseynin vəziyyəti daha da pisləşdi. Almaniyadan gələndən bəri qızdırması iki həftədə bir dəfə, qarnı işləyən vaxt olurdu və ən çox, bir-iki gün çəkirdi. Lakin bu qızdırmalar sanki bitəsi deyildi. Qırx dərəcəni keçirdi, səhər-axşam bədəni yanırıdı, temperaturu enmirdi.

Yenə bütün diqqətlər Hüseynə yönəlmişdi. Qardaşlar işlərini kənara qoymuşdular. Bir gün bir həkimin yanına gedirdilər, bir gün başqa bir həkimin; bir gün əllərində nüsxə qapı-qapı hansısa dərmanı axtarırdılar, bir gün də o qədər ildən sonra qurumuş damarlara serum taxacaq mahir bir tibb işçisi.

Səhərdən axşama qədər ora-bura qaçmağın, qapıları döyməyin də faydası olmurdu. Güclü qızdırma, titrətmə, sayıqlama və ən pisi, gündə iki-üç dəfə bağırsağın işləməsi Hüseynin vəziyyətini ağırlaşdırmışdı. Güclü ishalı və ürəkbulanması vardı. Əzəmlə mənim bir ayağımız tualetdə idi, bir ayağımız otaqda. Qusduğu vedrəni boşaltmamış qaça-qaça ishal vedrəsini aparırdıq. Yalnız vedrəni boşaltmaqla iş bitmirdi. İshal və ürəkbulanma bəzən Hüseynin bədənini də bulayırdı. Dəsmal gətirib üzünü, boynunu, ayaqlarını təmizləyən kimi, murdar mələfəni yığışdırıb yenisini sərən kimi ayaq, üz, mələfə və ev yenə bulaşdı. Daim işləyən qarın və mədəylə bacara bilmirdik. Ən pisi də bu idi ki, bəzən qarınla ağız birdən işləyirdi. Bilmirdik ki, ürəkbulanmanın qarşısını ala, ishalı dayandıraq, yoxsa iştahsızlıqdan bir dəri, bir sümük qalmış adamın ağzına zorla bir qaşq xörək qoyaq.

Həkimlər gəlib-gedir, biri o birinə yönləndirir, təəssüflə əllərini çənələrinin altına qoyub nüsxə yazır,

dərman dəyişdirirdilər, amma Hüseynin vəziyyəti dəyişmirdi. Axırda 2002-ci ilin 29 yanvarında açıq şəkildə dedilər: "Daha bizim əlimizdən bir iş gəlmir. Gərək Sasan xəstəxanasına aparasınız".

Hüseyni aparandan sonra yenə get-gəllər başlandı; yenə Qum-Tehran yolu, yenə xəstəxana, bu mərtəbədən o biri mərtəbəyə qalxmaq, yorğunluqlar, yuxusuzluqlar, fikir və xəyallar. Əzəm yanında olsa da, qardaşlarının onu tək qoymağa ürəkləri gəlmirdi. Əli gedirdi, Mehdi gəlirdi; Mehdi gedirdi, Cavad gəlirdi. Anamla mən də hər səhər oğlanlarla gedib axşam qayıdırdıq.

Həkimlər gündə bir neçə dəfə müayinəyə gəlirdilər. Ürəkbulanması yox idi, ishal isə davam edirdi. Bütün həkimlərin diaqnozu bir idi: IBD - bağırsaqların böyüməsi və iltihabı nəticəsində qanaxma və ishal.

Hüseyndə daha nə nəfəs qalmışdı, nə səs, nə iştah, nə də danışmağa taqət. Hamımız çarpayısının ətrafında dayanıb kövrək halda, udquna-udquna əriməsinə baxırdıq. Bəzən ağrının şiddətindən başını yastığın bu tərəfindən o tərəfinə çəkəndə, səsi çıxmasın deyə dişlərini bir-birinə sıxanda çox pis olurdum, otaqdan çıxıb zalın bir tərəfində oturdum. Elə bilirdim ki, bütün xəstəxanayı sinəmin üstünə qoyublar; nə qədər çalışırımsa, nəfəsim gəlmirdi. Əlimi ürəyimə üstünə qoyurdum ki, sakitləşsin, o isə özünü möhkəm şəkildə sinəmə çırpır, bayıra çıxmaq istəyirdi.

Biz hər gün günortadan sonra gedib iki saat Hüseyni görməklə kifayətlənirdik, amma Əzəmin qəlbi bunlarla sakitləşmirdi. O, gecə-gündüz Hüseynin çarpayısının yanından tərpnəmirdi. Biz hər dəfə görüşə gedəndə Hüseyn işarə ilə bildirirdi ki, Əzəm xanıma deyın,

burada qalmasın, evə gedib bir qədər istirahət etsin. Biz çox israr edirdik ki, evə baş çək, burada yorulursan, səhərdən axşama qədər stulda otursan, nə düz-əməlli xörək yeyirsən, nə də bir saat rahat yata bilirsən; o isə razılaşmırdı.

Hüseyn xəstəxananın sellofan üzlü döşəklərində əziyyət çəkirdi. Xəstəxanada yatdığı on üçüncü gündə Qumdan parça üzlü rahat bir döşək alıb Peykanın üstünə qoyduq, özümüzə də söz verdik ki, nəyin bahasını olursa-olsun, Əzəmi Minagilə aparaq. Ancaq düşünməzdik ki, xəstəxanaya girəndən sonra Hüseynin boş çarpayısını görəcək və əlimizdə döşək bu otaqdan o otağa ikisini də axtarmağa başlayacağıq.

Gecə komaya düşdüyünə görə Hüseyni Reanimasiya və intensiv terapiya şöbəsinə aparmışdılar. Əzəmi şöbənin qapısının arxasındakı oturmaqlarda tapdıq. Özünü gümrah göstərməyə çalışsa da, gözlərindən həyəcan yağır, gördüyü səhnələr onu rahat buraxmırdı. Hüseyn komaya düşməzdən öncəki ağrıları zamanı ona demişdi ki, mənə cənnətdəki yerimi göstərirlər. Əzəm də başa düşmüşdü ki, Hüseyn gedəsidir və bura onun bu dünyadakı son dayanacağıdır.

Daha Quma qayıtmadıq, Tehranda Minagildə qaldıq. Görüş verilmirdi, şüşənin arxasından baxırdıq. Həkim beyin və ya ürək infarktı ehtimalını etsə də, vəziyyəti yaxşı, huşu və diqqəti yerindəydi. Burnuna və ağızına salınmış borucuqlara görə danışa bilmirdi, amma hamını tanıyırdı. Görüşünə gələnlərin hamısını işarə ilə salamlayır, onlara təşəkkürünü bildirirdi.

Hüseynin xəstəxanada qaldığı bütün illərdə baş vermiş hadisə yenə təkrarlandı: qohumlar dəstə-dəstə

görüşə gəlirdilər, bu fərqlə ki, bu dəfə sayımız bir neçə dəfə artmışdı. Öz tanışlarımızla birlikdə Əzəmin qohumları, Nəcmə və Süməyyənin qardaşları və son bir neçə ildə əlavə olunmuş dostlar da gəlirdilər. Sayımız o qədər çox idi və o qədər gedib-gəlirdik ki, bütün tibb bacıları bizi tanıyırdılar. Bir dəfə ağxalatlılardan biri mənə kənara çəkib dedi:

– Xanım Duxançı, siz nə etmişiniz ki, oğlunuz bu qədər yaxşı, sakit və alicənabdır? Bu qədər ağrısı var, amma səsi çıxmır.

– Mən heç nə etməmişəm, özü yaxşıdır, – deyə cavab verdim.

– Yox, mütləq siz də nəşə etmişiniz ki, belə olub. Mən indiyə qədər sizin oğlunuz kimi xəstə görməmişəm, – deyib güldü, çiyinlərini çəkib əlavə etdi: – Biz ona məsih deyirik. O, çox məzlum və sakitdir, xəstəxanamızın məsihidir.

Reanimasiyada yatdığı onuncu gündə görüşə gedəndə həmin tibb bacısı yaxınlaşıb dedi: "Xanım Duxançı, bu gün içəri girib oğlunuzu yaxından görə bilərsiniz". Bərəlməmiş gözlərimdə nə gördüsə, əlavə etdi: "Bu, bir istisnadır, yalnız bu günə, sizə və ailənizə aiddir".

Hamımız mavi əməliyyat paltarları və xüsusi ayaqqabı geyinib başımıza papaq qoyduq, bir-bir içəri girdik. On gündən sonra ona doyunca baxmaq, sözlərimi demək istəyirdim. Amma ağızımı açmamış gözlərim gözlərinə sataşdı. Borucuqlar danışmaq yolunu bağlamışdı, amma gözlər bütün deyilməmiş sözləri deyirdi. İçəri girdiyimizə görə nə qədər narahat olduğunu gözləri car çəkirdi. Gözlər hayqırırdı ki, məgər o biri xəstələrin ürəyi yoxdur?! Məgər istəməirlər ki, kimsə yanlarına

gəlib onlarla danışsın?! Dedim ki, oğul, tibb bacıları özləri icazə verdilər. Gözləri dedi: "Bunların da adamları var. İndi deyəcəklər ki, nə oldu, məgər bu, bizdən əzizdir? Siz burda otursunuz, mənəm başıma toplaşsınız, bunların yanında isə heç kim yoxdur".

Gördüm ki, narahatdır, əzab çəkir, tez bayıra çıxdım. Qapıdan çıxanda tibb bacısı dedi: "Biz sizə stul gətirirdik ki, yanında oturasınız". Dedim: "Yox, qızım, lazım deyil. Məsihiniz narazıdır. Deyir ki, niyə mənimlə digərləri arasında fərq olmalıdır?!"

Hamımız bayıra çıxdıq. Ürəyim həmin yaxından baxdığım bir neçə saniyə ilə rahatlaşmışdı, amma hər şey bu deyildi. Oğünkü Hüseyn keçən günlərdən daha gümrəh idi; hamıya əl yelləyirdi, gülümsəyirdi, gül gətirənlərə əl və baş işarələri ilə təşəkkür edirdi. O qədər yaxşı və gümrəh idi ki, getməklə qalmaq arasında tərəddüd edən Mehdi ilə Süməyyəyə dedim ki, narahat olmasınlar, arxayın şəkildə Quma qayıtsınlar.

Fevralın 20-i idi. Güclü külək qarı havaya sovururdu. Əzəmin qarnı çox ağrıyırdı, ayaq üstə dayana bilmirdi. Odur ki, üç həftə xəstəxanada qalandan sonra bacısıgilə getməyə məcbur oldu. Əli vəziyyəti belə görüb dedi ki, bir-iki saat artıq qalıb gecə qayıdaram. Amma gecə gəlmədi.

Sübh çağы süfrəni hazırlayanda Mina dedi: "Bacı, Hüseynin vəziyyəti yaxşıdırsa, günorta yeməyini bişirək, günortadan qabaq xəstəxanaya gedək". Həmişə günortadan sonra gedirdik. Dedi ki, bu dəfə günorta yeməyimizi aparaq, orada yeyək, sonra görüşə gedək.

Süfrəyə yenidən oturmaşduq ki, telefonun zəngi çaldı. Əli idi. Soruşdu ki, Cavad hardadır? Cavad

Tehrandaydı, səhər yeməyindən sonra Quma qayıdacaqdı. Elə ona görə səhər tezdən oyanıb süfrə sərməmişdik. Dedim ki, qayıtmağa hazırlaşır. Dedi: "Yox, Quma getməsin. İkiniz də qalxın, xəstəxanaya gəlin". Dedim: "Nə olub? Hüseyinə nəşə olub?" Dedi ki, tez gəlin.

Dəstəyi yerinə qoyub Minaya dedim: "Mina, mütləq nəşə olub ki, Əli belə danışır. Tez bir maşın tut, yaxın yolla bizi xəstəxanaya aparsın".

Minagildən xəstəxanaya qədər 17 Şəhrivər meydanından Əkinçi prospektinə qədər məsafə vardı. Evləri ilə üzbaşlı qonşuda taksi vardı. Oğlu məni, Minanı və Cavadı mindirib küçələrin içi ilə apardı, bir də gördük ki, xəstəxananın önündəyik.

İçəri girən kimi Hüseyinə Məsih ləqəbini vermiş tibb bacısını gördük. Aşağı enmişdi, aptekdən nəşə alırdı. Bizi görən kimi qaçıb dedi: "Xanım Duxançı, qaç, oğlun yolunu gözləyir".

Sözlərini beynimdə çək-çevir edib məqsədini anlamadan gördüm ki, əlim əlindədir və onunla birlikdə liftə doğru qaçıram. Qız dördüncü mərtəbənin düyməsini basıb tez-tez danışmağa başladı: "Gecə ürəyi dayandı, üç dəfə şok verdik, amma dözdü. Əksər xəstələr iki şokdan artığını qəbul etmirlər, amma oğlun üçünə dözdü ki, sən gələsən. Gözü yoldadır. Səni görməyincə can vermir..."

Bütün bədənimə titrətmə düşdü, əllərim buz kimi soyudu, gözlərim qaranlıq çaldı, nəfəsim daraldı. Yerimdə quruyub mat-məəttəl tibb bacısına baxırdım. Qulaqlarımın eşitdiyinə inanmaq istəmirdim. Yəni... yəni Hüseyinim gedirdi və gözü yolda qalıb məni

gözləyirdi? Yəni canımın parçası can verirdi? Bəs niyə lift qalxmır? Niyə nə qədər gediriksə, dördüncü mərtəbəyə çatmırıq? Ürəyimə həyəcan dolmuşdu, fikirlər məni bir an da rahat buraxmırdı. Əgər gec çatsaq, necə olar? Əgər onu görə bilməsəm, mən çatana qədər son nəfəsini vermiş olsa? Əgər dözə bilməsə?.. Orada qışqırıb demək istəyirdim ki, Hüseyin, gözlə, gəlirəm. Sən Allah, son görüş həsrətini ürəyimdə qoyma. Səbirli ol, axırıncı nəfəslərini anana saxla...

Hələ əllərim tibb bacısının əllərində idi, ürəyimdə də fırtına vardı. Nəfəsim daralmırdı, kəsilmək üzrəydi. Ürəyimin tappılığını və tez-tez zalın parıltılı daşları üzərinə çırpılan ayaqqabılarımızın səsinə eşidirdim. Qız qaçırdı, mən də arxasınca yürüyürdüm; qaçırdım ki, arzum ürəyimdə qalmasın, Hüseynim gözüyolda getməsin; qaçırdım ki, son görüşün həsrətindən ömrümün sonuna qədər ah çəkməyim.

Reanimasiyanın ikitay qapısının arxasında gördüyüm heç vaxt yadımdan çıxmaz. Qapının o tərəfində Hüseyini gördüm, can verirdi, son dəfə əl-ayaq çalırdı. Hüseyin axırıncı nəfəslərini alırdı, üzünün rəngi qaçmışdı. Daha oğlunu görmək üçün bütün zalı qaçmış ana deyildim. Dizlərim əsirdi, qatlana və irəliləyə bilmirdi. Lakin getməli, çatmalı idim. Ayaqlarıma yalvardım, onları yerlə sürüyüb irəlilədim.

Oğlumun qarşısında dayandım. Qəhərdən boğulurdum. Burnuna və ağızına qoşulmuş aparatlar bərk titrəyir, silkələnirdi. Sanki daha Hüseyinin nəfəsini sora bilmirdi. Gözləri açıq idi, amma məlum idi ki, heç nə görmür. Sanki gözlərinin üstünə pərdə kimi bir şey çəkilmişdi. Qəm-qüssə içində baxdığım yerdə tibb

bacısının səsi qulaqlarımda dolaşdı: "Xanım Duxançı, onunla danış, nə desən, eşidəcək. Cavab verə bilmir, amma eşidir".

Vaxtım çox deyildi, gecikirdim, Hüseyinin zərrə qədər qalmış canı da çıxırdı. Əllərimi qaldırıb üz-başına çəkdim. Yanındakı xəstələrə qarşı həssas olduğunu bildiyimə görə səsimi endirib yavaşca dedim: "Hüseyin, ana sənə qurban! Niyə birdən belə oldun? Axı dünən yaxşı idin! Təzə ümidvar olurdum ki, yenə yanımıza qayıdacaqsan... Hüseynim, sağ-salamat get. Yalnız şəfaət yadından çıxmasın. Üzüqara ananı unutma. Əgər vasitəçilik etməsən, o dünyada əlim heç yerə çatmaz. O dünyada məni yaddan çıxarma, qardaşlarını yaddan çıxarma, atanı yaddan çıxarma..."

Ona baxdım. Bir damla yaş gözünün ucundan süzülürdü. Dodaqlarımı alnına qoyub axırıncı sifarişlərimi verdim: "Hüseyin, bizim salamımızı dövrümüzün imamına yetir! Bizim salamımızı həzrət Peyğəmbərə yetir! Bizim salamımızı salam verdiyin şəxslərə yetir!.."

Bir ömür qədər sözüm vardı, qiyamətə qədər danışsaydım, bitməzdi. Ancaq Hüseyinin o qədər vaxtı yox idi. Başım hələ onun alnında ikən aparat son dəfə uzun nəfəsini çəkdi və taqqılıyla söndü.

Kaş başqa xəstələr olmayaydılar və mən qışqıraydım oğlu ölmüş ana kimi; elə bir ana kimi ki, ondan sonra hər dəfə Hüseyini xatırlayanda, çəkdiyi ağrıları, xəcalətləri, on yeddi il çarpayı üzərində qalması yadına düşəndə qəhərdən boğulacaqdı. Lakin otaqdakı tibb bacısını və xəstələri görəndə udqundum, kirpiklərimin arxasında üsyan edən göz yaşlarıma axmağa,

sakitləşməyə icazə vermədim. Heç vaxt sağalmayacağını hiss etdiyim bel ağrısıyla dayanıb baxdım. Hər şeyin bitdiyinə inanım deyə tibb bacısı mələfəni Hüseyinin üzünə çəkdi. Bir anlığa özümə gəldim. Bu, onu öpmək, qucaqlamaq və ürəyimi sakitləşdirmək üçün son fürsət idi. Artıq açıq-aydın titrəyən əllərimlə Hüseyinin başını sinəmə sıxdım, saqqalını tumarladım. Dünən son ana qədər bizə yellənmiş əlləri öpüşlərə qərq etdim.

Hüseynim sakitləşmişdi. Daha heç bir yeri ağrımırtdı. Daha heç kimdən xəcalətli olmayacaqdı, mənə və qardaşlarına baxıb utanmayacaqdı. Daha başqalarına əziyyət verdiyinə görə qəm çəkməyəcəkdə. Ürəyim sakitləşdi. Hüseynim o qədər il boyu bütün o ağrılar arasında belə bir günü arzulamışdı, indi də özü seçdiyi yolun sonuna gəlmişdi.

Otaqdan çıxdım. Özümdə deyildim. Qəhər ürəyimə ağırlıq edirdi. Ağlamaq istəyirdim, amma bacarmırdım. Qışqırmaq istəyən, amma qışqıra bilməyən adam kimi idim. Xəstələrə görə narahat idim. Fikirləşirdim ki, mənim ağlamaq səsim onları ruhdan sala bilər. Bir neçə gün qabaq həmin otaqda bir xanım vəfat etmiş, ailəsi başı üstə şivən qoparmışdı. Bunun, vəziyyəti ağır olan, ölümlə çarpışan xəstələrə necə mənfi təsir göstərdiyini görmüşdüm. Onların səhvlərini təkrarlamaq istəmirdim. Əlimi ağzıma qoydum ki, bilmədən səsim çıxmasın.

Reanimasiya otağı böyük bir zalın sonunda yerləşirdi. Zalın əvvəlindən axırına, axırından əvvəlinə doğru gedə-gedə yalnız bunu deyirdim: "Hüseyn! Hüseyn! Hüseyn!" Bilmirəm neçə dəfə gedib-qayıtdım, neçə dəfə dodağımı dişlədim, Hüseyini nə qədər

çağırdım ki, həmin tibb bacısı bir nəfərlə gəlib qollarımdan tutdu və məni bir otağa apardı.

Gözlərim yarımıyumulu vəziyyətdə idi, ağ və qara rəngli qarışıq xətlərdən başqa bir şey görmürdüm. Bədənim keyimişdi, halsız idim, elə bilirdim ki, başım bir neçə dəfə böyüyüb. Harada olduğumu, orada nə etdiyimi bilmirdim. Qaranlıq səhnələr yavaş-yavaş aydınlaşanda bir səs eşitdim: "Xanım Duxançı, özünüze gəldiniz?" Dönəndə tibb bacısını gördüm. Ağzımı açıb oranın hara olduğunu, mənim orada nə etdiyimi soruşmaq istəyəndə dilləndi: "Bizi bağışlayın. Narahatlığınızı bürüzə vermədiyinizə görə infarkt ehtimalınız yüksək idi. Buna görə sizə sakitləşdirici vurmağa məcbur olduq".

Minanın köməyi ilə çarpayıdan qalxdım. Hələ beynim dumanlı idi. Divarlardan tutub otaqdan çıxdım, zalda son dəfə reanimasiya tərəfə baxdım. Hüseynin çarpayısı boş idi, aparatları çıxarmışdılar. Çox darıxdım; hər şey necə də tezliklə bitmişdi!

Liftə minib birinci mərtəbəyə enəndə o qalxmaqla bu enmək arasında necə böyük fərq olduğunu bildim. Gələndə Hüseynim vardı, indi isə yoxdur; gələndə ürəyimdə ümid vardı, indi isə yoxdur; gələndə həyəcanım vardı, indi isə bitib-tükənməyən, sakitləşməyən və bütün vücudumu əridən qəhər vardır.

Ayağımı liftdən bayıra qoyan kimi Əzəmi gördüm. Onu qucaqlayıb sinəmə sıxdım. Yazıq ağlamırdı, zarımırıldı, gözlərindən ürək parçalayan yaşlar süzülürdü. Ürəyim kabab oldu. O gələndə qədər Hüseyn tapşırmışdı. O qədər vaxtı yanından tərpənməmişdi, ancaq şəhadət anını əldən vermişdi.

Əli doluxsunmuş, zəlin bir tərəfində başısağrı dayanmışdı. Ona yaxınlaşdım. Qızarmış gözlərindən məlum idi ki, gecəni səhərə qədər yatmayıb. Özümü toparlamaq üçün ağzımın suyunu uddum, yorğun gözlərinə baxıb dedim: "Dünən vəziyyəti yaxşı idi, birdən-birə nə oldu? Nə baş verdi?" Dinmədi. Mənim kimi o da qəhərini udmağa çalışırdı. Göz yaşları axmasın deyə baxışını tavana dikdi. Orada ağladığını xatırlamıram, amma səsi kövrək idi, titrəyirdi, boğazından çətinliklə çıxırdı.

Biz gedəndən sonra reanimasiyanın qapısı arxasında oturub qəzet oxuyurmuş. Təxminən gecə saat 11-də həkimlər mikrofonla çağırılarda xəstələrdən birinin vəziyyətinin ağırlaşdığını təxmin edir. Həmin gün Hüseynin vəziyyəti o qədər yaxşı olmuşdu ki, ağır xəstənin qardaşı olduğunu ehtimal belə etmir. Həkim bayıra çıxanda bir iynədən danışmış, deyirmiş ki, onu tapsalar, Hüseynin özünə gəlmə ehtimalı yüksələr. Onda bilir ki, qardaşı komaya düşüb. Güclü qarda və soyuqda Faticanın oğlu Səidlə birlikdə səbh saat 4-ə qədər bütün Tehranı ələk-vələk etmiş, iynəni tapmamışdılar.

Axşamüstünə, cəsəd götürülənə qədər xəstəxananın giriş mərtəbəsində oturduq. Biri buradan, biri oradan həyəcanla və gözüyəşli gəldi. Bir gün qabaq hamımız oradaydıq, hamımız onu görmüşdük; öncəki günlərdən gümrah idi. Buna görə inana bilmirdik. On yeddi il çarpayıda uzanmış olsa da, heç birimiz getməsinə razı deyildik. Sanki həyatımızın bütün gözəlliyi Hüseynlə bağlı idi.

Ətrafımdakı ağlamaq səslərini xatırlayıram. Yalvarırdım ki, məni aparsınlar, Hüseyni bir də görüm.

Bu yalvarmalar günorta saat 2-ə qədər davam etdi. Çıxışın yaxınlığında böyük və qaranlıq bir yerə açılan qapı vardı. Bizi oraya apardılar, Hüseyini də zəncirbəndli sürməyi bir örtükdə gətirdilər. Örtüyü yerə qoyanda hamımız başına toplasdıq. Göz yaşlarım mənə macal vermirdi, bütün üzüm islanmışdı. Hüseyini çağırırdım. Qış idi, qalın jaket geyinmişdim, amma o qədər titrəyirdim ki, dayana bilmirdim. Mina jaketini çıxarıb çiyinlərimə atdı, xeyri olmadı. Titrətməm anbaan güclənir, halım pisləşirdi.

Cəsədi təcili yardım maşınına qoyub Quma apardılar, biz də maşın tutub getdik. Evinə girəndə pasdar geyimindəki şəklini taxçada görüb sızlamağa başladım, çərçivəni qucaqlayıb dedim: "Bunu hardan tapdız? Hardan bildiz ki, bu şəklin tabutunun önündə getməsini istəyib?" 1982-ci ildə ilk dəfə pasdar formasını geyinəndə o şəkli çəkirdi, dedi ki, şəhadət xonçam üçün çəkdimişəm. Gözümü ağardıb dedim ki, bəyliyin üçün niyə olmasın? Dedi ki, yox, ana, yalnız şəhadət xonçasına. Biz olmayanda dostları gəlib albomu axtarmış, tabutunun önündən aparmaq üçün həmin şəkli seçmişdilər.

Onu öpmüşdüm, bədəninə əlimi vurmuşdum, gerek qüsl verəydim, lakin titrətmə imkan vermirdi. Namazımı qılmamışdım, qəza olacaqdı. Çox çətinliklə qüsl verib namazımı qıldım. Namazdan sonra bildim ki, nə Əli var, nə Cavad. Heç Quma gəlməmişdilər. Cavad səhər çağı xəbəri eşidəndə şoka girmişdi, xəstəxanada ona serum qoşub saxlamışdılar. Əlinin də şəkəri düşmüşdü, Tehranda yaşayan əmisi oğlanlarından biri onu evinə aparmışdı.

Həmin gecəni necə başa vurduğumu bilmirəm. Yadımda deyil ki, gözlərimi yumdum, yoxsa yox. Lakin növbəti günümüz ölü yuyulan yerin ətrafındakı qarğaların qarılısı ilə açıldı. Bilmirəm, o qədər adam haradan xəbər tutub səhər saat 7-də Məsumə cənnəti məzarlığının yuyucu yerinin önünə toplaşmışdı. Hamı qol-qanadı qırılmış halda oturmuşdu; biri ağlayırdı, biri doluxsunmuşdu, biri heyrətlə ətrafa baxırdı.

Cəsədi çıxaranda hamı ona doğru hücum çəkdi. Daha doluxsunmuş adam yox idi, heç kim heyrətlə baxmırdı, hamı zar-zar ağlayırdı. Yaxınlaşıb ona baxdım. Alnını bacanağının Kərbəladan gətirdiyi yaşıl parça ilə bağlamışdılar. Borucuqlardan hələ də şişmiş dodaqlarında gözəl təbəssüm vardı, sakitcə yatmışdı. Əmin idim ki, ömrünün ən rahat, ən ağrısız yuxusuydu.

Günorta çağı Hüseynin cansız cəsədini vidalaşmaq üçün evə gətirdilər. Hamımız tabutun başına topladıq. Ağlamaq səsi bir an da dayanmırdı. Ətrafdakılar Əzəmlə mənim başımıza bir iş gələcəyindən qorxub cəsədi tez aparmaq istəyirdilər. Lakin son görüşü nə mən qaçırmaq istəyirdim, nə də Əzəm. Bir neçə dəfə Əzəmin qollarına girib qaldırmaq istədilər, o isə yalvarırdı ki, icazə verin, oturum. Bilirdim ki, mənim kimi onun da bu görüşə ehtiyacı var. Tabutun yanında nə qədər çox oturdumsa, bir o qədər rahatlaşdığımı hiss edirdim. Bilirdim ki, Əzəm də mənim kimidir; Hüseynin yanında olması acısını azaldır, qəlbini sakitləşdirir.

Dəfn zamanı ayağımızı evdən bayıra qoyan kimi bütün məhəllə bizimlə birlikdə yola düşdü. Kişi və qadınlar, qoca və gənclər dəstə-dəstə gəlirdilər. Cəsəd

İmam məscidindən götürüləcəkdi. Orada böyük bir izdiham bizi gözləyirdi. Bilirdim ki, burada Hüseyin yalnız mənim deyil, onu yola salmağa gəlmiş hər kəsidir. Arxası camaata, üzü isə İran bayrağına bürünmüş və önünə Hüseyinin şəkli vurulmuş tabuta doğru yola düşdüm. Camaatın çiyini üzərində göylərə qalxan tabutu uzaq məsafədən, yavaşca yanaqlarıma süzülən yaş damlları arasından müşayiət etməyə başladım. Hüseynim o ayaqlarla Allaha çatmışdı, mənse tozuna belə çata bilmirdim.

Onun üçün nəzərdə tutulmuş məzar Şəhidlər gülzarının əvvəlində, Şəhid Mehdi Zeynəddinin¹ qəbri yanında idi. Həmin məzarın ona verilməsi də Allahdan olmuşdu.

Hüseyinin şəhadətindən sonra çox məşğul idik, ev hər dəqiqə dolub-boşalırdı, deputatlar, Qum korpusunun komandiri, icra hakimi, bələdiyyə sədri, dostlar, tanışlar, qonşular gəlirdilər. Uşaqlar, xüsusən də Əli böyük oğul kimi evdə qalıb başsağlıqlarını qəbul etməli idi. Buna görə də, dəfn işləri ilə dostlar, xüsusən də İsmayıl Arifi məşğul oldu. O axtarıb görmüşdü ki, məzarlığın əvvəlində boş bir qəbir var. Biz yuyucu yerində olanda Əliyə zəng vurub dedi: "Şəhid Zeynəddinin məzarının yaxınlığında bir qəbir tapmışıq, Hüseyin üçün alsaq, necədir?" Bizim üçün harada olmasının, doğrudan da, fərqi yox idi; məzarlığın bu tərəfində olsun, o tərəfində olsun, bayırında olsun. Girişdə, Şəhid Zeynəddinin

¹ Əli ibn Əbu Talib diviziyasının komandiri Mehdi Zeynəddin 18 noyabr 1984-cü ildə Sərdəşt istiqamətində şəhadətə qovuşmuşdur.

qəbrinin yaxınlığında bir məzar illərlə boş qalmışdı, heç kim onu görməmişdi.

Artıq hamımız həmin məzarın başına toplaşmışdıq. Adam əlindən yer yox idi. İzdiham elə hücum çəkirdi ki, cəsədi qəbrə qoymaq olmurdu. İsmayilla məhəllə uşaqları dövrə vurub dayanmışdılar, ucadan təkbir deyib camaatı geri çəkirdilər. Ağlamaq və qışqırıq səsləri birbirinə qarışmışdı. Əli Hüseyni torpağa qoymaq üçün məzara endi, ancaq birdən bərk ağlamaq səsi gəldi, sonra İsmayılı çağırırdı. Bildim ki, qardaş müsibəti onda can qoymayıb.

Əlhəd daşını qoymazdan öncə uşaqlar iki tərəfimdə dayanıb məni məzar başına apardılar. Hər tərəfdəki insanlara baxdım. Allaha şükür, Hüseynim son ana qədər ləyaqətlə yaşamışdı. Aydan geri qalmayan üzünə baxdım. Şəhadətinə və o tərzdə getməsinə razıydım. Dedim: "Oğul, xoş halına ki, bu yolda getdin! Bu səadət hər kəsə nəsib olmur". O şəraitdə məni sakitləşdirən yeganə məsələ buydu ki, uşağım şəhid olub və yerini cənnətdə görüb. O tərzdə qayıtdığım əmanətə görə Allaha şükür edib camaatın arasından çıxdım.

Dəfndən sonra qırx gün Hüseynigildə qaldım. Orada qiyamət idi. Korpus və Bəsic nümayəndələri, qohumlar, gec xəbər tutanlar dəstə-dəstə gəlib-gedirdilər. Bütün otaqlar və həyət kişi və qadınlarla dolu olurdu. Axşamüstü nə mən evdə qala bilirdim, nə Əzəm. Məzar başına gedib axşam qayıdırdıq.

Bir tərəfdən, Əzəmin valideynləri qızlarının gecələr tək qalmasını istəmirdilər, digər tərəfdən, Əzəm israr edirdi ki, yalnız öz evində qalsın. Oraya çox bağlanmışdı, deyirdi ki, əgər evdən ayrılısam, elə

bilərəm, Hüseyndən ayrılmışam. Ailəsinin narahat olduğunu görüb onu tək qoymamağa çalışırdım.

Gecələr səhərə qədər Hüseynin çarpayısının yanında otururduq; birini mən deyirdim, birini Əzəm. Hüseyin hər gecə bizim yanımızda idi; həmin otaqda, həmin çarpayının üstündə. Yalnız o otaqda və o çarpayıda deyil, sanki evin hər yerindəydi. Hara gedirdiksə, ətrini duyurduq. Hüseyin hələ bizim yanımızdaydı, hələ bizimlə yaşayırdı. Bunu bütün vücudumla hiss edirdim.

27

Əli anama baxıb təbəssümlə dedi:

– Əgər razı olmasan, bir gecə ağır yuxuya gedəndə adyalın arasına qoyub gətirərik ha!

Gülüşümü udub anamın isti, qırışmış əllərindən tutdum.

– Sözüümü yerə salma. Belə olsa, Hüseynin otağının işığı da yanar.

Anamın baxışları üzümdə qaldı, daha bir söz demədi. Bu isə o demək idi ki, o qədər ildən sonra, nəhayət, onu razı sala bilmişdik.

Atamın vəfatından sonra əmimin varisləri ata irsini almağa gələndə anam Çehel əxtəran məhəlləsindəki evi onlara verdi, özü gəlib bizdən iki-üç küçə aşağıda bir ev kirayələdi, daha doğrusu, evin bir otağını. Ev deyildi, doktor Rəzzaqpurun sözüylə desəm, Gənclər sarayı idi. Ev Məşayixi soyadlı bir xanımın idi, otaqlarının birini nənəmin bacısı Səkinə xanıma kirayə vermişdi, birini anama, qalan ikisində də özü yaşayırdı. Evin

arvadlarının təzyiqi qalxıb-enən kimi doktora zəng vururdular. Doktor da çantasını, eynəyini və təzyiq aparatını götürüb qaça-qaça özünü yetirirdi.

Hacı rəhmətə gedəndən sonra anama çox israr etdik ki, bizim yanımıza gəlsin, amma razılaşmayıb deyirdi: "Əzəm mamanın özünün evi olmalıdır, hətta bir otaq həddində olsa da". Xanım Məşayixi vəfat edəndən və varislər gələndən sonra yenə israrlar başlandı. Uşaqlar Hüseyinin şəhadətindən, Mehдинin izdivacından və Cavadın hərbi xidmətə getməsindən sonra nə qədər tək qaldığımızı görmüşdülər. Odur ki, bu dəfə anamın "yox"ları qarşısından geri çəkilməyib deyirdilər: "Bura sənin evindir, Hüseyinin otağı da tam ixtiyarındadır". Uşaqlar deyirdilər: "Ora qadınlar şəhərciyi idi, amma hər yer elə deyil. İndi haradan axtarıb elə bir otaq tapacaqsan?!" O qədər dedilər ki, axırda razılaşdı. Əlbəttə, bu şərtlə ki, müstəqil olsun. Bunu deyirdi ki, gündəlik işlərdən və xörək bişirməkdən qalmasın. Hamımız razılaşdıq. Mən dedim: "Daha yaxşı. Sən yemək bişir, bizim də Allahımızdandır ki, tez-tez sənə qonaq gələk".

Anamın əşyalarını gətirəndən sonra Hüseyinin otağı yenə evin gözü oldu; evimiz rəvnəqləndi, ruhlandı, həyata döndü. Səhərdən axşama qədər ikimiz birlikdə evin işlərini görür, bişir-düşür edir, tikirdik. Qonaq da həmişə vardı. Alış-verişi mən edirdim, aşpazlığı anam. Hər axşam xörək bişirirdi, çoxlu tədarük görürdü, uşaqlar da bir-bir gəlirdilər. Əli ilə Nəcmə Əmirhüseyn və Fatimə ilə, Mehdi və Süməyyə də Əzəm mama üçün sinov gedən Reyhanə ilə gəlirdilər. Cavad hərbi xidmətdə olduğuna görə çox vaxt aramızda olmurdu,

məzuniyyətə gələndə qonaqlığımız böyük bir ziyafətə dönürdü.

Anam hələ altmış il qabaqkı adam idi. Bunu bilmək çətin deyildi, mətbəx şkafinin qapısını açan kimi anlamaq olurdu. Uşaqları əl-üzlərini yumadan, saçlarını daramadan səhər yeməyi süfrəsinə otura bilməzdilər. Onun təmizliyi qohumlar arasında məşhur idi. Əmim yoldaşlarından birinin bacısının Zəri və Həsən adlı qız və oğlu vardı. Onlar dünyaya gələndən anamın əllərində böyümüşdülər. Kübra xanım həmişə anama deyirdi: "Əzəm-sadat, sən bu uşaqları öz təbiətinə uyğun böyütmüsən. Birinin əlini bulaşmaq görəndə ürəkləri bulanır, kimsə qaşığına əl vuranda, daha o qaşığa baxmırlar". Anam deyirdi: "Məgər uşaqlarının təmizkar olması pisdir?!" Deyirdi: "Təmizkarlıq pis deyil, amma bu qədəri çoxdur".

Anamın mətbəx şkafları səksən yaşında da qabla doluydu: çini, alüminium, bülür. Hamısı tər-təmiz olurdu, üzərlərinə parça sərirdi. Tez-tez ora-bura dəsmal çəkirdi, güzgünü toz qonmadan silirdi, otağın gözəgörünməz zibillərini də süpürürdü... Bir dəqiqə bekar dayanmırdı. Bir tərəfində ip yumağı və toxuma milləri olurdu, bir tərəfində dua kitabı, bir tərəfində də samovar, çay, püstə, göz və pambıq şəkər.

Bu fəallıq dörd-beş il də davam etdi, sonra get-gedə bədəni zəiflədi. Daha qabaqkı adam deyildi ki, bir neçə aydan bir çantası əlində təkbaşına maşına minib Şəhriyara, oradan ordunun binalarına gedib qızına baş çəksin. O, qonşularda keçirilən rövzə məclislərinə də gedə bilmirdi.

Anamın otağı ayrı olsa da, gecələr bizim yanımızda yatırdı. O yaşda tək yatması düzgün deyildi. Bir dəfə ikimiz otaqda yatmışdıq. Mən yatağımı şkaflın qarşısından sərmışdim, anam da divanın qabağından. Gecənin yarısı birdən yuxudan diksindim. Gördüm ki, anam oturub, əlini divanın üstünə çəkir. Dedim: "Ana, gecənin bu vaxtı divanın üstünü düzəldirsən?" Yəni bu qədər təmizkar idi, hər yerin səliqəli olmasına çalışırdı. Cavab verməyəndə əlavə etdim: "Səhər durub səliqəyə saların, indi başını at, yat". Yenə bir söz deməyəndə qaçıb işığı yandırdım. Gördüm ki, dizi üstə oturub, əli ilə divanı çəngələyir; heç demə, infarkt olub, dili tutulubmuş. Danışa bilmədiyinə görə divana vururmuş, mən də elə bilmişəm ki, üstünü düzəldir.

Uşaqlara zəng vurdum, təcili yardım çağırırdıq. Anamı Kamkar xəstəxanasına apardılar. İynə və serumla vəziyyəti yaxşılaşdı, dili açıldı. Hələ günəş çıxmamış dedi ki, mənə evə aparın. Həkim icazə verməyib deyirdi: "İnfarkt yarımçıq olduğuna görə yenə qayıda bilər". Axşamüstünə qədər onu çətinliklə saxladıq, sonra imzamızla məsuliyyəti qəbul edib evə apardıq. Bir-iki gün evdə oldu, sonra yenə halı pisləşdi. Bu dəfə Vəliəsr xəstəxanasına getdik. Mina da Quma gəldi. Ondan sonra ikimiz anamızın yanında qaldıq. O, nə hərəkət edə bilirdi, nə rahat otura bilirdi, nə də bir qaşın xörək yeməyə iştahı vardı.

Anamı evə gətirəndən bir həftə sonra ramazan ayı girdi. Onda həm mən oruc tuturdum, həm də Mina. Günbatan çağında anamı çarpayıda oturdurduq, arxasına üç-dörd yastıq qoyub deyirdik ki, iftar duasını oxusun. Oxuyur, sonra həsrətlə bizə baxırdı. İnfarkta qədər

bütün oruclarını tutmuşdu. Xırçıldayan dizləri ilə axırıncı namazını ayaq üstə qılmışdı və bu şəkildə əldən düşməsi ona ağır gəlirdi.

Həkim tövsiyə etmişdi ki, bacardıqca yeriməlidir. Mina ilə evdə gəzdirib yenə çarpayısının yanına gətirirdik. Ona deyirdik ki, qollarını boynumuza sal, ayaqlarını yerə qoy. Deyirdi ki, bacarmıram, ayaqlarımda can qalmayıb. Biz də canın ayaqlardan çıxdığını anlamırdıq, deyirdik ki, yox, ana, bacararsan, bir az əziyyət çəkmək lazımdır. Bir az sonra yenə çarpayının kənarında oturub deyirdi: "Əziyyət verməyin, ayaqlarımda güc yoxdur". Ona dördayaqlı əsa alıb bir-iki dəfə otaqda gəzdirdik. Yenə "bacarmıram" deyəndə həkimin tövsiyəsinə baxmayıb daha əziyyət vermədik. Elə çarpayının üstündə əl-üzünü yuyur, saçını darayır, xörəyini verirdik.

Ramazan ayının on səkkizinci günündə təxminən səhər saat 10-da Əli gəldi. Qızdırması vardı, gecə yatmamışdı. Anamın halını soruşdu və gedib yanındakı çarpayıda uzandı. Mina ilə mən də işlərimizlə məşğul idik. Hələ yarım saat ötmədən Əlinin qışqırtısına həyəcanla otağa girdik. Anamın rəngi qaçmışdı, gözlərini bir nöqtəyə dikib yavaşca dodaqlarını tərpedirdi. Nə qədər çağırırdıqsa, cavab vermirdi, nə qədər yalvarırdıqsa, heç nə demirdi. Bir neçə dəqiqədən sonra başı Əlinin qollarına düşəndə bildik ki, artıq o da bizi həmişəlik tərk etmişdir.

Anamı birbaşa yuyucu yerinə apardıq, sonra da Bəqiyyə. Mənə qalsaydı, onu Cənnət bağı məzarlığında, atamla hacının yanında dəfn etmək istəyirdim. Lakin Məhəmməd Bəqini üstün tutdu; deyirdi ki, oranın

torpağı təzədir, digər yerlərdən fərqlidir. Axırda onun dediyi oldu. O vaxt bəlkə də ürəkdən razı deyildim, amma sonralar buna görə Allaha şükür etdim. Anam qaranlığı sevmirdi, günəş batanda deyirdi ki, işıqları yandırın, ürəyim sıxılır. İndi məzarı başına gedib Cəmkəran məscidinin işığı Bəqiyə çatan minarələrini görəndə arxayın oluram ki, anamın ürəyi sıxılmır.

Anamın vəfatından sonra ilk cümə axşamı qəbir üstünə gedəndə gördüm ki, Aminə xanım məndən qabaq gəlib, məzara su səpib, yanında oturub. Anamdan danışmağa başlayanda gözləri doldu.

– Hacı xanım mənə çox yaxşılıq edib. Mən ona çox borcluyam.

Bizim evimizə kömək etməyə gələndə anam dəqiqəbaşı məni çağırır deyirdi: "Şəhla, Aminə xanıma çay apar, boğazını təzələsin; Şəhla, bu meyvələri Aminə xanıma apar, gücdən düşməsin; Şəhla, diqqətli ol, çox yorma; Şəhla, çalış, onu çox işlətmə". Gedəndə də məni kənara çəkib deyirdi: "Əli aşağıdır, az verməyəsən ha!"

Evə qayıdanda anamdan ötrü çox darıxdım. Hara baxırımsa, yadıma düşürdü. Təkcə anamdan ötrü yox, bir zamanlar yanımda olan və yerləri daim görünən hər kəsə görə darıxırdım. Boğazımı qəhər tutmadan öncə qalxıb həyəətə çıxdım. Hava sərin idi, sərçələrin cikkiltisi qulaq batırırdı. Tut ağacının kölgəsində oturub uşaqların ağaca dırmaşdığı günləri yadıma saldım. Cümə günləri hacı ağa o qədər çəmənliyi suvarırdı, qırmızı güllərin, alma və armudların ətri evə dolurdu. Axşamüstülər Şüküh-sadatla birlikdə həyəti süpürürdük, yerə su səpirdik, xalça sərib şam yeməyi yeyirdik. Bəzən anam gəlib mənə baş çəkirdi, Hüseyinlə Əliyə aldığı

oyuncaqları verməzdən öncə Zəri ilə Məryəmin gəlinciklərini verirdi, uşaqların gülüş və şənlik səsi hər yerə yayılırdı.

Bağçaya baxdım; qurumuşdu, içində tək-tük gül və kol vardı. Hər tərəfin yaşıla büründüyü günlər üçün darıxdım: reyhan, cəfəri, nanə, soğan... Qışda göyərtilərin üstündən qarı təmizləyib bir dəstə cəfəri qoparıb, bozbaş asırdıq. Hacı ağa deyirdi: "Cəfərini kökündən dərməyin, yeddi dəfə bitsin". Doğru deyirdi. Yenə gedəndə gördük ki, yavaş-yavaş böyüyür. Göyərtilər evə necə də ətir yayırdı! Yayda pəncərəni açanda reyhan ətri adamı valeh edirdi. Hacı ağa gülə-gülə deyirdi: "Uşaqlar, reyhan iyi gələndə nəyin vaxtıdır?" Hüseyin, Əli, Zəri və Məryəm bir ağızdan cavab verirdilər: "Kababın".

Atama xəbər verirdik. O, ailənin kabab ustasıydı. Uşaqları ət almağa göndərirdi, tapşırırdı ki, döş və can əti alsınlar, qəssaba desinlər ki, iki dəfə maşından keçirsin. Hüseyinlə Əli qaça-qaça gedib-gəlirdilər. Atam əti soğan, duz və istiotla yaxşıca qarışdırırdı, kasaya atanda tappıltı səsi çıxaranda deyirdi: "İndi şişə çəkmək vaxtıdır".

Həyətdə çaxnaşma düşürdü, bu başdan o başa şiş, manqal, kömür aparırdılar. Bizim şişə taxdığımız ətlər manqalın üstünə qoyulan kimi tökülürdü. Atam isə üsulunu yaxşı bilirdi, ətin başını və aşağısını şişə möhkəm yapışdırıb deyirdi: "Bunlar yapışmasa, arasına hava girər, açılıb manqala tökülər". Hazır ətləri kömürlərin üstünə qoyurdu, uşaqlar karton, yelpik və əllərinə keçən hər bir şeylə hava verirdilər. Anamla Şüküh-sadat arxa həyətdə yetişmiş qırmızı pomidorları

ocaq üstündə qızardırdılar. Bibi bağçadan reyhan dərib hovuzun təmiz suyuyla yuyurdu. Mən də tez-tez adamların və əşyaların arasından keçib bir dəfə podnos, bir dəfə boşqab, bir dəfə də çörəklə qayıdırdım.

Bu başdan o başa süfrə sərilirdi: çörəkləri yağlayan isti kabablar, islanmış reyhanlar, qızarıb qaralmış pomidorlar, sumaq, narınc, ayran, soğan, duz... Süfrəyə iynə atsaydın, yerə düşməzdə. Hamımız süfrə başında otururduq. Kabab, reyhan, təzə çörək və qızarmış pomidor qoxusu həyat və eşq ətri ilə birləşib yalnız həyəti yox, bütün məhəlləni bürüyürdü.